

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Geografiya kaferdrasi

“TOPONIMIKA”

fanidan

**O' Q U V – U S L U B I Y
M A J M U A**

**Bilim sohasi:
Ta'lif sohasi:
Ta'lif yo'nalishi:**

**100 000 - Gumanitar
140 000 - Tabiiy Fanlar
5140600 - Geografiya**

Namangan-2021

O'quv uslubiy majmua O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lif vazirligining 20 18 yil "6" 09-sonli buyrug'ining ГА 00-Е1148-0 ro'yxat raqami asosida "5140600-Geografiya" ta'lif yo'nalishi o'quv reja va o'quv dasturiga muvofiq ishlab chiqildi

Tuzuvchi:

B. Abdurahmonov

Taqrizehilar: K.Boymirzayev, geografiya fanlari nomzodi, dotsent.

O.Mirzamaxmudov, geografiya fanlari nomzodi, dotsent.

Tabiiy fanlar fakulteti dekani

Geografiya kafedrasi mudiri

A. Baratov

K. Boymirzaev

O'quv uslubiy majmua Namangan davlat universiteti Kengashining 2021 yil 30- avgustdaggi "I" - son yig'ilishida muxokama etilgan va nash qilish uchun tavsiya etilgan.

“Toponimika” fanidan tayyorlagan o’quv-uslubiy materiallari

RO’YXATI VA MUNDARIJASI

I.	O’quv materiallari	
I.1	Maruza matni	
I.2	Amaliy mashg’ulotlar	
I.3	Mustaqil ta’lim mavzulari va hajmi	
I.4	Glossariy	
II.	ILOVALAR	
II.1	FANNING NAMUNAVIY DASTURI	
II.2	FANNING ISHCHI O’QUV DASTURI.	
II.3	TARQATMA MATERIALLAR	
II.4	Test savollari	
II.5	Yakuniy baholash uchun savollar	
II.6	Baholash mezonlari	

O'QUV MATERIALLARI

Mavzu: “Toponimika” fani, predmeti, tadqiqot ob’ekti..

REJA:

1. Toponimika faning ob’ekti , predmeti, vazifasi
2. Toponimikaning tayanch tushunchalari, ilmiy atamashunoslik
3. Geografik nomlarni bilishning zaruriyati.

Tayanch tushuncha va iboralar.

Toponimika, topomin, urbonim, topominst, etnonim, gidronim, oronim

“Toponimika va geografik terminshunoslik” fani, tadqiqot ob’ekti va predmeti. Fanning maqsadi va vazifalari, qisqacha rivojlanish tarixi. O’quv fanining boshqa fanlar bilan bog’liqligi.

Geografik ob’ektlarning - materik okean, dengiz, qo’ltiq, ko’rfaz, tekislik, tog’, shahar, qishloq, mamlakat, region va boshqa yer sharidagi ob’ektlarning nomlari – atoqli otlar bo’lib, ularni toponimika fani o’rganadi. Aslida geografik ob’ektlar ma’lum bir mazmunga ega bo’lib, ularning joylashuvi muayyan hususiyati, aniq bir xalq tilidan olingan so’z bo’lib muayyan tarixiy sharoit yoki voqiylik munosabati bilan atalgan. Yer sharidagi geografik ob’ektlar toponimikaning fan sifatida o’rganish ob’ekti. Geografik xaritalardagi va xaritalarga aks ettirilmagan mahalliy ob’ektlarning atoqli otlari toponimikaning o’rganish ob’ekti. Nomlarning paydo bo’lishi ularning tahlili, fanning predmeti. Har qanday fan boshqalaridan ko’pincha farq qiladigan qonun qoidalari , iboralar yoki alohida terminlari istifoda etadi. Chunonchi, geografiyada zona mintaqqa iqlim meteorologiya, atmosfera, landshaft geografik qobiq kabi soz va terminlar aniq bir jarayon hodisa, qonun va tushunchalarni ifodalaydi. Bular geografiya ilmining ilmiy atamalari yoki terminlari ularning ma’no va mazmunini bilish ilmiy atamashunoslik hisoblanadi. Ilmiy terminlar ba’zan atoqli otli geografik ob’ektlarning nomidan terminga aylanishi mumkin. Geografik atamashunoslik geografiya faning aniq bir hodisasi yoki jarayonning mohiyatini ifodalagani uchun ularning ta’rifi va izohatini tuzish ilmiy geografik atamashunoslikning predmeti hisoblanadi. Qadimgi turkiy so’z bo’lgan adir tog’ etagidagi muayyan yo’nalishga ega bo’lmagan tepaliklar marjonini bildiradi. Al’p o’tlog’i mintaqasi - lotincha o’zanli oq rangli tog’ manusida bo’lib, baland tog’larning muzliklar yonidagi sero’t maydonlari ifodalash uchun ishlatiladi. Al’p o’tlog’i mintaqasi – tog’ o’rmondan balandlikdagi doimiy muzliklardan pastdagi maydonlarda joylashgan o’tloqlar bo’lsa, al’p relefi baland tog’lardagi sovuq nurash parchalangan qoyali rel’ef Al’p burmalanishi – eng keyingi geologik davrlarda – paleogin, neogen davrlarda burmalanish shakllangan baland tog’lar mintaqasiga nisbatan ishlatiladi. Iqlim muayyan joydagi ob-havo sharoitining uzoq davrlar - fasllar, yillar, o’n yilliklar ichida davriy tebranib turishini bildiradi. Iqlim qadimgi yunon tilidagi “Klimat” so’zining arabcha tilidagi tallaffuzi. Arrestotel, Yevdons va boshqa antik davr (446-576) yunon olimlari Yerning shaklda bo’lganligidan Yer kengliklarida Kunduz yoritilish va isitilish mintaqalarini ifodalash uchun ishlatganlar. Egilish qiyshayish manusidagi klimat so’zi Quyosh nurlarining turli kengliklarda bir xil burchak bilan tushmasligi va shuning natijasida kunduzning uzunligi o’zgarib, isitish burchak tushush burchagini tikligi kamayishi bilan kamayib borganligini ifodalash uchun ishlatilgan.

Quruqlikdagi geografik ob’ektlar – tog’ daryo tekislik ko’l, qirlar, buloqlar, va boshqa nomlarning makonda va vaqt moboynida mujassamlashuvi haqida bilim berish o’quv fani fazifasiga kiradi. Tabiiy va ijtimoiy iqtisodiy ob’ektlarning nomlari malum makonda hududda va akvatoriyada va muayyan davrlarda hamda aniq bir tilda- muayyan tarixiy voqiylik hodisa bilan bog’liq bo’ladi. Shuning uchun toponimika fanida geografik ob’ektlarning atoqli oti -toponim – tabiiy hususiyat, lisoniy – milliy jihat va tarixiy geografik yodgorliklar deb qaralishi zarur. Aynan shu lisoniy tarixiy va geografik xususiyatlar tahlil etilsa geografik nomlarni ahamiyati burtik namoyon bo’ladi. Geografiya fanining o’rganish jarayonida geografik atoqli otlar – toponimlar va fanning qonunlari, tushunchalari mmazmunini izohlaydigan termin va iboralarning mazmunini – izohatini bilish talab etiladi. Toponimika va geografik atamashunoslik

hudddi shular haqida bo'lajak geograflarga bilim beradi. Ko'plab geografik nomlar bilan ish ko'rishga to'g'ri keladi. Osiyo, Yevropa, Amerika, Avstraliya, Afrika Antraktida, Shimoliy Muz okeani, Atlantika, Hind va Tinch okeani materik ko'tarilmalari va okean botiqlari planetar makrotoponimlar manosi atalish tarixini bilish geograf uchun zarurat bo'lish qatorida, kichikroq - mikrotoponimlarning nima uchun shunday nomlanganligini bilish geografning kasbiy burchi. Borsa –Kelmas, Mingbulloq, Qoraxotin, O'yoqog'itma, O'lik dengiz Aniba, Ajal vodiysi kabi o'rtacha kattalikdagi botiqlarning nomlanish tarixini bilish geografiya fanlarining ommabop va qiziqarli jihatlarini ta'minlaydiki toponimikada shu tahlid biroz erishroq etiladigan toponimlar o'rganiladi. Shu bilan birga tabiiy fanlarning tayanch tushunchalari bo'lgan geoid, geografik qobiq biosfera, litosfera, troposfera, landshaft, landshaft qobig'i, ekalogiya, biosfera, gidrosfera, geosinklinal platforma, qalqon, antikliza, antiklinal, sinklinal, transgritsiya eperogenik, regretsiya, fiord, shelf ekosestema, fiyon, bora, samum, eroziya geosestema va boshqa tushuncha va iboralar borki, bunday ilmiy atamalarning mazmun – mohiyatini bilish bilan birga bu so'z birikmalarini kim tomonidan birinchi bo'lib, kim tomonidan va qachon fanga olib kirilganligi haqida ham fikr yuritish toponimika va geografik atamashunoslik faning vazifasiga kiradi deb hisoblaymiz sayyoramizdag'i eng yirik makrotoponimlar, mezotoponimlar bilan birga sharq O'rta Osiyo O'zbekiston hamda respublika regionlari geografik nomlari geografik tarixiy va lisoniy toponimik tahlil etiladi. Toponimlar tahlilida ularning geografik jihatlari - o'rni tabiiy geografik ijtimoiy iqtisodiy geografik hususiyatlari – qiyofasi fel atvori rangi soni o'lchamlari qanday mujassamlashuviga urg'u berish asosiy vazifalardan biri. Geografik xaritalar butun Yer sayyorasini ayrim olingan bir mamlakatni ham bir butun idrok etishga mo'ljallangan chizma vositalaridir. Ma'lumki aniq bir regionning Yer yuzasida qanday geografik ob/ektlar bir – biriga nisbatan qanday joylashganligini shu geografik o'rni tufayli boshqa shu taxlit ob'ektlardan o'xshash jihatlarga ega bo'lishi va boshqalardan farq qilishi masalalarini gaografiya fanlari o'rganadi. Ob'ektlarning geografik joylashivuni inson tafakkuri ixtiro etgan chizma vositalar geografik xaritalar bo'lib bu noyob ixtiro aslida matematik qoidalar asosida tuzilishini hamma biladi. Insoniyat hayotida beqiyos katta ahamiyat kasb etadigan geografik xaritalarni esa atoqli otlardan iborat bo'lgan joy nomlarisiz tasavvur etish mumkin emas. zEro joy nomlari yozilmagan bunday xaritalar shartli belgilar tasvirlangan chizmalardan boshqa narsa bo'lmay qoladi. Shunday ekan geografik nomlarning joylashuviga mujassamlashgan atoqli otlar tushirilgan chizmalar geografik – xaritohrafik matematik mazmun kasb ertadi.

Atoqli rus olimi N.I.Nadyojdin "Yer bamisol bir kitobdirki, unda insoniyat tarixi geografik nomlar bilan bitilgan" deb toponimlar ahamiyatini ta'kidlagan bo'lsa nomlarni "Yer tili" deb tariflagan. Hozirgi zamon o'zbek milliy geografiyasining asoschilaridan biri, ilmiy merosimizning tolmas tadqiqotchisi va targ'ibotchisi Hamidulloh Hasanov "Joy nomlarini tabiat, tarix, hayot insoniyat ko'zgusi desa bo'ladi" deb yozgan edi.

Geografik nomlar haqidagi ilm bo'lgan toponimika asosan uch fan - tilshunoslik, tarix va geografiya fanlarining manfaatlariga tutashgan yo'nalishlarida vujudga kelgan. Qadimgi yunon tilidan tarjima qilinganda Topos-joy, nomos-nom "Joy nomi" mazmunini beradigan toponimika muayyan tildagi geografik nomlarni to'plash ularning rivojlanishi, o'zgarish tendensiyalarini areallarini aniqlash nomlarning muhim leksik- semontik xususiyatlarini yoritish toponimik lug'atlar tuzish joy nomlari transkriptsiyasi (nomlarni og'zaki nutqdan yozuvda ifodalash boshqa tillardagi nomlarini ona tili qoidasi asosida yozish) kabi masalalarni tadqiq qilish bilan shug'ullanadi. Sayyoramizdag'i har qanday geografik o'z atoqli nomiga ega bo'lib, ularni toponimlar deb yuritiladi. Joy nomlarining sirini bilish uchun toponimika fani bilan shug'ullanish kerak. Joy nomlarini tadqiq etuvchi mutaxassislar toponimstlar bo'lib, har bir geografik ob'ektning turini geografik tahlil etishda maxsus ilmiy tushunchalardan foydalananadi. Yer yuzasi rel'efining nomlari - oronim daryo, buloq, ko'l, botqoq geografik nomlar gidronimlar qabila xalq elatlari nomi-etnonimlar, umuman joy-tekislik-yuza nomlari- urbonimlar kishilar ismi shariflari qo'yilgan nomlar – patronimlar deb yuritiladi. Bazan patronimlar – antpatronimlar deb yuritiladiki, bunda kishilarning laqabi, taxallusi, ismi va oilasi nomi bilan bog'liq bo'lishiga diqqat qaratiladi.

Toponimiya - ma'lum hududdagi joy nomlarining yig'indisi

Geografik nomlar haqidagi toponimika tilshunoslik tarix va geografiya fanlari o'rtaida oraliq fan bo'lsada Yer haqidagi fanlarga – geografiya, geologiya, biologiya fanlariga ancha yaqin muammolarni baxs etadi. Chunki joy nomida uning geografik o'smi tabiiy xususiyati boshqalardan ajralib turuvchi alomati, ijtimoiy – iqtisodiy holati kabi jihatlar muhrlangan bo'lishi mumkin.

Har qanday fanning o'z nomi , bu atama qanday manoni anglatishi , bu nom birinchi marta qayerda paydo bo'lganligining o'zi ham bir tomondan geografik ikkinchi tomondan toponimika ekanligini ko'rsatadi. Geografik nomlar haqidagi fan bo'lgan toponimika sayyoramizning aniq hududining tuzilishi va xususiyatini o'rgatish bilan shug'ullanadigan geologiya, geomorfologiya, biogeografiya fanlari bilan chambarchas bog'liq. Zero geologiya Yerning ichki hususiyatlarini qazilma boyliklarini aniqlashda tayin bir nom bilan ataluvchi hudud bilan ish ko'rganligi uchun toponimika qonun qoidalaridan foydalanadi, demak geologiya, geomorfologiya va toponimikaning manfaatlarida mushtaraklik bor.

Agar geologik qidiruv ishlari aniq nom bilan ataladigan joy bilan bog'liqligi e'tiborga olimmagan taqdirda ham, bu fanlarda qo'llaniladigan hodisa va jarayonlar ular o'rghanilgan joy nomidan olinganligi uchun bu fanlarni toponimika va geografik atamashunoslik bilan aloqa desak bo'ladi. Al'p o'tlog'i, al'p burmalanishi, Kal'dera, vulkan fiord kabi atamalar aslida toponimlardir. Demak har qanday ilmlarni aniq lug'at tarkibi – ilmiy atamalar bo'lishi nuqtai nazardan atamashunoslik tilshunoslikning aniq bir yo'nalishi sifatida tilshunoslik bilan bog'liq.

Toponimlarni o'rganishning eng muhim amaliy ahamiyatlardan biri kartografiya uchun nomlarni xaritada tasvirlash diyish mumkin. Chunki geografik ob'ektlarning nomlari xaritalar mazmuning asosini tashkil etadigan nomlar avvalo xaritalar yozivi, sifatida mujassamlashadi. Bularni amalda bajarish uchun xaritalarni tuzish bilan bog'liq dalada va labaratoriya nomlarni aniqlashga qaratilgan bir qancha ishlarni bajarish talab etiladi. Nomning joyda qanday atalishi , uning qaysi tilda qanday atalishi , uning qaysi tilda qanday manoni anglatishi , qanday talaffuz etilishi va yozuvdagagi imlosi bilan aloqador ishlarni jumlasidandir. Bir qancha murakkab ishlarni o'z ichiga aniq aniq xususiyatlari haqida ma'muriy berilsa geogrfaianing jozibadorligi ta'minlanadi.

xususiyatlari haqida ma'muriy berilsa geogrfaianing jozibadorligi ta'minlanadi.

olvchi ushbu jarayon toponimika qonun qoidalari asosida amalga oshiriladi. Chunki natija xaritada nomdan foydalanish maqsadini ko'zlaydi. Nomlarni aniqlash kartografik amaliyotida qo'llash metodikasi toponimikaning maxsus tarmog'i - kartografik toponimika deyiladi. Ushbu misol toponimika geografiya fanlari bilan uzviy bo'g'liq bo'lismeni isbotlaydi. U geografiyaning bir tarmog'i sifatida amalda qo'llanilganini bildiradi.

Geografik talimning o'ziga xos qirralari ko'pchilik bo'lib, hoh oliy ta'limda bo'lsin, hoh umumiyligi o'rta ta'limda bo'lsin, umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi bo'lgan geografik dunyoqarash va geografik madaniyatini faqarolarda shakllantirishdir. Sayyoramizning istalgan joyida ro'y berayotgan tabiiy iqtisodiy siyosiy voqeylek va hodisalarning makonini aniq tasavvur etish geografik dunyoqarash hisoblanadi. Materik okean davlatlarning joylashgan o'rni qiyofasi ozmi-ko'pmi tabiiy va iqtisodiy ijtimoiy xususiyatlari haqida ma'lumotga ega bo'lib, ularning o'rni haqida tasavvurga ega bo'lishi geografik madaniyatdir.

Geografik dunyoqarash va madaniyat albatta joy nomlari- toponimlar orqali mujassamlashgan. Shunday ekan geografik ob'ektlarning nomlari toponimlarni asosan geografik ta'lim jarayonida bilib olinadi. Toponimikaning geografiya ta'limida o'rghanishining ahamiyati ham shunda. Buning ustiga geografiya ommabop va qiziqarli o'quv predmeti deb sifatlanar ekan tariflanayotgan nomning ma'nosi atalish tarixi aniq xususiyatlari haqida ma'muriy berilsa geogrfaianing jozibadorligi ta'minlanadi.

Geografik xaritalardagi istalgan atoqli otlar zamirida tabiat, tarix va lisoniy belgilar oshkora yoki yashirin ekanligini ularni tahlil etish orqali o'rganish mumkin. Eng yirik geografik nomlar makrotoponimlar bo'lib, ularda ayrimlarini tahlil etish fan fan predmeti va vazifasi naqtai nazardan o'rganiladi.

Avstraliya – janubidagi Yer . Avstraliya sharqiy rayon degani . talaffuzi o'xshash bo'lgan bu nomlarda ham lisoniy ham geografik mazmunda umumiylik bor. Avstraliya

materigi 1606 yilda Gollandiya sayohatchisi Villeam Yantsizon tomonidan birinchi bor kashf etilgan. Ammo materik nomi bu quruqlik ochilishidan ko'p yillar avval paydo bo'lgan. Gap shundaki Yer kurrasining simmetriyalik qonuniga asoslanib , yerning janubiy yarim sharida beshinchi qit'a borligini bashorat qilganlar va bu quruqlikn - janubdag'i nomalum Yer - deb ataganlar. Lotin tilida "Zyud" va "Terra" so'zлari birikmasidan tashkil topgan Avstraliya atamasi "Janubdag'i Yer" mazmuniga ega bo'lsa-da aslida Yer kurrasining janubiy qutbi atrofida yani Avstraliyadan yanada janubroqda boshqa bir quruqlik Antraktida qat'asi borligini bilmaganlar. Avstraliya kashf etilgan 17 sarda uni yirik orol deb hisoblab, "Yangi Gollandiya" deb yuritganlar. Avstraliya kashf etilgandan keyin A.Tasman va boshqalarning sayohatlari natijasida Avstraliya alohida beshinchi – qit'a ekanligini ma'lum bo'ldi. Endigi vazifa janubiy qutb atrofidagi quruqlikn izlash bo'lganligidan uni kashf etishga urinish kuchaydi. Arktikaning qarama – qarshi tomonidagi quruqlik ham kashf etilmasdan oldin antraktida deb ataldi. Antraktidani birinchi bo'lib kashf etish uchun o'sha davrning eng kuchli debgiz davlati bo'lgan Angliya, Fransiya, Gollandiya kabi mamlakatlarning nomdor dengiz sayohatchilar harakat qildilar. Antraktidani ochishga jurat etgan debgiz sayyoohlari orasida djeymis Kuk ham bor edi.

Geografik kashfiyotlar tarixida juda katta o'r'in tutgan uch bora dunyo aylana sayohat qilgan bu jasur ingliz sayohatchisi 1772-75 va 1776-79 yillardagi ikkinchi va uchunchi dunyo aylana sayohatlari davomida janubdag'i nomalum yerni – Antraktidani astoydil izlagan . ko'pgina orollar to'plamlarini ochgan Tinch okeaning antraktika doirasida uning kemalari aysberglar orasida qisilib qolib, rosa qiynalgan . Antraktidaga ancha yaqinlashgan bo'lsada uning qirg'og'iga yetib bora olmagan. O'z kundaliklarida "janubda qalin muz bilan qoplangan qahraton sovuq sharoitli orolyoni undan kattaroq quruqlik bo'lishi mumkin, lekin unga etish juda xatarli qo'rmasdan aytishim mumkinki bundan keyin hech kim men yetgan janubiy kenglikdan janubga o'tishga jurat qila olmaydi. Men yetishgan kengliklardan janubda bo'lishi mumkin bo'lgan quruqlik hech qachon tadqiq etilmaydi " deb yozgan edi.

1775 yildagi 2-dunyo aylana sayohati vaqtida J.Kuk haqiqiqatdan materik atrofida suzish chinakkam xaf – xatarga to'la edi. Keyinchalik malum bo'lishicha D.J.Kuk janubiy qutb doirasini uch marta janub tomon kesib o'tgan. Hozirgi Amudsen dengizi doirasida janubiy qutbdagi quruqlik qirg'og'igacha bor yo'g'i 200 km. uzoqlikdan o'rgan. Bu jasur sayyo Gavayi orollarida mahalliy aholi bilan to'qnashuvda 1779 yilda halok bo'ladi. Sayyoohning pisandalik bilan aytgan so'zлari Antraktidadani kashf etishning qariyib 45 yil orqaga surdi. 1819-1820 yillarda dovyurak rus sayyoohlari F.F.Belinsgauzen va M.P. Lazarevlar boshchiligidagi "Mirniy va vastok" kemalaridagi sayohat sayyoramizning oltinchi materigi deb Antraktidani kashf etishdi. 1820 yil 28- yanvar Antraktidaning ochilgan kuni sifatida tarix safilariga kirdi. Yer sayyorasining janubiy qutbi atrofida eng janubiy materik kashf etilgan bo'lishiga qaramay Avstraliyaning nomi xaritalarda janubdag'i Yer sifatida toponim bo'lib qolaverdi.

Yevropa markazidagi Avstriya davlatining nomi nemislar mamlakati Germaniyaning sharqida joylashgan. Shu bois ham nemischa ibora oster rayx sharqiy rayon mazmunida turdosh ottsan atoqli otga ayklanib kelgan. Bu ikki toponim toqliligidan ko'rinaliki tallaffuzi o'xshash bo'lgan nomlardan geografik jihat tarixiy voqealik hamda lisoniy mazmun o'z ifodasini topish qatorida ma'lum darajada tasodifiylik ham bor. Ammo ko'pchilik geografik ob'ektlar nomlanishida shu taxlit sabablar kelgan emas. Planetamizning eng kata oroli Gellandiya bo'lib, uning maydoni 2176 ming km. kv. Nomi yashil yer dengiz mazmunini beradi. Zero bu orol 867 yilda norvegiyalik sayohatchi Erik Rauda (malla) boshchiligidagi kishilar tomonidan ochilgan. Sayyoohlар orol sohiliga borganlarida birinchi bo'lib yashil o'tloqlarni ko'rganlar. Aslida 500-600 m qalinlikdagi muz bilan qoplangan Grelandiya orolini Muzloq Yer nomi bilan atalsa to'g'ri bo'lar edi. Chunki orol sayyoramizda Antraktidan keyin eng katta muzligi bo'lgan ikkinchi quruqlikdir. Yer sharining 71 % maydoni dunyo okeani bilan band bo'lib, buning yarimni birgina Tinch okean maydoniga tog'ri keladi. Tabiatan eng noting va kuchli dovullar - tropik seklonlar bo'lib turadigan Tinch okeanining nomi Portugaliya sayohatchisi F.Magellan tomonidan qo'yilgan. Kishilik jamiyati tarixida ilk bor - 1919-22 yillardagi sayohati bilan Yerning shar shaklda ekanligini va dunyo okeaning bir

butunligini amalda isbotlagan Magellan boshchiligidagi dengizchilar ushbu okeanni suzib o'tish davomida biror marta ham dengiz bo'roni bo'lman. Tinch okean toponimi ham Grellandiya toponimi kabi o'z tabiiy geografik sharoitiga mos bo'lman makrotoponimlar hisoblanadi. Toponimikadan dastlabki ma'ruzada ushbu nomlarni keltirishdan maqsad nomlanishda tasodiflar bo'lishi mumkinligi bilan birga geografik joylashuv ko'pchilik toponimlar atalishiga sababchi ekanligini takidlashdir. Toponimika va geografik atamashunoslik Yer haqidagi ilmklarga yaqinroq bo'lgan. Yer planetamiz ob'ektlarining geografik xususiyatlarining muayyan jihatlari bilan masalalarni bahs etishi geografik tizimiga kiruvchi fanlardan biri. Chunki geografik nomlar atoqli otlarning gramatik va semantik jihatdan eng mukammal turidir. Zero geografik ob'ektning nomida xalq tilining barcha qonun qoidalarning xususiyatlari aks etadi. Aniq bir tarixiy voqiylikning bo'rtik, etiborini talab etuvchi, esda qolishga qaratilgan jihatlari mujassamlashadi. Xalqning til boyligining muayyan qirralari muhrlangan bo'ladi. Ayni vaqtida xalqning tabiatga, atrof muhitga munosabati, kuzatuvchanligi topib aytosh donishmandlik, tabiiy hodisa, jarayonlarning ko'z ilg'amas qirralarini ilg'ab olish masalalari mujassamlashgan bo'ladi. Shuni ham alohida takidlash kerak vaqt o'tishi bilan tilshunoslikda ma'lum bir o'zgarishlar - yangi so'z va iboralarning kirib kelishi ayrim so'z va iboralarning jonli til istemolidan chiqiqshi munosabati bilan nomlanishda o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Xalq tilidan grammatik va leksik qo'shimchalarni ishlatmaslik tejash qonuniga muofiq nomlanish o'zgarishi mumkin. Odatda ni, ning egalik qo'shimchalarining tejalishidan Shoh Fayzining arig'i - Shofayziariq nomiga, yakkabog'ning daryosi, Yakkabog' daryoga aylanishi mumkin. Elastik toponimlar paydo bo'lishi ham tabiyi hol chunki zamon ruhiga mafkuraga mos ramziy nomlar (Vladikavkaz – kavkazni egalla, Vladivostok – sharqni egalla, Venesuella kichik venetsiya, Nuriston)

Jonlashtirish uchun savollar:

1. Toponimika nimani o'rganadi?
2. Kishilar nomlarni nima sababdan o'ylab chiqarganlar?
3. Toponimika geografiyada qanday o'rinn tutadi?
4. Joy nomlari va toponimika hususida E. Murzaev nima degan?
5. Toponim nima?
6. Toponimikani nima sababdan yerning tili deyiladi?
7. Uning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
8. Geografik kartada joy nomlari ahamiyati kanday?
9. Hozirgi paytda jamiyatni joy nomlarisiz tasavvur etib bo'ladimi?
10. Toponimika qanday ma'noni anglatadi?

2-Mavzu: Toponimika va geografik terminshunoslik

Reja.

1. Toponimika va geografik terminshunoslikning bog'liqligi
2. Makro, mezo va mikrotoponimlar
3. Xalq toponimikasining keng qo'llanilishi.

Tayanch tushuncha va iboralar.

Toponimika, toponim, urbonim, toponomst, etnonim, gidronim, oronim

Har bir fanning muayyan tushuncha, qoida, qonunlarni ifodalaydigan tayanch so'z, termin va iboralar bo'ladi. Toponimikaning alohida ilm sohasi ekanligini bildiruvchi o'z tushunchalarini ifodalovchi tayanch tushuncha va so'z – terminlari mavjud. Toponim-lotincha tpos-joy, yer, noma-nom, ism so'zlaridan olingan bo'lib, joy nomi, geografik nom – atoqli ot geografik ob'ektni alohida nomga ega ekanligini bildiradi.

Toponimiya - malum hududdagi joy nomlarining yig'indisi. Toponimika – joy nomlarini geografik ob'ektlarning nomlarini o'rganuvchi ilm sohasi hisoblanadi. Antroponom

- har qanday shaxsning atoqli oti, ismi otasining ismi laqabi taxallusi. Antroponimlardan geografik nomlar yasalib kelishi kishilar nomiga qo'yilgan dengiz cho'l tog' tizmasi shahar va boshqa geografik ob'ektlar - patronimlar deyiladi. Barens dengizi, Bering, Bafort , Tasmaniya dengizlari , Boliviya , Kolumbiya davlatlari, Washington, Dehli , Hoshimin kabi poytaxt shaharlar, Laperuza, Bering, Kuk, Devisov, Torresov kabi bo'g'ozlar patronimlarga misol bo'la oladi.

Xalq qabila va urug'lar umuman el – elatlar nomi bilan atalgan geografik ob'ektlar etnonimlar deyiladi. Etnonimlardan hosil qilingan joy nomlari etnotoponim bo'ladi. Bunday nomlar tarixiy davrlarda xalqlarning qayerlarda yashaganligidan va o'zaro aloqalaridan guvoh beradi. O'rta Osiyoda bu xil nomlar ko'pchilik Amerika qo'shma shtatlaridagi Yuta, Michigan Dakota Oregeona va boshqa o'nlab shtatlarning nomlari daryodagi ko'pchilik davatlarning nomlari tub xalq nomidan olingen etnotoponimlardir. (Rossiya, Turkiya, Angliya, Germaniya, Turkmaniston, Qirg'iziston va boshqalar.)

Gidronim-suv havzalarining dengiz daryo ko'l irmoq buloq duquq ariq anhor, suv ombori havzalarining atoqli otlari. Mahalliy geografik atamalar deb – geografik ob'ektning xarakterini turini mazmunini ifodalaydigan so'z ibora (Terakli, Beshqayrag'och, Qoratog' va boshqalarga aytildi). Odatda mahalliy geografik atamalar geografik nomlar hosil bo'lismida faol qatnashadi. Qo'shtegirmon qishlog'i Yangiariq tumani va boshqalar.

Oronim – yer usti relefining atoqli otlari qir, jar, vodiy , botqoq, tog' , tepalik nomlari.

Toponimik strategiya toponimlarning turli yoshdagagi turli davrlarda Lisoniy har xil bo'lган qatlamlari. Qatlam tasviri mazmunidagi bu ifoda geologiya fanidan olingen bo'lib, pastgi o'rta yuqori qatlamlarda so'zlarning joylashuvi orqali geografik nomning eng qadimgisidan hozirgi ishlataladigan yuqori qatlamlargacha ma'nosini aniqlashga yordam ebradi.

Toponim semantikasi geografik nomning lug'viy manosi demakdir. Kal'ka – (Fransuscha nusxa) boshqa tillardagi geografik nomlarni muayyan tilga o'zbekcha tilga to'liq yoki qisman tarjimada ifodalash. Chunonchi Great, Salt, Laki – katta sho'r ko'l New Gellnd – yangi Zelandiya inglizcha beloe mori oq dengiz, Novaya Zemliya Yangi Yer oroli. Aynan tarjima qilingan ma'nosni bir-u ikki tilda ikki xil aytiladigan nomalr kal'ka bo'ladi. Qizilsuv, Surxob, Qorasuv-Siyohab,

Toponimik formant – topofarmant geografik nomlarning yasalishida ishtiroy etadigan so'z qo'shimchasi bo'lib, mustaqil geografik nom sifatida ishlatalmaydi. Masalan Marg'iyona, Sug'diyona, O'zbekiston, yona, stan topoformat hisoblanib marg o'tloq so'g'd xalq o'zbek topa asos bo'lib, xizmat qiladi.

Asos (topoasos) geografik nomning qo'shimchasi olib tashlangandan qolgan o'zagi. Onamastika har qanday atoqlarni tahlil etuvchi tilshunoslikning bo'limi tarmog'i.

Etimologiya geografik nomlarning kelib chiqishi haqidagi ilm. Etnologiya – geografik nomlarning paydo bo'lish sharoitini sabablarini aniqlash bilan shug'ullanuvchi toponimikaning sohasi masalan Qizilqum cho'lining nomi qumning rangi qizil bo'lmasada nima sababdan shunday aytiganini aniqlaydigan etnologiya turli daliliy malumotlarni tahlil qiladi.

Transkriptsiya – nomlarning to'g'ri yozilishi imlosi oynonim aholi turar joylarining nomi -urbonim, shahr ichidagi nomlardir. Ma'lum bo'ldiki topominika faniad ishlataladigan atamalar so'zlar iboralar asosan geografik mazmunga ega. Geografik nomlar turli maqsad va nuqtai nazardan o'rganilishi mumkin o'rta va markaziy Osiyo geografik nomlarining yirik tatqiqotchisi mashhur geografik olim I.M.Murzayev toponimlar yetti xil nuqtai nazardan o'rganilishi mumkin. Bular nomning geografik ob'ekt turiga mansubligi, paydo bo'lish sharoiti va vaqt. U yoki bu tilga mansubligi, mazmun va etmologiyasi bo'yicha. Gramatik qoida va miyyorlarga tog'ri kelishi. Bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish imkoniyati va tarqalishi, areali va migrantsiyasi yani nomning ko'chib yurishi nuqtai nazarlaridan o'rganilishi mumkin.

Toponimlarning bunday turlicha yo'nalishlarda o'rganilishi bir necha metotlar yordamida amalga oshiriladi. Nomlarni tarixiy tahlil qilish metodi orqali topominning paydo bo'lishi evalutsiyasi o'zgarishi nom vujudga kelgan ijtimoiy muhit aniqlanadi. Geografik paydo bo'lgan tarixiy sharit va manbani aniqlash bu metodning mahiyatini tashkil etadi. Lingvistik metodlar etmologiya metodi formatlari metodi va leksik, semantik tahlil metodini

o'z ichiga oladi. Bunga geografik nomalr gramatik jihatdan tahlil etilib, nomning paydo bo'lishi manosi aniqlanadi. Kartografiya metod nomalrining nom o'zagini tashkil etgan so'zdagi qo'shimchalarni tadqiq etish orqali nomlarning tarqalish areali nom mansub til nomlarning tabiiy-ijtimoiy iqtisoidy hodisa va ob'ektlar bilan bog'liqligi aniqlanadi. Chunonchi suv, daryo, soy qo'shimchalarining tarqalish xaritasi tuzilsa gidronimlarning nomi turkiy xalqlar tiliga mansubligi suvdan foydalanish tarixi, gidrolik ob'ektning kattaligi haqida ma'lumot olishi mumkin.

Xalq atamalarining o'rganish metodi geografik nom tarkibidagi tog' tepe, suv, o'rganilayotgan ob'ektning katta kichikligi, o'zgarib turishi, baland pastligi, ko'p ozligi va boshqa tabiiy hususiyatlar haqida ma'lumot to'planadi. Shunday qilib, toponimikaning tatqiqot metodlari bir necha bo'lib, bu mertodlar tilshunoslik tarix va geografiya fanlarining tadqiqot metodlariga yaqin turadi. Geografiya nomlarning kelib chiqishi tarqalishi manosi haqidagi fan bo'lgan toponimika geografik hodisa va jarayonlarning natijasi bo'lgan nomlarni aniq bir hudud bilan bog'lab o'rganagni bois toponimikani geografik mazmuni va mohiyati fan desak to'g'ri bo'lishi mumkin. O'zbekistonda har biri o'z o'rniga ega bo'lgan 17 mingdan ortiq qishloq va aholi manzilari, 5 mingdan oshiq quduq borligi hisobga olingan bo'lib ularning faqat ma'nosini axtarish bilangina o'rganib bo'lmaydi. Joy nomlar qo'yilishidagi qonuniyatlarni qidirib topish ularni guruhlarga tasniflab o'rganish kerak. Shundagina nomlarning izohli lug'atini tuzish mumkin. Geografik fanlar enk planetar tarzdagi okean dengiz, materik, tog' sestemasi, region, davlat nomlari makro toponimlar, qo'lтиq, ko'rfaZ, bo'g'oz, ko'l botqoqlik, muzlik tog' tizmasi tarmog'i daryo irmog'i o'rtacha kattalikdagi shaharlar nomlari hajmidagi mezo toponimlar va mahalliy ahamiyatli mikrotoponimlarga bo'lism ananasi mavjud. Ammo bu tasnif ham nisbiy bo'lib, mashhurligi ahamiyati tarixiy voqealik sifatida paydo bo'lishi jihatidan mezotoponim, mikrotoponimga, mikrotoponim mezotoponimlar qatoriga o'tishi mumkin. Chunonchi bermud orollar bor yo'g'i 53,3 km.kv. maydoni 62 ming aholisi bo'lgan Atlantika okeani shimoli g'arbidagi orollar guruhi bo'lib, bir jihatdan mikrotoponim hisoblanadi. 1522 yilda ispan sayyohi H.Bermudis tomonidan kashf etilgan Britaniya hamdo'sligi tarkibida davlat bo'lgani uchun uni mezotoponim deyish mumkin. Ammo Bermud uchburghagi deb nomlanuvchi halokatli akvatoriya bo'lganligidan har qanday mashhur mikrotoponim kabi Bermud orolarini ko'pchilik biladi. Barcha ilm sohalarining aniq tushuncha va qonunlarini ifodalovchi ilmiy atama yoki terminlari mavjud. Bu tarminlarsiz fanning mohiyatini ifodalab bo'lmaydi. Geografiyada yuqorida qisman qayd etilgani mezden mintaqa, iqlimzona, landshaft atmosfera, biosfera rayonlashtirish iqtisodiy rayon, musson, fiyon, seklon, antiseklon, tropik, rel'ef, tog' adir tekilsik, ploto, yassi tog'lik, pasttekislik, bug'oz dengiz, orol va boshqa mingdan oshiq soz ishlatalidi. Bu tarminlarning oldiga yana aniqlagich qo'shiladiki, hodisa, jarayon, voqeylek, turini bildiradi. Arktika mintaqa issiq iqlim, baland tog' qumli cho'l tropik siklon, yirik iqtisodiy rayon, sanoat tuguni, eroziya rel'efi, va hakozo. Ushbu va boshqa geografik atama va so'zlar geografiya fanida mumkin. Qadimgi yunon, lotin va hozirgi yevropa xalqlari tillaridan olingan terminlar ko'pchilikni tashkil etadi. Shelf inglizcha fiyon landshaft-nemischa, metiorit metioroilit – yunoncha, meloratsiya – lotincha, kadastr – artizan –fransuzcha, plota, kryaj, uval-ruscha, so'zlar umumqabul qilingan geografik terminlar shunday so'zlardir. Shu bilan faqat muayyan geografik landshaft voqeylek yoni relefini ifodalash uchun aniq bir regiondan olingan ilmiy terminlar sifatida qabul qilingan so'z va iboralar talaygina. Bedlend – AQSh O'rta g'arbidagi buzuq yerlarda tarqalgan rel'ef, kompos (portugalcha) butazor savanna Pampa- o'tloq, (hindcha) al'p rel'ef, al'p o'tlog'i – lotincha tundra – fincha – o'rmonsiz yalang qir, teraylor – Himolay tog'idagi botqoq chalakzorlar, tundra – AQSh janubiy sharqida Meksika qo'ltig'i sohilida ko'tariladigan kuchli quyun tayfun – Tinch okean g'arbiy sohilida ro'y beradigan kuchli tropik seklon, tayga - mo'tadil mintaqa o'rmon zonasining shimolidagi ignabargli o'rmonlar sekreb- Avstralaiyning qurg'oqchil yerlaridagi butasimon evkalipt tikanli akatsiya va butilkasimon daraxtlardan iborat doimiy yashil chakalakzorlar bu tahlit landhsht rel'ef shamol va boshqa geografik voqealikning betakrorligini ifodalaydigan geografik ifodalar soni minga yaqin bo'lib, ular barcha xalqlarning ti'llaridan olingan. Shu so'z olingan tilning atrof muhit hususiyatining o'ziga xosligini ifodalaydi. O'zbek tilining lug'ati boshqa tilarga tarjima qilinganda aynan so'z manusiga futr

yetkazadigan terminlar juda ko'p. Bular xalq terminlaridir. Sirt soz adir, ang'iz, chink, gerdob, adoq, oyoq, qo'rig', qoq, boldir, qurum, uchma, barxan, bahorinor, taqir, soy, qayir, koriz, qishloq, cho'l, qo'rg'on, qir, sel, to'qay, sho'r, ungir, o'ra, qum, bo'z, dasht, bo'ron, o'lan, sahro, dashti biyobon, lalmi va boshqa yuzdan oshiq so'zlar geografik atamalarga aylangan. Mashhur geografik akademik L.Berg "xalq tilida bitmas tunganmas boyliklar bor bu ilmiy terminalogiyani kengaytirish manbaidir" deb rus geografik terminologiyasi haqida 1915 yilda yozganida bu fikrni boshqa xalqning tillariga shu jamiyat o'zbek tiliga ham tegishli ekanligini nazarda tutgan bo'lishi mumkin. Aslini olgan "devonu lug'atit Turk" hali XI asrdanoq turkiy xalqlarning lug'aviy tarkibiy nihoyatda keng qamrovli sinonim, omonim, antonimlarga boy ekanligini butun muslimon xalqiga isbot qilgan. Darhaqiqat qumli cho'llardagi ko'chib yuruvchi taqasimon tepalikni faqat barxan so'zi bilangina ifodalasi shakli va hosil bo'lish mekonizmiga mos keladi, yoki muayyan yo'nalishga ega bo'lмаган usti liyos bilan qo'plangan tog' oldi tepaliklar marmonini faqat adir termini bilan ifodalsh mumkin. Xalq terminlaridan ilmiy atamalar hosil bo'ladi. Xalq terminlari toponimlarga aylanadi – qoraqum Qizilqum Qarnobcho'l, Mirzacho'l, Badayto'qay, Yo'lbarsto'qay, Qoplonqir, Qoraariq, Ulug'tog', Oqtog' va boshqalar geografik terminlarning asariyati rus va bashqa tillardan o'zbek tiliga tarjima qilinib ishlatiladi. Bunda ayrim xilma-xillik chalkashliklar borligini nazarda tutib H.Hasanov "Sten' – so'zining cho'l deb tarjima qilinishi va qo'llanilishi xato va tasodifiy" deb isbotlaydi. Olimning siyosiy harakati bilan sten dasht deb mazmunan tog'ri tarjima qilishadigan bo'ladi. "Pustniya sahro deb emas cho'l deb tarjima qilish tog'ri bo'ladi. Chunki jonli o'zbek tilida" Qizilqum chpo'li Qoraqum cho'li Qarshi cho'li deb ishlatiladi. Rossiya va Qozog'iston shimolida zona stepi dasht zonasini ekanligini hamma biladi. Barabi cho'li Qulunda cho'li deyilmaydi. Barabi dashti, Qulunda dasht deyiladi. Tojikistonda geografiya va ruscha zona stepni dasht zonasini to'g'ri ishlatmoqdalar. Tariixa nazar tashlaydigan bo'lsak Sulaymon Buxoriy lug'atida "cho'l, sahro, biyobon, boshqarisi "Homun" deb ishlatilgan Sadreddin Ayni ham Qizilqum to'g'risidagi bir maqolasida faqat cho'l so'zini ishlatgan yer yuzi jurnal; i 1927 yil 1-2 son 32- bet. Botonik olimlar S.Sohabiddinov lig'atidan pustniya cho'l deb ochiq oydin yozgan bo'lsa akademik Qadr Zokirovning "O'rta Osiyo geobotanik pog'onalarcho'l, adir, tog' va yaylov deb faqat halq terminlarini ishlatgani uchun ko'pchilik yirik geobotanik tatqiqotchilar etirofiga sazavor bo'lgan. Hozir darsliklardan bu terminlar mustaqil o'rinni olgan. H.Hasanovning "fikricha xalq terminlarining qadimiylug'aviy kitoblaridan tarixiy geografik asarlar sayohatnomalar vaqor hujjatlardan badiiy adabiyot olish zarur. Shu bilan birga boshqa tillarda geografik terminlarni tarjima qilganda o'zbek tilida so'zni muqobalanishini topish shuningdek qo'shni davalt tilarida ishlatiladigan terminalrga yaqin bo'lish maqsadga muofiq. Umuman geografik atamalarni tanalishda o'zbek xalqining tabiat hodisalariga zehn solib, tabiat bilan yuritish aloqani kuzatishdan yaratgan .

3-Mavzu: Toponimikaning rivojlanish tarixi

REJA:

1. Antik davr Yunon – Rim yozma manbalarda toponimikaga oid malumotlar.
2. O'rta asr sharq va yevropa olimlari toponimika va atamashunoslik xususida
3. O'rta Osiyolik olimlarning toponimika va ilmiy atamashunoslik sohasidagi ishlari.
4. XX asrda toponimika va lug'atshunoslik ishlari
5. O'rta Osiyo va O'zbekistonda joy nomlarni o'rganishda H.Hasanovning hissasi.

Tayanch tushuncha va iboralar.

Toponimika, toponim, urbonim, toponimst, etnonim, gidronim, oronim

Detoponimizatsiya - geografik nomlarning terminlarga, oddiy turdosh otlarga aylanishi: Geyzer bulog'i nomidan geyzer termini, Vulkan oroli nomidan vulqon termini, Karst rayoni nomidan karst termini hosil bo'lgan va h.k.

Dromonim - yo'llar bilan bog'liq nomlar: Yangiyo'l, Buyuk Ipak yo'li, Toshkent - Termiz yo'li.

Toponimikaning rivojlanish tarixidan, antik dunyo geograflari asarlarida joy nomlari. Ilk o'rta asrdagi olimlar asarlarida topominik ma'lumotlar. Toponimikaning hozirgi holati. Mahmud Koshg'ariy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Zahiriddin Muhammad Bobur, E.M. Murzaev, H.H. Hasanov, S.Qoraev va boshqalarning topominik ishlari. Yirik sharqshunoslar asarlarida joy nomlari.

O'zbekistonda toponimikaning hozirgi ahvoli, topominik tadqiqotlar. Toponimlarni geografik jihatdan tadqiq etilishi

Toponimika geografik atamashunoslik – terminshunoslik sohasidagi tadqiqot va tasavvurlarning shakillanishi Yer haqidagi fizika, astronomiya, tarix va aniq falsafa fanlarning taraqqiyot tarixi bilan bevosita bog'liq.

Jamiyat taraqqiyot tarixining antik davri (eramizdan oldingi 476 va melodning 446 yillari oralig'i) hozirgi ko'pchilik fanlarning asoslari yaratilgan davr hisoblanadi. Yuqorida takidlanganidek Yer haqidagi ilmlar, xususan geografiya fanlari, uning asosiy iboralari qoida va fanning muayyan tushunchalarini ifodalaydigan so'z va so'z birikmalari ayni shu antik davrda paydo bo'lfgan. Toponimikaga doir tushuncha va ma'lumotlar qadimgi yunon – Rim tarixchi va faylasuf olimlarning ishlarida uchraydi. Ma'lumki "Geografiya" atamasi birinchi marta eramizdan oldingi 276-194 yillarda yashab ijod etgan yunon olimi Erosfin tomonidan fanga olib kirgan. Hozirgi Liviya davlati hududi doirasida mavjud bo'lgan Keruna shahrida tug'ulib, bugunki Misrning hozir ham eng katta shahri Aleksandriyadagi o'sha qadimgi davrning eng boy kutubxonasi boshlig'i bo'lib ishlagan Eratosfenning "geografik yozishmalar kitobida geografiya atamasi bilan birga talay geografik terminlarlar - meridian paralel kabi so'zlar ishlatilgan. Shuni ham takidlash lozimki, hali geografiya so'zi paydo bo'lishdan oldin eramizdan oldingi VI-V asrlarda Melyat shahrida yashagan. Rekatiy shahrida yashagan O'rta yer dengizi va Qora dengiz va boshqa o'sha davr yunonlarning qadami yetgan o'lkalar geografik tasvirini tuzib, ko'plab topominlar ishlatgan. Tarix fanning atamasi Gerodot (Rim respublikasining meloddan oldingi 146-43 yillarda yashagan hukumdori setseronning Gerodotga bergen bahosi) hozirgi o'rta dengiz, Qora dengiz Kaspiy dengizi va ularga tutash joylardagi geografik ob'ektlar topominlar va o'lkalarning xalqlari haqida ma'lumot bergen. Shu bilan birga hozirgi geografiya fanida yetakchi tushunchalar sifatida ishlatiladigan iqlim, iqlim mintaqasi, Arktika doirasi, qutb doirasi, tropik kenglik shunibng Oyukumena, Sfagridera Gidrosfera, atmosfera, Metiorologiya va boshqa ko'plab tushuncha va iboralar antik davrda ishlatilgan. O'rta dengiza va unga tutash joylardagi geografik ob'ektlarning atoqli otlar Liviya, Atlantida, Tavrida, Pantiya, Semferopol, Odessa, Kalxeda, Reoni, Don, Oks va boshqa topominlar qadimgi antik davr va yunon – Rim tarixi davrida paydo bo'lgan. O'rta Osiyoning Yaksart Trajonsaniya kabi topominlari yunon va yevropa kitoblarida qayd etilgan, lekin bu lomlar asli mahalliy xalq tomonidan qo'yilgan nomlardir. Abu – Rayhon Beruniy Yaksart – Sirdaryoni Hasart deb yozgan. Amudaryodan sharqdagi hududlar yevropa o'rta asr kitoblarida Tronsaksiana, sharq tillaridagi kitoblarda Movorounnaxr (daryo orqasi) deb yuritilgan bo'lsada, mahalliy tilda Vorozjayhun va Vorozrud (daryo orqasi) nomlari bilan ma'lum edi. Buni buyuk alloma Abu-Abdulloh Rudakiy yozib qoldirgan ma'lumotlardan ham ko'rish mumkin.

Gar bilmasang pahlaviy til,

Movorounnaxr aslida Varedrud bil

Deb takidlab o'tgan. (Rudakiy devon 1100 bet)

Toponimika fani alohida ilm sifatida keyingi XX asrda shakillangan bo'lsada tilshunoslik, adabiyot, tarix va ayniqsa geografiya fanlarining rivojlanishi bilan nomlar paydo bo'lishi ma/nosi haqidagi masalalar o'rta asrlarda ijod qilgan olimlarning ishlarida etiborli jihat sifatida qaralgan. Chunki ilm bilan shug'ullangan kishilarning ijodlarida bayon etiladigan voqiyliklar aniq bir joy, hudud yoki suv akvatoriysi bilan bog'liq bo'ladi. Bu hudud yoki geografik nomi bo'lib, bu nomning ma/nosi qaysi xalq tilidan olingani qachondan boshlab paydo bo'lgani hamisha qiziqarli bo'lgan. Eng oldingi paydo bo'lgan Osiyo, Yevropa, Liviya (Afrika), Atlantika kabi makrotoponimlar buning isbitidir. Hozirgi Effrat va Dajla daryolari havzasida yashagan oskriya (finikiya)liklar o'zлari istiqomat qiluvchi yerkarning quyosh chiqishi tomonini Osiyo (Asu) kun botish tomonini Yevropa (Yerib) Afrika nomi melodningt

boshida yashagan rimlik geograf Pomponiy mela uchunchi qit'aning nomini Afrika deb rasmiylashtirgan. Undan oldingi davrlarda yunon olimlari Liviya deb O'rta dengiz janubida Yerlarni atagan. Eramizdan oldingi uchunchi asrda Liviya paydo bo'lган. Keyinchalik Rimliklar Karfogan (hozirgi Tunis doirasini Afrika deb atagan)

Mashhur rus sayohatchisi va geografiya fani tashkilotchilardan biri P.P.Simyanov - Tyanshanskiyning o'g'li Viniamin Petrovich Semyanov toponimika fani uchun Tyanshanskiy rus toponimika faniga juda ulkan hissa qo'shagn olim. Rossiyada statestika boshqarmasi boshlig'i vazifasida , Rossiyada 1897 yilda birinchi aholi ro'hatini o'tkazishda faol qatnashgan. 1899 yildan boshlab chiqa boshlagan ko'p jildli "Rossiya Poln'e opesanie nashigo otechestva - Rossiya. Vatanning to'liq tarifi" kitoblarga muharrirlik qilish jarayonida toponimika masalalarida alohida etibor berilgan. Olimning toponimika sohasidagi ishlarini uchta yo'nalishda ko'rish mumkin. 1. Toponimika va kartografiya, 2. Toponimika va tarixiy geografiya 3 Toponimikaning hudud geografik sharoiti bilan bog'liqligi. Rus geografiya jamiyatida xaritalarda nomlarni transkritsiya kichik komissiyasiga boshchilik qilishda ruscha nomlarni lotin alfavetida berish tizimini ishlab chiqadi. Yu.M.Shokalskiy – okeonolog, tilshunos akademik A.A.Shohmatov sharqshunos akademiklar K.G.Zaliman va V.V.Bartol'dlar ishtirok etganlar. Geografiya jamiyatining Moskva va filyalida toponimika komissiyasi butun mamlakat bo'yicha toponimik tatqiqotlarga yagona prinsp asosida boshchilik qilgan.

XX asrning 60 yillarida "Narodiy Azii i Afrikiy" , "Toponimiya Vostana" jurnal va yirik nashrlar chiqarildi. 1966-yilda "Voprosi geografi" nashrning 70-soni "geografik nomlarni o'rganish" ("Misl" Moskva 1966) toponimika sohasida olib borilayotgan ishlarning oraliq yakuni nashr etildi. Rossiya va sobiq ittifoqda toponimika va geografik atamashunoslik sohasida ko'plab nomzodlik va doktorlik dsertatsiyalar yozildi va yoqlandi. Monografiyalar , lug'atlar , o'quv qo'llanmalar nashr etildi. Bu sohada A.P. Duyazon , E.M.Lurzayev, V.A.Nikonov, A.I.Popov, S.M.Paspelov, A.V.Superanskaya, V.N.Poporov, O.N.Trubachev, va boshqa ishlari salmoqlidir. Akademik V.A.Nikolayevning toponimikani o'rganishga undovchi ilmiy metodik ishlari E.M.Murzayevning Markaziy va O'rta Osiyo toponimikani ommalashtirishga qaratilgan ishlari diqqatga loyiqidir. "Kratkiy toponimicheskiy slovar (Moskva 1966 y) nomli V.A.Nikonov lug'ati fanni rivojlanadirishga alohida ahamiyat kasb etadi. E.M.Murzayevning "Ocherki toponimi" (Moskva 1974-yil) "Slovar mistrix geograficheskiy terminov" (M 1959) "Toponimika populyarnoya" (1968) kitoblari fan rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Abu Abduloh Muhammad ibn Ahmad ibn Yusuf Al-Xorazmiy tug'ulib o'sgan 975-991 yillar Nishopirda yashab ijod etgan " Mofotix Al-Ulum " ("Ilmlar kaliti") nomli ikki kitobdan iborat asari bilan mashhur olimdir. Asar ikkinchi qismining oltinchi bobি matemetik va astronomik geografiyaga bag'ishlangan bu bobda geografiyaga doir atamalarning to'la izohi beriladi. Bu bobda Xuroson va Muvorounnaxrga doir ma'lmotlar talaygina. Shharlarning kengligi (arzi) uzunligi (to'li) , g'arb bilan chekkasi yo'qligi chunki astranomiyada ma'lum bo'lishicha ekvatorning har bir nuqtasi bir joyga nisbatan sharqiy , ikkinchi joyga nisbatan g'arbiyidir. Yerning ma'mura , "obod" qismi ekvatordan shimolda joylashgan. Farg'ona, Xo'jan, Qashg'ar, Shom, iloh, Usrushana , Samarqand, Buxoro, Shibirg'on kabi nomlar arab tilida yozilgan bu asarda geografik nomlar sifatida tariflangan. Faning faxri umumbashariy ilm-fanga katta hissa qo'shagn Abu Rayhon Beruniy 973 yili 4-sentyabrda Xorazmda Amudaryoning o'ng sohilidagi Kat shahri chekkasida tug'ulgan . 1048 yilda G'aznada vafot etgan. Beruniy turli fanlarga doir ulkan merosida geografiyaga doir ilmiy talqinlar ancha yetakchi o'rın tutadi. H.Hasanovning ta'kidlashicha , geografik bilimlar yoritilgan asarlar soni sakkista. Bular "Osari Boqiya" "Geodeziya" "Hindiston" "At-Tafhim" (Astronomiya ilmidan boshlang'ich malumotlar) "Qonuniy Mas'udiy" "Mineralogiya" "Kartografiya" va "Saydana" (dorivor o'simliklar haqidagi kitob) olimlarning ma'lumotiga Beruniyning 170 dan oshiq nomda asarlari bo'lib, "Xorazm tarixi " "Iqlimlar taqsimoti" nomli yirik asarlari bizgacha yetib kelmagan. Beruniy ijodida Yer haqidagi bilimlarning barcha soha yo'nalishlariga doir nazariy masalalar xususida fikr yuritilgan. Uning ijodiga O'rta asr olimlarining deyarli hammasi murojot qilib, faoliyat

ko'rsatganlar. O'sha davrda ma'lum bo'lgan Atlantika okeani qirg'oqlari Tinch va Hind okeani, yettinchi iqlim mamlakatlari - shimoliy o'kkalar ko'llar va dengizlar shaharlar borinki hamma turdag'i atoqli geografik nomla izohi uning asarlarida tasvirlangan, chunonchi, Jurjon (Kaspiy) dengizi bu haqiqatda Hazor dengizidir. Ularning vayron bo'lgan mamlakatlari shimoliy Etil (Volga) daryosining quyadigan joyiga yaqin. U yerda shimoliy tomonda G'oziya yeriga yopishgan. Sharqiylar tomonda Jurjon yerida Obaskun degan bondor borki, dengiz ham Obaskun nomi bilan ma'lumdir. So'ngra tobaristonga daylam yeriga Sharvon va Bob-al-Abvobga, tutash... uning g'arbida u bilan Buntus (Qora dengiz-Pontiya dengizi) o'rtasida alon va sarir toifalari, ularning mamlakatlarga va qit'alari joylashgan. U (Xazor dengizi) o'zidan boshqa dengizlarga tutashmasdan Xazor yeriga qaytadi. Keyin Etil daryosining quylishtan yonida Xazor viloyati tomon yoyilgan, so'ng G'uzlor (Turkmaniston) viloyatidan o'tib, yana Obaskunga qaytib keladi. Dengiz qirg'oqlaridagi viloyatlar nomi bilan yuritiladi. Ammo bizga Xazor nomi bilan ma'lum qadimiy xalqlarda Jurjoniya nomi bilan ma'lumdir, nainki Ptolomiy uni Irqoniya (Girkoniya) dengizi deb atagan. Bu dengiz boshqa dengiz bilan qo'shilmaydi. Mana Beruniyning "qonuniy mas'udiy" "At-Tafhim" asarlarida berilgan Kaspiy dengizi - toponimining geografik izohati.

Geografik nomlar bilan bog'liq beruniy asarlarida meteorologiya (ob-havo) iqlimshunoslik oid ilmiy atamalar izohlangan. Oxirgi sovuq haqida shunday deydi. "Odamlar shunga hayron bo'lib, ajablanmasinlarki (qish) oxiridagi sovuq qattiq bo'ladi, ketish oldidan ancha zo'rayadi, bu bu hodisa issiqlikga ham hosdir"

Olim kundalik ob-havoga baho berganda mana bunday izohlarni ishlatgan. Qish havosi, qish shiddatli havosi, turg'un havo, sovuq havo, sovuq shimoliy shamol, o'zgaruvchan shamol daydi shamol. Ozgina geografik mulohaza qilsak, hozirgi iqlimshunoslikda bu so'zlar o'rniga o'rtacha havo Atktika havosi seklon, antiseklonlar, havo massasi, havo oqimi degan tushunchalar ekanligini bilib olamiz. Beruniy asarlarida Binkat, Shosh shaharlaridan biri, turkiyicha Toshkent, bu yunon mualliflarida Burj Al-Xurja qal'asidir. Demak "Toshkent" toponim - turkiy Toshkent, forscha Choch, Binkay, arabcha Shosh bo'lib, barchasining ma'nosi turkiyicha Tosh shahar nominining tarjima va o'sha tilga mos talaffuz etilishidir.

Beruniy Sharhsabz shahrini kesh shahri forslar Ma'jomat deb yuritgan deb xabar beradi. Sirdaryo etaklaridagi Yangikent (hozirgi G'azalkent shahri ro'barasida, daryoning chap sohilidagi xarobalar) turli xalqlarda turlicha yuritilgan. Mahalliy turkiylar Yangikent-Janikent deb yuritgan nomni arablar "Qariyat al- Xodisa" (Qariyat - qishloq, hodisa - yangi) va Madinat al-jadida (Madina shahar, jadida yangi) fors tojikcha Doh Nov deb yuritgani haqidagi aniq misolar orqali izohlagan.

Beruniy asarlarida Sirdaryoning eng qadimgi nomi Xasart daryosi bo'lgan. Meloddan avvalgi davrlarda yunonlar Yaksart deb yozganligi haqida ma'lumotlar bor. Beruniy asarlarida hozirgi geografik xaritalarida o'zgartirilib yoziladigan yoki butunlay boshqa nom bilan ataladigan toponimlar juda ko'p. Masalan fam al-Asad – sher og'zi - dahani sher deb yuritilan joyni hozir Donisher deb, Zaim va Omuyya – karki va Chorjev shaharlari, Mazdubast - Amudaryodan Sariqqamishga oqqan daryo va boshqalar. Bunday toponimik malumotlar sharq tarixiy geografiyasini o'rganishda eng ishonchli manbalar ekanligi ko'rsatadi. Beruniy o'zidan 800 yillar oldin o'tgan Ptolomiyning Amudaryo haqidagi yozganlarini keltirib, Omuyya shahridan yuqorida Balx daryosiga quyilib, keyin Bolqon shahri yaqinida Xozor dengiziga quyilgan. Xozor esa G'uz yerlarining chekkalaridan burilib ketdi. Fam al-Asad degan joyda suv to'planib, daryo suvining bir qismi Xorazm bilan Jurjon orasida joylashgan cho'ldagi mazdubast deb atalgan daryo o'zanidan Sariqqamishga oqqanligini xabar beradi. Demak , ulug' allomalarining asarlarida jamiyat va tabiat tarixiga oid qimmatli ma'lumotlar mavjud bo'lib, allomaning geografiyaga doir ilmiy merosi tabiiy muhitning ritmik taraqqiy etish qonuning aniq bir hududga tadbiq etish imkonini beradi.

O'rta Osiyo va Sharq lug'atshunoslingining eng katta yutug'i M.Qoshg'ariyning "Devoni lug'tit - Turk" nomli shoh asar hisoblanishi shubhasiz. Ota bobolari issiqliko'1 bo'yidagi Borsg'on shahridan bo'lgan xizmat taqozosi Qashg'arga borib qolganlar. Mahmud o'sha davr hukmronlarining yirik markaz shahari Qashg'arda diniy bilimlar bilan birga

astronomiya geografiya matematika va boshqa dunyoviy bilimlarga ham qiziqqan. Buxoro va Bog'dorra o'z bilimlarini mukammallashtirish uchun davom ettirgan. Turk tillarining qiyosiy grammatikasini talqin etish nmaqsadida, Mo'g'ilistonidan Qora dengiz bo'yalariga keng hududlarda yashagan turkiy qabilalar orasida yurib, ma'lumotlar to'playdi. Bu daliliy malumotlar asosida 1074 yilda "Devoni lug'atit Turk" asarini yozib, tugatib, 1077 yilda xalifa Muqtadirga tadbiq etadi. M.. Qoshg'ariyning umumiyligi turkiy tilarni o'rganish, turkiy til shevalarining qiyosiy grammatikasini tuzish folklar va etnografiya sohasidagi xizmatlari nihoyat ulug'dir. Shu bilan birga turli fanlarning atamashunosligini yaratish va geografiya faniga ham ulkan hissa qo'shgan. Qoshg'ariyning geografik merosi asosan besh yo'naliishda o'z mazmunini topadi. (H.Hasanov 1981)

1. Devonda berilgan tabiy geografik atamalar va ularning izohi;
2. Devoni lug'tit Turkga ilova qilingan dunyo xaritasi;
3. Devonda uchraydigan joy nomlari va ularning izohi;
4. O'rta Osiyoda ayrim qabilalarning joylashishi haqida "aholi geografiyasi" ga oid ma'lumotlar
5. "Devon" dagi astronomik ma'lumotlar taqvimlar tizimi – muchalar va ularning tarixi.

M.Qoshg'ariyning geografik merosi birinchi galda geografik atamalar tahlilidir. Tabiat va tabiiy hodisa, tabiiy jarayon hususan cho'l, tog', iqlim yer, suv, hayvon, o'simlik va boshqalarg doir iboralar izohiga olim alohida o'rinni bergan. Qoshg'ariy ishlatgan ariq, buz, (muz), bulut, yomg'ir, yoz, kechik, kent, kuz, kun, ko'l, oy, ort,(davon) oqim va oqindi, sel va selindi, suv va suvloq tog' tuz, (tekis) tuman ungrungacha qayloq, yashin, qayir, qoq, qir, qish va qishroq, qor, qo'litiq, qum, va boshqa so'z iboralarni ishlatgan, ularning izohini bergan. Olimlarning yozishicha, bu so'z va iboralarning ba'zilari VII asrga mansub O'rxun bitiklarda, Qultegin yodgorliklarida uchraydi. "Devon" da bu so'zlarning ishlatilishi va ularning ko'pchiligi hozirda ham istemolda ekanligini hozirgi o'zbek geografik atamashunosligining mustahkam qadimiy zaminga ega bo'lishini ko'rsatadi. Yer va tuproqqa doir so'zlarini izohiga kengroq o'rinni berilgan. Chalang yer – qora yer, bout-sho'r yer Sag'izlik - sog' tuproqli yaxshi yer, sag'iz tuproq – toza tuproq, sog' tuproq, toza yer-o'simligi kam yer, oriq, hosillar. Qayir yer – yumshoq tuproqli yer, tekis yer, qumloq yer; takidlash lozimki, qayir hozirgi geografiya fanlarida ko'p ishlatiladigan daryo vaqtinch suv bosadigan qumloq-toshloq qismiga aytildi

Boldir tog' – tog' burun, tog'ning tekislik ichiga kirib ketgan tarmog'i. Hozirgi toponimlarda uchraydigan boldir so'zini osongina izohlash mumkin. Muzrabot tumanidagi Boldir temir yo'li bekati haqiqatdan ham Ko'hitang tarmoqlarining bir uchu bo'lganligi uchun shunday atalgan. Ort - orqa, bo'yin , gordon, tog' devoni, badalort, Ko'kort, Qizilort, Muzort, Oqort, Turug'oert kabi o'rta osiyodagi davonlar nomi nima uchun shunday nomlanganligini bilib olsa bo'ladi. Qurug' - amirlari boqiladigan ko'katzor, atrofi qurshalgan joy. Bu so'z tojik tiliga ham o'tgan. Qo'riqning hozirgi manosi - qo'riqlanadigan dahlsiz tabiat kompleksi. Qo'riqxona, zapovednik so'zlarining o'zagi, qo'rig' hasrdayoq hozirgi manusiga o'xshash mazmunda ishlatilgan.

Ob-havoga - meteorologiyaga oid so'zlar atmosfera hodisasi, osmon hodisasini ifodalash ushbu qimmatli asarda o'z ifodasini topgan. Masalan talg'og' har tarafdan esgan qattiq izg'irin shamol, qarog'u – qirov, bulut sugoldi – bulut tarqaldi, erkin yomg'ir – bir necha kun to'xtamay yog'adigan yomg'ir. Geografik nomlarning talqiniga asarda katta o'rinni berilgan – Bolosug'un Beklig, mo'g'ilcha G'ubalik - go'zal shahar, Barsg'on yoki Basrxon - Issiqko'l bo'yidagi shahar, kishi nomidan olingan. Yaponiya Jafarqa Morka, Poloda, Chunonchi deb yozilgan M.Qoshg'ariy Beruniy asarlaridan foydalangan. H.Hasanov tadqiqotiga Devon da ishlatilgan 70 ta joy nomi Beruniy asarlaridan olingan. Shu bilan birga Beruniy asarlarida tilga olinmagan Toshkentdan G'arbiy Xitoygacha masofada ko'pchilik joy nomlari ham berilgan. Shunday qilib, Beruniy, Mahmud Qoshg'ariy va Hudud al-Olamning muallifi O'rta osiyo geografiya nomshunosligi va toponimiyasining asoschilaridirki, ulardagi ilmiy merosni chuqur o'rgangan geografiya tarix va tilshunoslik fanlarning hali bahstalab sahifalarini to'ldirishi shubhasiz. Toponima va umuman geografik meros sohasida Marv shahrida

tug'ilgan Xivada yashab ijod etgan XI asr oxiri va XII asr boshida yashagan falaklarning taxsimi haqida idrokning nihoyasi asari bilan mashhur bo'lgan. Al-Xorazmiy muhim o'rin tutadi. U Jayhoniy asaridan foydalangan, Ptolomiya ergashib, ma'ruzani paralel ravishda 39 zonachaga bo'lgan. Iqlim beshta zonachani II-VI iqlimlarning har biri ikkitadan zonachani VII iqlim bir yo'la 18 ta zonachani o'z ichiga olgan. Ekvatoridan boshlab chizilgan bu zonachalar kunning uzun – qisqaligiga bir – biridan avvalo chorak soatdan, keyin yarim soatdan shimalroqdagilari bir soatdan farq qilgan eng shimaldagi zonachalarni bir oy yorug'tun, bo'ladijan yerlar, ikki oy yorug'tun bo'ladijan yerlar, uch oy, to'rt oy, besh oy va nihoyat olti oy kecha yu kunduzi yorug' bo'lib turadigan yerlar deb shimoliy qutbgacha belgilab chiqqan.

A.Mahmud ibn Umar az-Zamaqshariy (1074-1144) Xorazmning Zamaqshar qishlog'ida tug'ulgan. U sermahsul olim bo'lib, elliktacha turli sohaga doir asar yozgan. Shulardan 25 tasi bizgacha salanib qolgan. Zamaqshariy asosan arab tilshunosligi sohasida juda ko'plab asarlar yozgan. O'z zamonasining yetuk arab tilshunos olimi bo'lib yetishgani holda "Vodiy va tog' ismlari" nomli arab tilidagi geografik asari ham bor. Asarni Arabiston yarim orolidagi shaharlar, qishloqlar, tog'lar, vodiylar, suvlar izohi berilgan. Bamisolli toponomik entsiklopediya deyish mumkin. Geografik nomlar alifbo tartibida belgilab nomlab manosi nomlarning atalishi bilan bog'liq rivoyatlar berilgan.

Asl vatani Xuroson bo'lgan mashhur olim Najib Bahronning XVIII asr boshida yozilgan "jahonnomma" asarida Beruniy, Tusiy, Xurdodbeh, Istohriy, Xusrav va boshqa olimlarning asarlari jadval tariqasida belgilangan va izohotnama tarzida tuzilgan asardir. Johannomada 600 tacha joy nomi belgilangan. Ular xaritada ko'rsatilgan Biyoboni Xuroson (janubiy Qoraqum) Biyoboni Xorazm (shimoliy Qoraqum) Turkiston, Termiz, Issiqko'l, Barsxon va boshqa joylar bilan bir qatorda Kalif Movoraunnaxr, Naqshob, Vahon kabi bizning yurtimiz nomlari ham o'z tasvirini topgan.

Faxriddin Banokatiy XIV asr boshida o'z ijodi bilan dong taratgan Sirdaryo o'ng qig'ogidagi Banokat Shohruxiya shahrda yashab ijod etgan olimdir. 1317 yilda ko'pincha "Tarixi Bonokati" nomi bilan yuritiladigan tarix va geografiyagfa doir asar yozib, uni sulton Abu Saidga bag'ishlagan. Asar unga ilova qilingan, xaritasi xaritada ko'rsatilgan. Toponimlar jihatdan diqqatni o'ziga jalb etadiki o'sha davr geografik nomlarini o'rganishida muhim manba deyish mumkin.

Shunday qilib, IX-XIV asrni sharq tarixi va geografiyasida sharq fani gullab yashnagan. Barcha ilmlar sohasining eng ommabopi bo'lgan geografiyada faqat tarixiy davr uchungina emas balki butun sharq ilm fan taraiyotida muhim ahamiyatli asarlar yozilgan. Dunyoni tabiiy iqlimlar yuqori darajada rivojlanganligi bilan ahamiyatlidir. Markazlashgan kuchli davlatni tashkil etgan ilm fan me'moriy san'at va madaniyat yuksak darajada taraqqiy etgan Amur Temur avlodlari davrida (1360-1507) yillarda dunyoviy ilmlarning boshqalari qatori geografiya fani ham yuqori darajada rivojlangan edi. Amur Termurning tuzluklarida iqlimlar shaharlar tabiiy sharoitlar xususida ilmiy asoslangan tushunchalar bayon etilganki bular buyuk davlar arbobining geografiyani teran tasavvur etganligini ko'rsatadi. O'zining harbiy yurishlarida qo'llagan taktikasi muayyan hudud geografik sharoitini yaxshi bilganligi joy relefi va boshqa tabiiy sharoit harbiy yurish va davlatni boshqarishida yetakchi ahamiyatga ega ekanligini hisobga olishning namunasi ekanligini bildiradi. Temuriyzodalarning ko'pchiligi davlat va harbiy yurish san'atini egallagan sarkarda adabiyotni yaxshi bilgan, ayrimlari yozgan g'azallardan devon tuzgan, shoир hukmdor bo'lisl bilan birga, madaniyat fan va memorchilikning homysi sifatida faoliyat ko'rsatganligi ma'lum. Shuning uchun temuriylar hukmronligi davrida umumbashariy madaniyat va fanda chuqur iz qoldirgan Ulug'bek, Ali Qushchi, Navoiy, A.Jomiy, A.Samarqandiy, Hofizi Abru, G'iyosiddin Naqqosh, Ali Yazdiy, ibn Arabshoh, Xondamir, Mahmud Davlatbek Samarqandiy Kamoliddin Behzod kabi mutafakkirlar etishib chiqqan. Bu tarixiy siymolarning aksariyati ilm fanning boshqa sohalari qatorida geografiya fani sohasida ham muayyan iz qoldirganlar. Muhammad Tarag'ay Ulug'bek astronomiya sohaisda o'z zamondan ancha ilgarilab ketgan. "Ziji Jadidiy Kuragoniy" yulduzlar jadvali asaridan tashqari "To'rt ulus tarixi" asari kun qirrali ijod sohibi bo'lgan olim sifatida tarixda o'z o'rniga ega. "To'rt ulus tarixi" 1425 – yilda Mirzo Ulug'bekning ilmiy rahbarligi va shahsan ishtirokida yozib tugatilgan asarda Mo'g'iliston,

O'rta Osiyo Eron Afg'oniston tarixiy geografiyasi Chingizzon avlodlari hukmronligi va shajarasi Xorazm davlatining Chingizzon tomonidan bosib olinish aniq hududlar va muayyan geografik nomlar orqali bayon etilgan. Masalan Chigizzonning o'tgan 1988-yili 860 yilligi yubiliyi nishonlangan. Jaloliddin ibn Sulton Muhammad Xorazmshoh bilan Chingizzon o'rtasida urushlari tarixi orqali Kot, Qiyot, Hiro, G'azna, Nasaf, Voliyon, Bobiyon, Nimruz, Utror, Dashti Qipchoq, Sind, Jayhun va boshqa shunga o'xshash ko'pgina geografik nomlar tilga olingan, ayrimlarga geografik izoh ham berilgan.

Temuriylar davrining eng yirik olimlaridan Shahobiddin Abdulloh ibn Lutfulloh Al-Xavofiy-Xofizi Abrudir. O'zining xizmat faoliyati Amur Temurning sayohatlaridan birida Munshiy-Kotiblik vazifasidan boshlangan, ko'p marta sayohatga chiqqan. Ko'p joylarni ko'rgan Hofizi Abru atoqli tarixchi geograf olimdir. "Yiroq safarlar asnosida shimoli – g'arbiy tomondan Movoraunnahr Turkiston, Dashti Qipchoq, Xuroson, iroq, Fors, Ozarboyjon, Eron, Gurjiston, Armaniston diyorlari rus va shom yerlarining barchasini firot daryosi sohillarini .... Hizor sohillarini sharqiy tomondan esa Qobulni, Multon O'ch va Hindistonning eng yirik shaharlari Dehlini gang daryosi qirg'oqlarigacha bir necha bor bordim" deb yozgan. Hofizi Abru 1414- yilda Hirot hokimi Shohruhmirzoga Arab tilidagi "Yo'lar va mamlakatlar kitobi" yoki ikkinchi nomi "iqlimlar surati nomli kitob taqdim etdilar.

Shohruh uni Hofizi Abruga fors tiliga tarjima etishni topshiradi. Olim bu kitobni tarjima qilar ekan sharqdagi Mutarjimlik qoidasiga amal qilib, o'zining ko'rgan, bilganlarini va Xitoya elchi sifatida borgan G'iyosiddin Naqqoshning xotiralarini, bir qism Amur Temur yurishlarini ham qo'shamdi. Natijada yangi bir asar "Zubdot at - Tovorih" tarixlar qaymog'i vujudga kelgan. Asarda dashti Qipchoq, o'zbeklar diyori Movoraunnaxr shahar va viloyatlarining geografik tavsifi berilgan. Viloyatimizning yirik manzillari kesh vaQarshining tarifini shunday keltirgan. Kesh uni Sharhsabz ham deydilar. Eni uch farsang bo'yli uch forsang yaqinida tog' bor. U tog'da harsangtuz bor, tiniq ba'zan rangdor Keshning har xil mevalari ko'p, ko'pgina mevalar uning chegarasidan chiqariladi. Kesh Movaraunnaxrning issiq joyi. Naqshob, Kesh atrofida uni Nasaf ham deydilar. Hozir Qarshi nomi bilan mashhur. Bu qadimiy shahar bo'lib, tekis yerda joylashgan. Undan tog'gacha ikki kunlik yo'l. Boshqa tarafdan to Jayhunga qadar cho'l. Kesh suvidan boshqa daryo yo'q. Podshohning qasrini turkiy tilda Qarshi deyilardi. "

Hofizi Abruning bu asarida boshqa nomlarning ham izohi berilgan. Bordog'iy Jayhun Qanoriyda, Termiz mavzeylariga tutash, Bo'rdog'uy yunoncha so'z bo'lib Iskandar zamonasida atalgan "Mehmonxona manosini bildiradi" Panjob haqida shunday yozadi. Xudlon va Vaxsh chegarasida beshta daryo qo'shilib bu mavzeyni Panjob deb ataydilar. Hozirgi Amudaryoning Vaxsh daryosigacha bo'lgan bo'lagi Panj daryosi nomini Hofizi Abru tomonidan shu tariqa to'g'ri izohlangan. Abdurazzoq Samarqandiy Shohruh saroida tarixchi olim va davlat arbobi, elchi, vazifalarida xizmat qilgan. "Ikki saodatl (yuldiz)ning balqishi va ikki dengizning qo'shilishi" nomli mashhur asarini bir qismi 1441-1442 yillarda Hindistonga Xuroson elchisi sifatidagi sayyohlar tasurotini o'z ichiga oladi. Asar chinakkam tabiat hodisalari tasvir etilgan. Geografik tadqiqot bo'lib, unda Hindiston va uni o'rabi turgan Hind okeani geografiyasi va tabiat sharoiti haqida mukammal ma'lumotlar keltirilgan. Asarda Bodxez, Qoraqum va geografik ob'ektlarning toponimik izohi ham o'z tarifini topgan. "Bodxiz qirlari ko'klam chog'lari go'zal qizning jamolidan ham tozaroq, bahr oluvchi va ma'shuqaning vadasidan ham yoqimliroqdir" deb yozadi. Hofizi Abru, A.Samarqandiy, Mirzo Ulug'bek Ali Qushchi kabi o'rta asrning yirik olimlari va ularning bashariyat uchun qimmatli asarlari Temuriylar hukmronligi davrida ilm fan rivoji uchun to'la shart sharoit yaratilgan degan ijod ahli doimo qo'llab quvvatlangan degan hulosa chiqarishga imkon beradi.

O'rta asr sharqning olimi, shoiri, tarixchisi, sarkardasi va Hindistonda 150 yildan ortiq hukmronlik qilgan Boburiylar saltanatining asoschisi bo'lgan. Bobur bor yo'g'i 49 yil umr kechirgan. Boburning hindistonliklar tomonidan hurmat bilan tilga olinishining sababi shuki u Hindistondagi fiodal tarqoqlikka barham berdi. Boshqa ellardan kelgan istelochilardan farqli ravishda hech narsani Hindistondan olib ketmadni. Aksincha bu elda Hozirda odamlarning hayratga solgan oliy imoratlar barpo etdi, ilm fan memorchilik, dehqonchilikni rivojlantirishga ahamiyat berdi. "Boburnoma" hozirgi O'rta Osiyo, g'arbiy Xitoy, Eron, Ozarbayjon, Afg'oniston, tarixi tarixiy geografiyasi, tarixiy voqealarining qariyib 100 yilga

yaqin davri haqida ma'lumot beruvchi qomusiy asar bo'lishi bilan birga bиринчи мarta eski o'zbek tilida bitilgan juda hajmdagi nasriy tarixiy geografik asar bo'lishi bilan ahamiyatlidir, zero bundan oldin bitilgan asarlar asosan fors va arab tillarida ona tilimizdagilarning ko'pchiligi badiiy dostonchilik yo'nali shida bo'lgan. Ayni vaqtida "Boburnoma" eng muhim atamashunoslik va toponomik manba hamdir. Unda yer suv havo va turli tabiiy hodisalarga tegishli xalq so'zları ko'plab topiladi. Masalan "tog'dagi g'or va kovaklarni havol derlar" "Hidi yaxshi o'langni quruq qilurlar" "tup tuz yer, ne tog' va ne pushta ko'rindur" "Pushtalardan va qo'llardan tuzgi chiqg'och" , "chopqin bilan yog'ar edi" iboralaridagi so'zlar o'z o'zidan izohlab berilgan. Guzor kichik daryodan o'tadigan joy, jilg'a kichik soy , daryocha nayshakar – shakarqamish, pushta – tepe, balandlik, qirlar, tangi - dara, tog' oralig'idagi yo'l, chuqur daryo vodiysi; uchma chuqur jar yoqasi, tik yonbag'ir; o'lan-o'tloq, yer, keng maydon, suv yoqasi-qirg'oq; choqor- toshqo'rg'on; yayloq-yaylov, keng dala.

Boburnomada qo'l so'zi ikki manoda ishlatalgan. - biri suv qozg'on jarlar, ikkinchisi daryo irmog'i . asarda daryolarda suvning kamayishini - suv kichuk bo'lganda, suv toshqinini esa, suv kirganda deb ataydi. Davonlarda qor bosib qolishini – yo'llar bog'lanur deb , daryolar qo'shilishadigan joyni suvning qotilishi (aralashuv) deb ifodalaydi. Shuning Rud – daryo, yakraka – yolg'iz oyoq yo'l, kohpoya – tog' etagi, shohijo'ytarmoq (shoh ariq) deb turkcha so'zlarning tojikcha sinonimini ham ishlatgan. Bobur har bir tilni hurmat qilgan, til boyliklardan unumli foydalangan, forscha afg'oncha, hindcha atamalarni dadil ishlata vergan. Ba'zan ularga izoh ham bergen. "Boburnoma" XVI asr boshidagi joy nomlari (bir mingdan ziyod) o'sha davr holatida va transkriptsiyasida bergen. Bu nomlarning ko'pchiligi ba'zi fonetik o'zgarishlar bilan shu kungacha mavjud. Ba'zilari unitilib ketgan. "Aksi – Kitoblarda Aksikat bitirlar" "Toshkent viloyati .. kitoblarda shosh bitirlar bazan Choch bitarlar" "O'ratekaxim , asl oti kitoblarda Usrushna va Usrush ham biritlar", "Kesh shahrini Bahorlar sahrosi va shahri va boshi va batamom xob sabz bo'lir uchun Sharhsabz ham derlar" "Kopdibodom bodom yaxshi bo'lur. Bu jihatdan bu ismg'a mavsumdir." "bu tog'da qor hargiz o'ksimas, bu jihatdan g'olibo Kohi Safiz (Oq tog') derlar " "Afg'on ko'talni (davonni band derlar, G'or sari bu ko'tal bilan borurlar g'olibo ul Jahotdan G'o'rband derlar) .Asardagi nomlar izohi orqali ko'pgina joylarning ma/nosini tushunib olish mumkin. Hindiqush tog'laridan bir ko'talning nomi To'l deyiladi, bu eng yaxshi davon bo'lsa ham, yo'li uzoq ekanki , nomi shunga yarasha to'l - uzoq (geografik uzoqlik sharqda to'l deyilgani ma'lum.) "Boburnoma" da Himolay nomi uchramaydi, ammo Himolay etaklarini "Sivolik Pazrvoz " derlar hind tilida siva – chorak , lak – yuz ming parvat – tog' sivolik Parvat – chorak vaqt yuzming tog'kim, yuzyigirmabeshming tog' bo'lgay. Deb izohlagan. "Kashmir" tog'da yashovchi Kas qabilasi nomi bilan bog'liq ekanligini yozadi. Agra yonidagi bir darvoza nomi Hotaypul deyiladiki Hindlar Xitoy deb filni, pul darvoza – filda darvozasi deyolishi sababiga darvoza chiqishidan fel rasmi chizilgani tufaylidir. "Borurnoma" o'sha davrlarda qo'llanilgan o'lchov berliklari ham izohlangan. "yig'och – 8 km, Kiruh – 2,5 km, sha'ri 2,4 km, bir o'q otim yer – 110-125 m, quloch – 120sm, bir kunlik yo'l – 40-45 km, tushlik yer – yarim kunlik masofa va boshqalar ishlatalgan.

"Yana Qarshi viloyatidirkim Kamobroq yerdir. Bahori ho'p bo'lur, Samarqanddan janub saridir. Bir nima g'arbg'a moyil, 18 yig'och yo'ldir. " hozirgi masofasi ham 144 km aniq bo'lib chiqadi.

"Kuhak suyi shimolidan oqar. Samarqanddan ikki kiruh bo'lg'ay – demak Samarqanddan Zarafshongacha 5 km, bu masofa ham ancha aniq. Bunday misollar shuni ko'rsatadiki Bobur asarlaridagi geografik voqeyleklar juda anqlik bilan berilganligi bilan katta ahamiyat kasb etadi."

"Boburnoma" ning chinakkam geografik asari ekanligini , unda berilgan joylar tarifidan ham bilsa bo'ladi. Shahar va o'lkalarning geografik o'rnı tabiiy sharoiti aholisi xo'jaligi ma'lum tartibda tasvirlanadi. Tabiat boshqa hududiyligidan abekt sharoiti bilan taqqoslanadi. O'simlik va hayvonlarning diqqatiga sazavor turlariga ko'proq to'xtatiladi. Biror ob'ekt nomi tarixi bilan bog'liq xalq orasidagi rivoyat hikoyatlari keltirilar.

Zaxriddin Muhammad Boburning geografik merosi uning tarixiy sheriyat sohasidagi madaniy meroslari bilan qo'shilib qorishib ketganki, ko'p qirrali olim va shoir sifatida xalqimizning bu daho farzandi hammamiz faxrlanishga haqlimiz. Zero Bobur asarlari tengi yo'q

xazina. Uning asarlarini o'qigan kishi ularda geografiya biologiya astranomiya va boshqa tabiat fanlariga oid boy daliliy ma'lumotlarga duch kelishi mumkin. Bobur sayohatchi o'lakashunos, donishmand, tarixchi va tilshunos bo'lism qatorida joy nomlarining tarixi va manosini chuquqr tahlil etgan toponimist nomshunos olim bo'lganligini his etamiz.

Badiy adabiyotga doir merosda ham toponimika va biografik atamashunoslikka tegishli ma'lumotlar talaygina.

Alisher Navoiyning asarlaridagi toponimika va lug'atshunoslik haqida ba'zi mulohazalarni keltirib o'tamiz. Atrofini o'rabi turgan tabiatning falsafiy mulohazasi bo'lishi bilan ahamiyatlidir.

To'tti yashil ho'lla kiyar shevasi,

Tugmalari bo'ldi aning mevasi.

Bu paytda daraxtlar yashil libosga o'ralib, meva tugishi va tugkan tugmalarning mevaga aylanishi tabiatning muayyan qirrasini ifodalaydigan atamalarda badiiy vositalar orqali tasir etilmoqda.

A.Navoiy kurrai zaminimizni naqadar aniq tasavvur etganligini geografiya tayanch atamalari va tushunchalari - yo'l orol, dengiz, shamol, osmon, va boshqalarni o'z o'mnda bir neha muqobil variantda ifodalanganligini ko'ramiz. "Layli va Majnun" dostonining na'fol qizining Majnun bilan nikohlash marosimi quyidagicha ta'riflaydi.

Oy bilan Quyoshni ayladi naqd,

Boshi uzra sochdilar base naqd.

Chun mehr kelish kibi yoshundi,

Tun yerga kuyav kibi bexundi.

Gardur ko'ribon bu ish muofiq

Kelturdi to'qqiz taboqda sochiq.

Bu tasavvurdagi kelinni oyga , kiyovni quyoshga o'xshatishi mehrning kelindek ichki hisligi, kiyov ta'zimining gulning yer yuzasiga tegib turishi naqadar yuksak badiiy ifoda ekanligini ko'ramiz. Ayni chog'da bu yerdagi tabiiy fan atamalari orqali tabiiy hodisalar mohiyati chuquqr idrok etilib, mohirlik bilan o'z o'mnda ishlatilanligi ko'ramiz. Alloma shoir tabiatidagi bitta hodisa yoki jarayoning turli holati va qirralari xalqda ishlatilgan so'zlar bilan izohlanishini ko'rishimiz mumkin. Shamolning tezligi qaysi vaqtida bo'lishi – yel, sabo, nasim, bod shamol, dovul, bo'ron, to'fon kabi atamalar bilan, osmonning holati ko'k gumbazi, hamol ayvoni, osmon, samo, gardun, sipehr so'zları bilan sifatlanganlik va real voqeylek jihatlarini ko'ramiz.

Geografik nomlar Navoiy dostonlarining badiiy yuksaklik va real voqeylek Movaraunnahrning geografik o'rni – oqib hadi sharqida Sayhun suvi

Borib hadiya g'arbida Jayhun suvi deb "Saddi Iskandariy" dostonida tarannum etiladi.

Kovakibganib yeti taqsim erur,

Jahon mulki ham yeti iqlim erur.

Xuroson badandir Xiriy jon anga

Xirijiy jon badandir Xuroson anga

Demak insonlar yashaydigan dunyo yettiga taqsim qilingani ular yetti iqlim atalishi Navoiyning dunyo aniq ilmiy tasavvur etganligini ko'rsatib, "Rubiy Maskun" - obod yerlarni yetti iqlim, kavokib atamalari bilan ifodalangan. Xuroson mamlakati dunyoning obod o'liasi (Xuroson Lug'aviy manosi "Quyosh yurti" demakdir) dunyoning jasadi bo'lsa , Xirot shahri, bu jasadning jonidir deb ham badiiy ham ilmiy jihatdan aniq ifodalaydi.

Bo'lu yuz pushta xamuk sel chog'i,

Turar o'z o'mnda Alburuz tog'i

"Farhod va Shurin" dostonida keltirilgan bu baytlar Eronning m Kaspiy dengiziga tutash elburus tog'ining dengizga tutash shimoliy yon bag'ri nam subtropik iqlim sharoitiga ega. Dengizdan esgan namli havo nihoyatda seryog'in bo'lganligi – yuzlab pushtalar - tog' tarmaqlaridan tashkil topgan bo'lsa-da juda kuchli yomg'irda ham o'z o'mnda turib nomli havo massasini janub o'tkazmaydi, natijada shimoliy yon bag'ir sernam suptropik iqlim bilan xarakterlanishi badiiy tasvirlanmoqda.

Ulug' shoirning "Sababi Sayyoz" dostoni o'z mazmuni bo'yicha badiiy geografik tasvir deyish mumkin.

Dedilar Kishvadi durur dilkash,
Oti ham sharhsabz erur, ham Kesh
Xizr monand Sabzadan rangi
Sabzasi suvi ko'rgusi rangi,
Sharhsabz o'ldi bizga chun multak
Yo'q ajab gar yashil dirur Kisvat

Insoniyatga Amur Temurdek shaxsni bergan. Sharhsabzni badiiy yuksak tabiatini hayotining o'zidek yashil (o'sish - rivojlanish) shahar ekanligini rangin bo'yoqlarda real voqeylek orqali tarannum etmoqda. Getersifik atama va geografik nomlar "Xamsa" dostonlarining mazmunini tashkil etadi. Orol mamlakat tog', dengiz, shahar, yo'l, bandor va boshqa geografik atamalar orqali voqealar mohiyati hikoyatlar yo'nalishi ochib beriladi.

Yana yuz ming o'zbek mo'g'ul birla zam
Yuz ellik ming sari qalmoq ham
Bo'lib barchasi olti yuz ming kihshi
Bariga hunar qabila razm ishi
Yasab Chin elin turkiy chiniy Sirisht
Tarovatda andog'ki bog' behisht

Darhaqitat o'zbek, rus, mo'g'ul, qalmoq va boshqa ellar xalqlar Eron Turon, Dashti Qipchoq, Chin Hind kabi mamlakatlar ko'p bora tabiatiga mos ravishda Navoiy asrlarida tasvir etilganing guvohi bo'lamizki, ulug' shoir geografik nomlar tasvir etilayotgan vaohanining o'ziga xosligiga kuchaytirish uchun foydalangan.

Muhammad Solihning "Shayboniyoma" dostoni ham Sharq geografiyasi, xususan O'rta Osiyonning tarixiy geografiyasini tasavvur etishda muhim manbadir.

Qarshining qushlari bisyor bo'lur
Qushchining tumosi tayyor bo'lur
Turna-yu g'oz farovon asru
Qirg'ovul bog'larida sonsiz.
Qirchog'oyning sog'inishidan sonsiz

Demak, bu parchada Qarshining qushlari ko'p va turli-tuman bo'lishi ayniqsa tus tovuq qirg'ovul qarchig'oy, turna va g'ozlarning bisyor ekanligi tanitilmoqda. Viloyatimizning Kesh, Kaspi, G'uzor kabi shaharlari Qarshi shahrining Qashqadaryo, Surxandaryo, janubiy Tojikiston, sharqiyl Turkmaniston shimoliy Afg'oniston uchun muhim strategin o'rni qayta-qayta ta'kidlanmoqda. Shunday qilib, geografik tasavvur, geografik nomlar atamalar va ualning muayyan joy tabiatini bilan bog'liq tasvirlash yirik asarlari uchun xos xususiyatdir.

Tarixiy sarguzasht va lug'atshunoslik asarlari toponimik manbalar sifatida.

Ummiy tarix tipida yozilgan asarlardan biri Ma'sud Usmon Ko'histoniyning "tarixi Abulhroniy" bo'lib, unda XV asrning ikkinchi yarmida Sibir, Ural va O'rta Osiyonning hududida o'zbeklar davlatining tuzgan Abulayrxonning xonlik tarixi bayon etiladi. 1428 yilda Abulayrxonning xonlik masnadiga ko'targan 30 ga yaqin qabilalar sanab o'tiladi. Burxut, Jot, do'rmon iyjon, qoonboyli, qorliq, kenagasi qiyot, qo'ng'iroq, mang'it masshtab, Nukus, uyg'ur uyshun o'tarchi chimboy. Asrning hozirgi o'zbeklar tarkibiga kirgan ulug' va qabilalar yashagan tarixiy davr bu davrda mavjud bo'lgan geografik nomlar nuqtai nazaridan ahamiyati kattadur. Sanab o'tilgan qabilalar va urug'lar hozirgi kunda o'zbek milati tarkibida shevalari ayrim urf-odatlari saqlagan holda yashab kayrimlarning nomi sifatida geografik xaritalardan mustahkam o'rin olgan - qo'ng'iroq shahri mang'it, chimboy quronlari, nukus shahri va viloyatimizdagি Nukus qishlog'i Qiyot Qorliq Uyshun masit nayman, saroy qishloqlari - o'zbek urug'lari nomi bilan ataluvchi etnonim ekanini hech kimda shubha tug'durmoydi. "Tarixi Abulxayrxoniy" asarida Sirdaryoning o'rta oqimidagi Sig'noq, Sarvon, Suzoq, O'zgand, Oqqo'r'gon, Arhuh va boshqa shahrlar nomi va geografik o'rni haqida ma'lumotlar beriladi. Ushbu asar o'zbek ulusi bilan Temutiylar davlati o'rtasidagi munosabatlarning tarixini o'rganishda katta ahamiyatga ekanligini eslatib o'tamiz. Ulug'bek fojiali o'limidan (1449 yil 25 oktabr) keyin Temuriy Mirzolar o'rtasida toju taxt uchun kurash benihoyat kuchayadi. Xoja Abdulloh Axrorning maslahati bilan Sulton Abusaid Sig'noqqa Abulxayrxon huzuriga

yordam so'rab boradi va uning bevosita qo'llab quvvatlashi bilan 1450 yilda Abusaid Mirzo Temuriylar sultanatining qo'lga kiritdi. O'shanda Abulayrxon marhum Ulug'bek Mirzoning qizi Robiya sulton begimga uylanib qaytdi. Abilxayrxon Robiya Sulton begimdan ikki o'g'ilik bo'ldi. Ko'chkinchixon va Suyunchixo'ja Mirzo Ulug'bek nabiralaridir.

Mashhur turkiyzabon shoirlardan biri Komoliddinxon Binoyining "Shoyboniynoma" asari Shayboniyxon yoshligi Buxoroda madrasasida taxsil olganligi shoirning o'zi Xirotdan Samarqandga Temuriylar saroyidan Shayboniy saroyi kelib qolishi kabi qimmatli tarixiy ma'lumotlari bilan birga juda ko'p shaharlar masalan xarodning vaizr Adoh, Bo'ldimsoh shaharlari haqida ham ma'lumot berihi bila ahamiyatlidir.

TARIXCHI Abulxayr Fazlulloh Ro'zbehonning "Mehmonnomai Buxoro" asari ham geografik toponimika jihatidan muhim manba hisoblanadi. Dashti qipchoqdagi o'zbeklar uch toifaga bo'lganlar. Shayboniylar ya'ni jochixonning beshinchi farzandi Shaybon naslidan bo'lgan erur va qabilalar. Qozoqlar, ya'ni Abulayrxon hukmronligining so'ngi davrda Shayboniylardan ajralib chiqib dashti Qipchoq sharqi rayonlari - cho'l va Quziboshiga ko'chib ketgan turk-mo'g'il qabila 3. Mang'itlar

Asar mualifi asarning bir bobida Sayhun daryosi, Turkiston diyorining tavsifi Arhuq qal'asining tarifini keltiradi. "Turkiston iqlimi barcha iqlimlardan a'lo iqlim" Turkiston 30 ta qal'a qaraydi. "Sirdaryo" jannatdan chiqqan daryolardan biri bo'lib, uni Xo'jand daryosi, o'zbeklar va mo'g'illar Sir deb ataydilar. Uzunligi 300 farsak deb nomlarni toponimik izohini keltiradi. Dashti Qipchoqning sathi 600farsak daryolari va ko'llari ko'p ob-havosi yaxshi, chorva boqish uchun moslashgan. Yaylovlar sultonlar va qabila boshliqlari o'rtasida qat'iy taqsimlangan. Dashti Qipchoq xalqi namat bilan o'ralgan maxsus aravalarda istihomat qiladilar, janubdan shimol sari ko'chib yuradilar. Yozni Itil (Volga) Tobol daryolari bo'yida qishni esa sohilida o'tkazadilar. Bu malumotlarni Shayboniyxon Ruzbehonga qo'shni O'grar shahari qarshisida turgan paytda aytib bergen. Tarixdan ma'lumki Muhammad Shayboniyxon shoir va o'qimishli donishmand hikmron bo'lgan. Keltirilgan ma'lumot dashti Qipchoqning tarixiy geografik o'rnni belgilashda juda muhimdir. "Mehmonnomai Buxoroda" Samarqanddan Qarshiga jo'nab ketish Qarshi bilan Samarqand oralig'idagi manzilar haqida ma'lumot beriladi. Qohi Mohiyon (Samarqanddan ikki farsak masofada) Qohlik (beshfarsak) Damashq oqcha Buho haqidagi fikr yuritilgan. Oqcha Buho yaylov Qarshi chorborg'i, bu yerda Shayboni qurdirgan qasr haqidagi tarixiy geografik ma'lumotlar toponimika uchun ahamiyatlidir.

O'rta Osiyo Qozog'iston Sharqiy Turkiston shuningdek ularning shahar va yirik geografik ob'ektlari haqida 1541-1545 yillarda Kashmirda yozilgan "Tarixi Rashidiy" asari muhim manbva hisoblanadi. Boburning xolavachchasi bo'lsa, Mirzo Muhammad xaydar bu tarixiy geografik asarning mualifidir. Toshkentda tug'ulgan Toshkent xoni yunusxonning nevarasi bo'lgan Muhammad Xaydar Mirzo Dug'latning otasi Toshkent va O'rstatepa shahrining hajmi bo'lgan Olimning otasi Husayn Kuragon Shayboniyxon buyrug'iga ko'ra Xirotda 1908 yilda qatl etilgan. Haydarning hayoti xavf ostida bo'lgani uchun otasining do'stlari Buxorodan Qobulga yashirin olib ketilgan. Bubur bilan birga bo'lgan qashqar Yorkent, Oqsuv, Mo'g'ilsiton Hindiston, Kashmir yerlarida turli vazifalarda ishlagan. Qashqar va yerkent hokimi Abdurashidxonga bag'ishlab yozilgan bu asarning nomi "tarixi Rashidiy" shundan Haydar Mirzaning geografik saviyasi bilan bo'lgan. Issiqko'lni chiroyli badiiy tariflab, uning oqmas yo'l ekanligini yozadi. Balxash (Ko'kcha dengiz) yo'lini o'lchamlari Kashmirning mukammal tarifi, Tebetning "xaloy"iqning kam yetishi kabi geografik ob'ektning chinakkam izohini keltiradi. Hofiz Tonish Buxoriyning "Shafarnomai shohiy" nomli asari Buxoro xoni Abdullahon ikkinching tarixi bo'lish bilin birga O'rta Osiyoning tarixiy geografiyasi shahar va boshqa ob'ektlarning bayoni berilganligi bilan ahamiyatlidir.

Mahmud ibn Valining "Sirlar dengizi" o'rta asrning eng so'ngi chinakkam geografik asardir. Masalan "Xuroson – to'rt viloyatga bo'linadi – hirot, Nishopur, Balx va Marv .. Xuroson Eroniy so'z bo'lib, Xuroftob son yer ma'nosidadir" deb izohlaydi olim. Shayx Sulaymon Buxoriy ham sayyoh ham lug'atchi olimdir. Uning lug'ati chig'atoy va Turkiy Usmoniy geografik atamashunoslik va toponimik jihatdan qimmatli manba hisoblanadi.

Bundan 150 yillar oldin yaratilgan bu asar geografik nomlar lug'ati sifatida tarixiy geografiya uchun o'z ahamiyatini yo'qitgan emas. Masalan "Andijon, Farg'ona, qit'asida mashhur bir balda ismidir, nomi qadim Odoqdir" Xorazm chegaralari avvalgi pytaxti ko'hna Urganch hozirgisi Xivoh dir deb aniq yozadi. Arno-ariq, og'och masofa o'lchovi, quyar ikki suvning quyilishi, oyoz – sof, shaffof, oyli kecha, qoq-suv to'planadigan joy, selob yomg'iri kabi atamalarning izohli lug'atini tuzgan. Qori Rahmatulloh Buhoriy 1886 87 yillarda Turkmaniston, Eron, Kavkaz, Turkiya, Arabiston, Iroq sayohatida bo'lib, qaytgan, yo'l xotiralari maxsus asar va risolalar tarzida tartib berilgan.

Joy nomlai va geografik ob'ektlarning atoqli otlari hamma vaqt muayyan informativ – axborotlar manbai hisoblanadi. Buning ustiga XX asr boshlarida qator fanlar alohida ilmlar sohasi sifatida shakllanib, ularning muayyan tushuncha qoida va qonunlarni ifoda etuvchi ilmiy termin, so'z, iboralarni lug'aviy jihatdan izohlash ko'p tartibga qo'yilgan. O'zbekistonda tabiiy fanlar – geologiya, geografiya, geomorfologiya, biologiya biogeografiya, tuproqshunoslik, fizika, kimyo va boshqa ilm sohalarida yangi terminlar paydo bo'ldi. Bu ilmiy ifodalarning o'zbek tilida mazmun-mohiyatini aks ettirgan ekvivalentlik muhbilibini topish va izohlashga ehtiyoj kuchaydi. Tilning lug'at tarkibiga kirgan bunday ilmiy atamalarni tilshunoslik qonun-qoidalari asosida izohlash ilmiy atamashunoslikning vujudga kelishiga olib keldi.

Geografiya va umuman Yer haqidagi ilmlarda qo'llaniladigan o'zbek tilidagi so'z va iboralarni shu bilan birga boshqa tilardan kirib kelgan so'zlarni o'zbek tilining lug'at boyligi asosida aniq so'z birikmasi bilan ifodalash masalasida o'zbek ilmiy merosimizning bilimdoni va targ'ibotchisi H.hasanovning ishlari alohida ahamiyatga ega. Qomusiy ilmlar sohibi bo'lgan ustos H.Hasanovning 1964 yilda "Fan" nashriyotidan "Ruscha – O'zbekcha va o'zbekcha – ruscha geografiya terminlari" kitobi beqiyos ahamiyati kasb etadi. Kitob geografiya va boshqa tabiiy fanlar uchun manbai bo'lishi qatorida o'zbek tilida lug'atlar yaratish tarixi bo'yicha malumotlar beruvchi manba hamdir. O'zbek tilida dastlab lug'atshunos olim. Odam Ibrohimov "Geografiya atamalari" nomli kitobini O'z.Dav.nashriyoti (Toshkent 1935) yozib chop etirgan. Kitobda geografik nomlar bilan birga yonma – yon geografik terminlar ham berilgan. Hasanovning ko'rsatishicha tarminlar malum bir tartib bilan berilmagan. Shunga qaramay bu lug'atning o'zbek tilida chop etilishi muhim ahamiyat kasb etadi. 1940 yilda prof. Malitskiy rusch-o'zbekcha terminlar lug'ati , Bektemirov, Saidrasulov.

XX asr fanlarning defferentsiatsiyasi (tarmoqlarga bo'linishi) va integratsialashuv jarayonlari jadalashgan asrdir. Zotan tarmoq va sohalarning chuqur tadqiq etilishi yangi tarmoq fanlarining vujudga kelishiga sharoit yaratdi. Bir qator tabiiy va ijtimoiy fanlarning muayan yo'nalichlari tutashgan bo'g'nlarda yangi "oraliq" fanlarning vujudga kelishi ro'y berdi. Huddi shunday fanlardan biri toponimika bo'lib, "yuqorida takidlaganimizdek tilshunoslik geografiya tarix va boshqa fanlar o'rtaida vujudga keldi. Joy nomlarining ma'nosi qayin tildan olinganligi qanday tarixiy va ijtimoiy voqeylek natijasi ekanligini tadqiq etadi. Shu bilan birgalikda joy geografik sharoiti aniq nomda joy geografik sharoiti aniq nomda mujasamlashivi masalasini toponimika o'zgaradi.

Nomlarni bilish faqat ilmiy va marifiy jihardan ahamiyatli bo'lmasdan amaliy va mafkuraviy jihatlardan katta ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 11 avgustda chiqarilgan O'zbekiston Respublikasidagi ma'muriy hududiy birliklar aholi punktlari, tashkilotlarga va boshqa toponimik ob'ektlaga nom berish ishlari tartibga solish to'g'risidagi qarori miliy qadryatlarimizning ko'z ilg'amas "qismiga tarixchi tilshunos geograf mutaxasislar qolaversa bu ishga bosh qosh bo'lgan ma'sul kishilar diqqatini jalb e tadi. Va tan tarixiga va qadryatlariga yanada jiddiy munosabatda bo'lishini talab etadi. Lug'at tarkibiga kirgan so'zlar har bir sohasida muayyan tushuncha qonun- qoidalarni ifodalaydi. Geografiya termini bu qadimiy Yer ilmining tushuncha va qonunlari mazmunini ifodalab mustaqil fan sifatida mavjud bo'lishini takidlaydi. Shu boisdan bo'lsa kerakki geografik terminlarni o'rganish va tartibga solish toponimika fani bilan birgalikda olib borilgan. O'zbekistonda dastlabki geografiya terminlarini tuzish XX asrning 30-40 yillaridan boshlangan. Garchi "Devoni Lug'atit Turk" "Lug'ati Chig'atoy va

turki usmoni” va boshqa lug’atlar qadimdan mayjud bo’lsada hozirgi zamon geografiyaning termin va so’zlariga asosan XX asrda tartib berildi. Dastlabki geografik lug’atlardan biri Odam Ibrahimov tomonidan yozilgan “Geografiya atamalari” lug’ati bo’lib, lotin imlosida 1935 yilda nashr etilgan. Lug’atda geografik nomlar bilan birga yon –ma yon terminlar ham berilgan. Terminlar ro’yhati betartib tasodifiy toplangan bo’lishiga qaramay lug’at tuzish tajribasida ma’lum ahamiyat kasb etadi. 1940 yilda Prof. Mallitskiy va G’furovlar tahririda nashr etilgan “ruscha – o’zbekcha geografiya terminlar lug’ati” ancha mukammal ishlangan, terminlar asosan to’g’ri, ammo \xalq so’z terminlaridan foydalanilmagan. Bir guruh geografik terminlardan umuman foydalanilmagan. Mahmud Qoshg’ariyning “Devoni lug’atit Turk” Sulaymon Buxoriyning “Lug’ti chig’atoyi va turki usmoniy” XVII asrda Hindiston podshosi Boburiy Avrangzeb taklifiga muofiq Muhammad Yaqub Changiy tomonidan yozilgan Chig’atoycha-forscha “qilurnoma” lug’atlaridagi so’zlardan foydalanilmagan. Shunday bo’lsada “Geografiya atamalari” va “Qisqacha ruscha – o’zbekcha terminlar lug’ati” qo’llanmalari O’zbek milliy geografik terminshunosligida muhim bosqich bo’ladi.

Har ikkala lug’at lotin alifbosida chop etilgan bo’lib, muayyan kamchiliklarga qaramay geografik terminshunoslikda katta ahamiyatga ega bo’ldi. Xalq terminlariga etibor berilmagan yasama so’zlar keltirilgan shuningdek ustun stremnina skala praduxt, nurga poyma ples, obolochkka, nonos, korabel kabi o’zbek tilida shundayligicha berilgan. (Ustun-tik, qiyalik, utes qoya, stremnina – tez oqar joy, skala qoya tosh, preduxt- mahsulot, nurga – shirabo’ron, poyma-qayir, plyos-daryo o’zani sayozligi, obolochka - qobiq, nopoş-yemirilgan jins to’plami)

1953 yilda o’zbek milliy geografiyasining tamal toshini qo’ygan Dolimov Qarayev, Hasanov, Mirboboyevlarning “Qisqacha ruscha-o’zbekcha geografiya terminlari lug’ati” ni tuzib, o’quv pedagogika nashriyoti tomonidan nashr ettirdilar. Bu lug’at haqida matbuotda uni o’quv ishlarida qo’llash uchun qulayligi xususida qator taqrizlar elon qilindi. Lug’at tuzush masalasi boshqa fanlar uchun muhim ahamiyatga bo’lgani uchun M.Bohodirov, Ya. Nosirov, M.Umarov, H.Mirohmuhevlarning “qisqacha ruscha-o’zbekcha tuproqshunoslik terminlari lug’ati” A.Sodiqov, “Geologiya terminlar lug’ati” Z.N.Saidnosirova T.V. Derxsnov “Ximyadan qisqacha izohli rusch-o’zbekcha lug’at” S.S.Sohabiddinov “qisqacha ruscha-o’zbekcha botonika terminlari lug’ati”, Q.Zokirov M.M.Nabiyev, U.Pratov, H.A.Jomolxonov “ruscha – o’zbekcha botonika terminlarining qisqacha izohli lug’ati” va boshqa o’quv qo’llanmalari yaratilib, ilmiy terminshunoslik asoslari yaratildi

Rus tilidagi geografik terminlar lug’atini o’zbek tiliga tarjima qilib, nashr etish XX asrning 50-60 yillarida ko’proq ahamiyatga berildi, chunki geografiya faning terminlari mazmunini izohlash fanni bilishda muhim jihat hisoblanadi. A.S.Borkov “Tabiiy eografiyadan izohli lug’at” E.M. Murzayev V.Murzayeva “Mahalliy geografik terminlari lug’ati” kabi izohli lug’atlar ko’p nusxada chop etildiki geografik lug’atshunoslik rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etdi. Oliy maktab geograf olimlari F.N.Mil’kovning “Slovar – lopediya – I-V jiddlar (1959-1963) o’z amaliy faoliyatlarida foydalanmoqdalar.

Aslini olganda H.Hasanovning “Geografik terminlar lug’ati ” atoqli geografik, nomlar – toponimlarni qamrab olmaydi, lekin atoqli geografik nomlarning geografik tushunchaga aylangan “Osiyo maksumumi” , “Islandiya maksumumi” kabi iqlimi, geologik – geografik turdosh otlarga aylanib qolganlarini izohlab beradi. “Geografik terminlar lug’ati” ning ahamiyati shundaki, o’zbekcha geografik terminalogiyaning manbalari , xalq geografiya terminlari O’rta Osiyo xalqlari tillaridan olingan so’zlarning rus geografiyasiga, ayni vaqtida xalqaro geografik terminalogiyaga kirgan - adir barxan, bagora Djeyliv, Kiyaris, qishloq, kurgon, qir, soy, sel, soz, sir, taqir , to’qay, chink, cho’l, sho’r va boshqa so’zlar izohlab va asoslab berilishidir. Xalqaro geografik terminalogiyada ishlatilayotgan bunday so’zlar lug’at tarkibining bir ismi bo’lish qatorida darslik va geografik- geologik adabiyatlarda muayyan geografik mazmundagi voqiylik va hodisani ifodalahsda ishlatilmoqda. H.Hasanov asarida o’zbek tili lug’atiga kirgan geografik terminlar - (okean passat kompos va hakozo – ikkiyuz so’zdan ko’proq), rus tilidan aynan tarjima qilinib, kal’ka yo’li bilan yasalgan so’zlar (vodorazdel- suv ayirg’ich, vodoxrapilishe – suv ombor,) kabi so’zlarni aniq iohlاب beragan. Arabcha – forscha, turkiy so’zlarning geografik mazmunini ifodalashda xalqaro geografik terminalogiyada qo’llanib kelayotgan muhobil variantlarini ham tariflab beradi. Shuni aytish

kerakki H.Hasanov vaqtli matbuotda muayyan chalkashliklar bilan ishlatalayotgan cho'l so'zini chinakkam ma'nosini izohlab beradi. Kitobning asosiy qismi rusch-o'zbekcha terminlari lug'ati bo'lib, unda kiril imlosida alfavit tartibida rus tilidagi terminlarning o'zbekchada ishlatalish va yozilish variantlari berilganki buni o'zbek geografik terminshunosligida katta voqeal qaramoq lozim. bor yo'g'i besh ming nushada chiqarilgan bu muhim geografik qo'llanma allaqachon nodir kitoblar qatoridan o'rinn olgan.

O'zbek toponimika fanning taraqqiyotida qomusiy geograf alloma H.Hasanovning "O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan" (Toshkent "Fan" 1965) nomli to'rt ming nushada chop etilgan asari beqiyos ahamiyatga ega. Kitobning toponimika uchun birinchi navbatdagi ahamiyati shundaki, toponimlarni yerning tili deb tariflab bu fan muhiyatini tushuntirib berganligidir. Birinchi "Toponimika tarixi" deb nomlangan qismida toponimika va joy nomlarini o'rganish ta'rixi, tarixiy toponimiya, tayanch tushunchalar, O'rta Osiyo joy nomlarining paydo bo'lishi olimlarning asarlarida toponimika qanday ahamiyatga ega ekanligi tariflangan. Kitobning ikkinchi qismi "Qisqacha toponimik lug'at" ga bag'ishlangan bo'lib, Amudaryo Andijon, Ashg'abot, Bortang, Balkash, Borsa-Kelmas, Kaspiy, Bo'kantov, Sarisen, Atrou, Sirdaryo, Termiz, To'palang, va boshqa o'rta Osiyoning makro va mezo toponimlari paydo bo'lishi tarixiy lingvistik jihatdan tariflangan. Kitob "tarixiy-geografik, nomlar izohati" bilan tugaydi. O'rta Osiyo toponimlarining tarixiy geografik o'rni va nomlanishi haqida qimmatli manba hisoblanadi. H.Hasanovning "Geografik nomlar imlosi" (Toshkent "Fan" 1962) "Yer tili" Toshkent O'zbekiston 1978. "Geografik nomlar siri" (Toshkent "Ozbekiston" 1985) kitoblari - Respublikamizda toponimika va geografik atamashunoslik fanning asoschisiga aylanganini ko'rsatadi. "Geografik nomlar siri" ilmiy – ommabob ta'rif bo'lsada toponimika bilishga ehtiyoji bo'lgan barcha mutahasis, o'qituvchi, barcha o'zbek kitobhonlari uchun har doim ma'lumotnomma sifatida o'qishga arziyadigan zaruriy qo'llanmaga aylanib qolgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Zero "Yerning tili", "Tarixiy toponimiya", "Beruniy va Bobur toponimiya hususida", "Toponimistlar" "Anana va yangilik", "Nomlar qanday paydo bo'ladi", "Eng xato nom", "Toponimlar", "Toponimik o'lkashunolsik" va "Toponimik lug'at" deb nomlangan boblar chuqur ilmiy va qiziqarli tarifda berilgan. Toponimika ilmi - Yer yuzidagi joy nomlarining turlari, hususiyatlari, shakllanish qonuniyatlar haqida bahs aytadi. Geografik nomlar o'zgaruvchan, nomlarning o'ziga xos siri haqida bilish geografiyadan ta'lim beruvchi muallimlar bilan bir qatorda barcha barchasini qiziqtirishi shubhasiz. 1520 yilda dunyo aylana sayohatni amalga oshirib, Yerning shar shaklda ekanligini va dunyo okeaning bir butunligini amalda isbotlagan F.Magellan janubiy sharqiy Osiyodagi orollar to'plamini Ispan shahzodasi Filip ikkinchi sharafiga Filip orollar deb atagan. Ruschadan o'zbekchaga tarjima qiluvchilar Filippin degan. Ruscha egalik qo'shimchasi bilan noto'g'ri tarjima qilganlar bu xato hozirgacha xaritalarda saqlanmoqda. Filippin davlatining hukumati va fuqorolari orollarning tarixiy Maharlik – ulug'vorlik, mahalliy nomini tiklash masalasi kun tartibida turibdi. Shu Filippin toponimining paydo bo'lishi voqeasi toponimika fanning qiziqarli va ommabop soha ekanligini yana bir bor isbotlandi. Buyuk geografik kashfiyotlar davrida va undan keyingi vaqtarga vujudga kelgan Amerika, Avstraliya, Tinch okean regionlarda paudo bo'lgan. Ko'pchilik nomlar haqida ham shu fikrni bildirish mumkin. Professir H.Hasanovning o'zbek miliy toponimika fanining asoschilaridan deyishimizning boisi ham bunday yangidan paydo bo'lgan nomlarning tarixi manosi, geografik imlolari qatiylashtirgani , standartlashtirgandir.

XX asr o'zbek toponimikasidan eng ko'p ish qilgan olimlar jumlasiga geografiya fanlari doktori S.Qorayev, Qarshi davlat unversteti pro f. T.Nafasov, O'zbekiston milliy unverstet professirlari R.Rahimbekov Potihkamol G'ulomovlarni ko'rsatish mumkin. S. Qorayev "O'zbekiston" nashriyotidan chiqarilgan "Geografik nomlar manosi", kitoblari chiqarilgan. Shu jumladan shuningdek boshqa olimlar birgalikda chiqargan asarlari muhim qo'llanma bo'lib xizmat qilmoqda. S.Qorayev, P.G'ulomov. R.Rahimbekov tomonidan tuzilga "Geografiyadan izohli lug'at" P.G'ulomovning "Jo'g'rofiya atamalri va tushunchalari izohli lug'ati" va boshqa joy nomalri va ulardan geografik talimda foydalanish metodikasiga bag'ishlangan ishlari O'zbekistonda toponimika va geografiya terminshunoslikning rivojlanishida muhim o'rinn tutadi. Miliy Unverstetda ijod qilgan geografiya fanlari doktori marhum proffessor R.Rahimbekov bir qancha ishlarni elon qilish bilan birga bir qancha ishlarni

elon qilish bilan birga bir necha nomzodlik ishlariga ilmiy rahbarlik qildi. Toponimika sohasida 45 ta fan nomzodlari yetishtirdi. Atoqli geograf va filolik S.Qorayev “Toponimika O’zbekistonda” nomli kitobi bilan olib borgan topominikaga doir ishlarni bir darajada xulosalaydi., topominika va geografik terminshunoslik jabhasida kelgusida qilinajak ishlar haqida fikr yuritadi. Ayni paytda oldin nashr etilgan “Topshkent toponimlari” , “Geografik nomalr ma’noisi ” kitoblarini mustaqillik mafkurasi talablariga binoan qayta ishlab nashr ettiradi.

4-Mavzu: Toponimikaga oid huquqiy-me’oriy xujjatlar.

Reja.

1. Географик объектларнинг номлари тўғрисида
2. Географик объектларнинг номлари соҳасидаги ишларни тартибга солиш чоратадбирлари тўғрисида
3. Тошкент шаҳридаги бавзи географик объектлар номларини тартибга келтириш тўғрисида

Tayanch tushuncha va iboralar.

географик объектларнинг номлари географик объектнинг номини белгилаш

географик объектнинг номини нормаллаштириш

географик объектнинг номини ўзgartирishi

географик объектларнинг номлари соҳасидаги маҳсус ваколатли давлат

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИННИГ ҚОНУНИ

ГЕОГРАФИК ОБЪЕКТЛАРНИНГ НОМЛАРИ ТЎҒРИСИДА

(Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2011 й., 41-сон, 448-модда)

Қонунчилик палатаси томонидан 2011 йил 4 марта қабул қилинган Сенат томонидан 2011 йил 26 августда маъқулланган

1-боб. Умумий қоидалар

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади ва қўлланилиш соҳаси

Ушбу Қонуннинг мақсади географик объектларнинг номлари соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Ушбу Қонуннинг амал қилиши Ўзбекистон Республикаси худудидан ташқарида жойлашган географик объектлар номларининг улардан Ўзбекистон Республикасида фойдаланишга доир қисмiga ҳам татбиқ этилади.

2-модда. Географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун хужжатлари

Географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун хужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун хужжатларидан иборатdir.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқaro шартномасида Ўзбекистон Республикасининг географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун хужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқaro шартнома қоидалари кўлланилади.

3-модда. Асосий тушунчалар

Ушбу Қонунда қўйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

географик объектлар — Ернинг ҳозирда ёки ўтмишда мавжуд бўлган ҳамда муайян ўрнашган жойи билан тавсифланадиган, келиб чиқиши табиий ёки сунъий бўлган яхлит ва нисбатан барқарор ҳосилалари. Улар жумласига: маъмурий-худудий бирликлар (вилоятлар, туманлар, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар, овлуллар); аҳоли пунктлари ва уларнинг таркибий қисмлари (маҳаллалар, шоҳқўчалар, кўчалар, майдонлар, боғлар, хиёбонлар); транспорт ва муҳандислик-техника инфратузилмаси объектлари (темир йўл станциялари, автостанциялар, метрополитен станциялари, вокзаллар, аэропортлар, портлар, пристанлар, кўприклар, разъездлар, йўллар, каналлар, сув омборлари, тўғонлар, дамбалар); табиий объектлар (дарёлар, кўллар, музликлар, текисликлар, тоғлар, тоғизмалари, форлар, чўллар, водийлар, даралар, муҳофаза этиладиган табиий худудлар, ёнбағирлар, фойдали қазилмалар конлари) ва бошқа шу каби объектлар киради;

географик объектларнинг номлари — географик объектларнинг уларни фарқлаш ва аниқлаш учун фойдаланиладиган ўз номлари;

географик объектнинг номини белгилаш — янада нормаллаштириш мақсадида географик объектнинг номини аниқлаш;

географик объектнинг номини нормаллаштириш — географик объектнинг энг кўп фойдаланиладиган ва энг мақбул номини танлаш, ушбу ном ёзиладиган шаклини белгилаш ҳамда тасдиқлаш;

географик объектнинг номини ўзгартириш — географик объектнинг ҳозирги номини ушбу Қонунда белгиланган ҳолларда ва тартибда ўзгартириш;

географик объектларнинг номлари соҳасидаги маҳсус ваколатли давлат органи — Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитаси (Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитаси);

географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириши тўғрисидаги таклифларнинг давлат экспертизаси — географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларнинг қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқлигини аниқлашга қаратилган ҳамда Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитаси томонидан ўтказиладиган топонимик, этнографик, лингвистик, картографик ва бошқа тадқиқотлар мажмуи.

4-модда. Географик объектларнинг номларига доир талаблар

Географик объектга бериладиган ном:

географик объектга энг хос бўлган белгиларни акс эттириши;

мазкур географик объект жойлашган ердаги географик объектлар номларининг мавжуд тизимида мос тушиши;

маҳаллий аҳолининг фикрини ҳисобга олиши;

қоида тариқасида, кўпи билан учта сўздан иборат бўлиши;

ушбу Қонун 6-моддасининг **иккинчи қисми** талабларига мувофиқ бўлиши керак.

Вилоятлар, туманлар, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктларига одамларнинг исми-шариfini беришга, шунингдек уларни тарихий воқеалар шарафига номлашга, қоида тариқасида, йўл қўйилмайди.

Кўчалар, шоҳкўчалар, маҳаллалар, майдонлар, боғларга ва аҳоли пунктларининг бошқа таркибий қисмларига айрим одамлар, жамоат арбоблари, сиёсий арбоблар исми-шариfini беришга, қоида тариқасида, йўл қўйилмайди, Ўзбекистон тарихида чуқур из колдирган шахслар бундан мустасно.

Ваколатли давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан ташкил этилаётган географик объектларга уларни ташкил этиш тўғрисидаги тегишли ҳужжатлар билан ушбу **Қонун** талабларига мувофиқ ном берилади.

Маъмурий-худудий бирликларнинг номлари, қоида тариқасида, уларнинг маъмурий марказлари номидан, ушбу маъмурий-худудий бирликлар жойлашган ҳудуд қисмининг географик ёки тарихий номидан ҳосил бўлиши лозим.

Транспорт ва муҳандислик-техника инфратузилмаси объектларининг, шу жумладан аэропортлар, вокзаллар, портлар, пристанлар, разъездлар, темир йўл станцияларининг ва бошқа объектларнинг номлари, қоида тариқасида, уларнинг ёнида жойлашган аҳоли пунктларининг ёки улар таркибий қисмларининг, бошқа географик объектларнинг номларидан ҳосил бўлиши керак.

Қўйидагиларга айнан бир хил ном берилишига йўл қўйилмайди:

Ўзбекистон Республикаси доирасидаги вилоятлар, туманлар, шаҳарларга;

Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар доирасидаги шаҳарчалар, қишлоқлар, овулларга;

бир туман, шаҳар ёки аҳоли пункти доирасидаги бир нечта турдош географик объектларга.

5-модда. Географик объектларнинг номларини ўзгартиришга доир талаблар

Географик объектларнинг номларини ўзгартиришга қўйидаги ҳолларда йўл қўйилади:

географик объектнинг белгиланган мақсади жиддий тарзда ўзгарганда;

айрим географик объектларнинг тарихий номларини тиклаш зарур бўлганда;

агар географик объект географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқ келмайдиган қисқартма сўз, рақам ёки сўз биримаси билан белгиланган бўлса;

географик объектларга ушбу Қонун 4-моддасининг **учинчи қисмида** назарда тутилган шахслар исми-шарифини бериш зарур бўлганда;

географик объектларнинг ушбу Қонун 4-моддасининг **еттинчи қисмида** назарда тутилган бир хил номлари мавжуд бўлганда.

6-модда. Географик объектларнинг номларини белгилаш

Географик объектларнинг номлари ҳудудни картография қилиш, топонимик тадқиқотлар ўтказиш вақтида, шунингдек географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисида таклифлар тайёрланаётганда:

тегишли давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ҳужжатлари;

расмий картографик ҳамда маълумотнома нашрларининг, статистик, архивга оид, тарихий ва бошқа манбаларнинг маълумотлари;

маҳаллий аҳоли, шунингдек ўлкашунослар, географлар, тарихчилар ва бошқа мутахассислар ўртасида сўровлар ўтказиш асосида белгиланади.

Географик объектларнинг номларини белгилашда:

маҳаллий аҳоли турмушининг географик, тарихий, миллий, этник, тилга оид ва бошқа хусусиятлари ҳисобга олинади;

географик объектлар номларининг янгилишига олиб келувчи ўхшашлиги, ушбу номларнинг ҳурматсизлик мазмунида бўлиши, Ўзбекистон ҳалқининг тарихи, анъаналари ва маданияти билан номувофиқлиги истисно этилади.

2-боб. Давлат органларининг географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартиришга доир ваколатлари ҳамда вазифалари

7-модда. Туманлар, шаҳарлар, вилоятларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш

Туманлар, шаҳарлар, вилоятларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш вилоятлар ҳамда Тошкент шаҳар ҳокимлари илтимосномалари асосида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси киритган таклифга кўра Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари томонидан амалга оширилади.

Туманлар, шаҳарлар, вилоятларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларни кўриб чиқиш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш масалалари бўйича комиссия (бундан бўён матнда республика комиссияси деб юритилади) тузилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси вилоятлар, Тошкент шаҳар ҳокимларининг туманлар, шаҳарлар, вилоятларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги илтимосномаларини кўриб чиқади ҳамда уларни тегишли ҳужжатлар билан бирга хulosса олиш учун республика комиссиясига юборади.

Республика комиссияси тақдим этилган ҳужжатлар ҳар томонлама ўрганилишини ташкил этади, географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқлиги ёки мувофиқ эмаслиги нуқтаи назаридан уларни давлат экспертизасидан ўтказиш учун Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитасига топширади. Республика комиссияси ўтказилган иш якунларига кўра ҳамда давлат экспертизаси натижаларини ҳисобга олган ҳолда тегишли хulosса беради, ушбу хulosса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тақдим этилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси республика комиссиясининг хulosасини ҳисобга олган ҳолда, географик объектларга ном бериш ёки уларнинг номини ўзгартириш тўғрисида таклифлар тайёрлайди ҳамда уларни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари кўриб чиқиши учун киритади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таклифларини кўриб чиқади ва тегишли қарор қабул қиласди.

8-модда. Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида жойлашган туманлар, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктлариға ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш

Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида жойлашган туманлар, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктлариға ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш туманлар, шаҳарлар ҳокимларининг таклифига кўра Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси томонидан амалга оширилади.

Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида жойлашган туманлар, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктлариға ҳамда уларнинг таркибий қисмлариға ном бериш ва улар номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларни кўриб чиқиш учун Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши томонидан географик обьектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш масалалари бўйича Қорақалпоғистон Республикаси комиссияси (бундан буён матнда Қорақалпоғистон Республикаси комиссияси деб юритилади) тузилади.

Туман, шаҳар ҳокими маҳаллий аҳоли, корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг фикрларини ҳисобга олган ҳолда Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида жойлашган туманлар, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктлариға ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисида таклифлар тайёрлайди ҳамда уларни тегишли ҳужжатлар билан бирга хulosса олиш учун Қорақалпоғистон Республикаси комиссиясига юборади.

Қорақалпоғистон Республикаси комиссияси тақдим этилган ҳужжатлар ҳар томонлама ўрганилишини ташкил этади, географик обьектларнинг номлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талаблариға мувофиқлиги ёки мувофиқ эмаслиги нуқтаи назаридан уларни давлат экспертизасидан ўтказиш учун Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитасига топширади. Қорақалпоғистон Республикаси комиссияси ўтказилган иш якунларига кўра ҳамда давлат экспертизаси натижаларини ҳисобга олган ҳолда тегишли хulosса беради, ушбу хulosса географик обьектга ном бериш ва унинг номини ўзгартириш тўғрисида таклиф киритган туман, шаҳар ҳокимига юборилади.

Туман, шаҳар ҳокими Қорақалпоғистон Республикаси комиссиясининг хulosасини ҳисобга олган ҳолда, географик обьектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисида таклифлар тайёрлайди ҳамда уларни Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси кўриб чиқиши учун киритади.

Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси туман, шаҳар ҳокимининг таклифини кўриб чиқади ва тегишли қарор қабул қиласди.

9-модда. Шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктлариға ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш

Шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктлариға ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш туманлар ҳокимларининг таклифига кўра ҳалқ депутатлари вилоятлар Кенгашлари томонидан амалга оширилади.

Шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктлариға ҳамда уларнинг таркибий қисмлариға ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларни кўриб чиқиш учун вилоятлар ҳокимлари томонидан географик обьектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш масалалари бўйича вилоятлар комиссиялари (бундан буён матнда вилоят комиссияси деб юритилади) тузилади.

Туман ҳокими маҳаллий аҳоли, корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг фикрларини ҳисобга олган ҳолда шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктлариға ном бериш ва уларнинг номини ўзгартириш тўғрисида таклифлар тайёрлайди ҳамда уларни тегишли ҳужжатлар билан бирга хulosса олиш учун вилоят комиссиясига юборади.

Вилоят комиссияси тақдим этилган ҳужжатлар ҳар томонлама ўрганилишини ташкил этади, географик обьектларнинг номлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талаблариға мувофиқлиги ёки мувофиқ эмаслиги нуқтаи назаридан уларни давлат экспертизасидан ўтказиш учун Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитасига топширади. Вилоят комиссияси ўтказилган иш якунларига кўра ҳамда давлат экспертизаси натижаларини ҳисобга олган ҳолда тегишли хulosса беради, ушбу хulosса

географик объектга ном бериш ва унинг номини ўзгартириш тўғрисида таклиф киритган туман ҳокимига юборилади.

Туман ҳокими вилоят комиссиясининг хulosасига мувофиқ географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисида таклифлар тайёрлайди ҳамда уларни халқ депутатлари вилоят Кенгаши қўриб чиқиши учун киритади.

Халқ депутатлари вилоят Кенгаши туман ҳокимининг таклифини кўриб чиқади ва тегишли қарор қабул қиласди.

10-модда. Аҳоли пунктларининг таркибий қисмларига ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш

Аҳоли пунктларининг таркибий қисмларига (маҳаллалар, шохкўчалар, кўчалар, майдонлар, боғлар, хиёбонларга) ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг илтимосномалари асосида туманлар, шаҳарлар ҳокимлари киритган таклифга кўра халқ депутатлари туманлар, шаҳарлар Кенгашлари томонидан амалга оширилади. Шаҳарлар таркибига киравчи туманларда таклифлар туманлар ҳокимлари томонидан халқ депутатлари шаҳарлар Кенгашларига киритилади.

Аҳоли пунктларининг таркибий қисмларига ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларни кўриб чиқиши ва тайёрлаш учун туманлар, шаҳарлар ҳокимлари томонидан географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш масалалари бўйича туманлар, шаҳарлар комиссиялари (бундан бўён матнда туман, шаҳар комиссияси деб юритилади) тузилади.

Туман, шаҳар ҳокими фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг аҳоли пунктларининг таркибий қисмларига (маҳаллалар, шохкўчалар, кўчалар, майдонлар, боғлар, хиёбонларга) ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги илтимосномаларини кўриб чиқади ҳамда уларни зарур хужжатлар билан бирга таклифлар тайёрлаш учун туман, шаҳар комиссиясига юборади.

Туман, шаҳар комиссияси тақдим этилган хужжатларни географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун хужжатлари талабларига мувофиқлиги ёки мувофиқ эмаслиги нуқтаи назаридан кўриб чиқади, кейинчалик Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳар комиссиясига киритиш учун таклифлар тайёрлайди ҳамда уларни туман, шаҳар ҳокимига юборади.

Туман, шаҳар ҳокими аҳоли пунктларининг таркибий қисмларига (маҳаллалар, шохкўчалар, кўчалар, майдонлар, боғлар, хиёбонларга) ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги туман, шаҳар комиссияси томонидан кўриб чиқилган таклифларни тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳар комиссиясига киритади, комиссия тайёрланган материаллар географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун хужжатлари талабларига мувофиқлиги ёки мувофиқ эмаслиги нуқтаи назаридан ҳар томонлама ўрганилишини ташкил этади ва тегишли хulosса беради.

Туман, шаҳар ҳокими тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси, вилоят, Тошкент шаҳар комиссиясининг хulosасига мувофиқ аҳоли пунктларининг таркибий қисмларига (маҳаллалар, шохкўчалар, кўчалар, майдонлар, боғлар, хиёбонларга) ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисида таклиф тайёрлайди ҳамда уни халқ депутатлари туман, шаҳар Кенгаши қўриб чиқиши учун киритади.

Халқ депутатлари туман, шаҳар Кенгаши туман, шаҳар ҳокимининг таклифини кўриб чиқади ва тегишли қарор қабул қиласди.

11-модда. Табиий объектларга, транспорт ва муҳандислик-техника инфратузилмаси объектларига ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш

Табиий объектларга, транспорт ва муҳандислик-техника инфратузилмаси объектларига ном бериш ҳамда уларнинг номларини ўзгартириш давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг таклифига кўра Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан амалга оширилади.

Табиий объектларга, транспорт ва муҳандислик-техника инфратузилмаси объектларига ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларни кўриб чиқиши республика комиссияси томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг таклифларини кўриб чиқиш учун қабул қиласи ҳамда уларни тегишли ҳужжатлар билан хulosса олиш учун республика комиссиясига юборади.

Республика комиссияси тақдим этилган ҳужжатлар ҳар томонлама ўрганилишини ташкил этади, географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари талабларига мувофиқлиги ёки мувофиқ эмаслиги нуктаи назаридан уларни давлат экспертизасидан ўтказиш учун Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитасига топширади. Республика комиссияси ўтказилган иш якунларига кўра ҳамда давлат экспертизаси натижаларини ҳисобга олган ҳолда тегишли хulosса беради, ушбу хulosса Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тақдим этилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси республика комиссиясининг хulosасини ҳисобга олган ҳолда, географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш масаласи юзасидан тегишли қарор қабул қиласи.

12-модда. Географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш масалалари бўйича комиссияларнинг асосий вазифалари

Географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш масалалари бўйича комиссияларнинг асосий вазифалари куйидагилардан иборат:

Ўзбекистон халқининг тарихий-маданий қадриятлари ҳамда мероси билан боғлиқ географик объектларнинг номлари муҳофаза қилинишини таъминлаш, асосиз ўзгартирилишининг олдини олиш;

географик объектларга Ўзбекистон халқининг миллий анъаналари ва менталитетига ёт бўлган номлар берилишига ҳамда уларнинг номлари шу руҳда ўзгартирилишига йўл қўймаслиқ;

географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш чоғида маҳаллийчилик, ошна-оғайнигарчилик, хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш ҳолларини истисно этиш.

Ушбу Қонун **4-моддаси** талабларининг ҳамда географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бошқа қоидаларининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар комиссиялари томонидан бажарилиши устидан назоратни республика комиссияси амалга оширади.

Комиссияларнинг таркиби давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг раҳбарлари ва ходимлари, фуқаролик жамияти институтларининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг вакиллари, шунингдек фан ва маданият арбоблари, эксперtlар, мутахассислар ҳамда тегишли фаолият соҳаларида маҳсус билимларга эга бўлган бошқа шахслар орасидан шакллантирилади. Республика комиссияси, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар комиссиялари тегишинча Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгashi, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар ҳокимларининг раҳбари томонидан бошқарилади.

Республика комиссиясининг, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар комиссияларининг фаолиятини ташкил этиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

13-модда. Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитасининг географик объектларнинг номлари соҳасидаги ваколатлари

Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитаси:

республика комиссиясининг, Қорақалпоғистон Республикаси ҳамда вилоятлар комиссияларининг тақдимномасига кўра географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларни давлат экспертизасидан ўтказади, ушбу масалалар бўйича тегишли хulosалар ва тавсияларни тайёрлайди ҳамда уларга юборади;

географик объектларнинг номларини нормаллаштириш ишларини амалга оширади;

Географик объектлар номларининг давлат реестрини юритади;

Географик объектлар номларининг давлат реестрига киритилган географик объектларнинг номлари тўғрисидаги ахборотни юридик ва жисмоний шахсларга белгиланган тартибда тақдим этади.

14-модда. Географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларни давлат экспертизасидан ўтказиши

Географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларнинг давлат экспертизаси улар географик объектларнинг номларига, мазкур номлар ўзгартирилишига ҳамда белгиланишига қўйиладиган талабларга мувофиқлигини аниқлаш, шунингдек географик объектларнинг номларини нормаллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадстр давлат қўмитаси томонидан ўтказилади.

Географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларнинг давлат экспертизаси:

республика комиссияси томонидан — туманлар, шаҳарлар, вилоятлар, табиий объектлар, транспорт ва муҳандислик-техника инфратузилмаси объектларига ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларга нисбатан;

Қорақалпоғистон Республикаси комиссияси томонидан — Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудида жойлашган туманлар, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктларига ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларга нисбатан;

вилоятлар комиссиялари томонидан — шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктларига ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларга нисбатан тайинланади.

Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадстр давлат қўмитаси давлат экспертизаси чоғида топонимик ва бошқа тадқиқотлар ўтказилишини, картографик, архивга доир, тарихий ва бошқа материаллар ҳар томонлама ўрганилишини ташкил этади, географик объектлар номларининг нормаллаштирилишини амалга оширади ҳамда экспертиза якунларига кўра географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларнинг қонун хужжатларида белгиланган талабларга мувофиқлиги ёхуд мувофиқ эмаслиги тўғрисида хulosса беради, ушбу хulosса тегишли комиссиялар мурожаат этган кундан эътиборан бир ой ичida уларга юборилади.

Давлат экспертизасининг хulosаси республика комиссияси, Қорақалпоғистон Республикаси ҳамда вилоятлар комиссиялари томонидан хulosалар беришда ҳисобга олинади.

Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадстр давлат қўмитаси давлат экспертизасини ўтказиш учун давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар мутахassisларини, етакчи олимларни, фан ва маданият арбобларини, шунингдек тегишли фаолият соҳаларида маҳсус билимларга эга бўлган бошқа шахсларни жалб этишга ҳақли.

15-модда. Географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларга илова қилинадиган хужжатлар

Географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартиришни амалга оширувчи органларга киритиладиган географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларга куйидаги хужжатлар илова қилинади:

географик объектларга ном бериш ёки уларнинг номларини ўзгартириш зарурлигининг, мақсадга мувофиқлигининг асоси;

географик объектнинг таклиф этилаётган номи;

картография материаллари;

географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш билан боғлиқ тегишли ҳисоб-китоблар ҳамда харажатларнинг манбалари;

тегишинча республика комиссияси, Қорақалпоғистон Республикаси комиссияси, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар комиссияларининг хulosаси;

ушбу Қонун 14-моддасининг **иккинчи қисми** талабларига мувофиқ ўтказилган давлат экспертизасининг хulosаси.

Географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тўғрисидаги таклифларга географик объектларнинг ўзига хос хусусияти ҳамда белгиланган мақсади ҳисобга олинган ҳолда бошқа ҳужжатлар ҳам илова қилиниши мумкин.

3-боб. Географик объектларнинг номларини давлат рўйхатидан ўтказиши, улардан фойдаланиш ва уларни сақлаш

16-модда. Географик объектлар номларининг давлат реестри

Географик объектлар номларининг давлат реестри географик объектларнинг номларини давлат рўйхатидан ўтказиши мақсадида юритиладиган, ушбу объектларнинг номларига таалуқли бўлган маълумотларнинг тизимлаштирилган тўпламидир.

Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитаси географик объектларнинг номлари давлат рўйхатидан ўтказилишини қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда Географик объектлар номларининг давлат реестрига киритган ҳолда амалга оширади.

Географик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартиришни амалга оширувчи органлар географик объектларга ном берилганлиги ва уларнинг номлари ўзгартирилганлиги тўғрисидаги тегишли ҳужжатларни Географик объектлар номларининг давлат реестрига киритиш учун ўн кунлик муддатда Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитасига тақдим этиши шарт.

Географик объектлар номларининг давлат реестрига киритилган географик объектларнинг номлари ҳақидаги ахборот Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитаси томонидан юридик ва жисмоний шахсларга белгиланган тартибда тақдим этилади.

17-модда. Географик объектларнинг номларидан фойдаланиш

Географик объектларнинг рўйхатдан ўтказилган номлари:

ўз фаолиятини амалга ошираётганда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар томонидан;

ўкув нашрларида, картографик, маълумотнома, энциклопедик нашрларда, эълонлар, реклама, йўл белгилари, почта жўнатмаларида фойдаланиш учун мажбурийдир.

Географик объектларнинг рўйхатдан ўтказилган номларидан бошқа ҳолларда ҳам қонун ҳужжатларига мувофиқ фойдаланиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси худудида жойлашган географик объектлар номларининг йўл белгиларида, пешлавҳалар ва бошқа кўрсаткичлардаги ёзувлари давлат тилида ифодаланади.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, корхоналар, муассасалар ҳамда ташкилотлар ўз ваколатлари доирасида Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитаси билан келишилган ҳолда, географик объектлар номларининг расмий каталоглари ва маълумотномаларини нашр этади.

18-модда. Географик объектларнинг номларини сақлаш

Географик объектларнинг номлари давлат томонидан муҳофаза қилинади.

Географик объектлар номларининг бирини бошқасига ўзбошимчалик билан алмаштиришга, географик объектларнинг бузуб кўрсатилган номларидан фойдаланишга йўл қўйилмайди.

19-модда. Географик объектларнинг номларидан фойдаланилиши ва уларнинг сақланиши устидан назорат

Географик объектларнинг номларидан фойдаланилиши ва уларнинг сақланиши устидан назорат белгиланган ваколатлар доирасида:

давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари;

республика комиссияси, Ўзбекистон Республикаси Ергеодезкадастр давлат қўмитаси;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотлар томонидан амалга оширилади.

4-боб. Якунловчи қоидалар

20-мода. Географик объектларнинг номлари соҳасидаги ишларни молиялаштириш

Географик объектларнинг номлари соҳасидаги ишларни молиялаштириш Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан куйидагилар молиялаштирилади:

географик объектларнинг номларини белгилаш, нормаллаштириш ва давлат рўйхатидан ўтказиш;

географик объектлар номларининг расмий каталоглари ва маълумотномаларини тайёрлаш ҳамда нашр этиш.

Аҳоли пунктларининг таркибий қисмларига ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш тегишли маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Географик объектларга давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг таклифига кўра ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш мазкур органларнинг фаолиятини молиялаштириш назарда тутилган Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

Географик объектларга хўжалик бошқаруви органларининг таклифига кўра ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети маблағлари, шунингдек мазкур органлар маблағлари ҳисобидан амалга оширилиши мумкин.

21-мода. Низоларни ҳал этиш

Географик объектларнинг номлари соҳасидаги низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал этилади.

22-мода. Географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбордor шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўлади.

23-мода. Қонун ҳужжатларини ушбу Қонунга мувофиқлаштириш

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси:

хукумат қарорларини ушбу Қонунга мувофиқлаштиrsин;

давлат бошқаруви органлари ушбу Қонунга зид бўлган ўз норматив-хукукий ҳужжатларини қайта кўриб чиқишилари ҳамда бекор қилишларини таъминласин.

24-мода. Ушбу Қонуннинг кучга кириши

Ушбу Қонун расмий эълон қилинган кундан эътиборан кучга киради.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. КАРИМОВ

Тошкент ш.,

2011 йил 12 октябрь,

ЎРК-303-сон

**НАВОЙ ВИЛОЯТИ КАРМАНА ТУМАНИ ҲОКИМИНИНГ
ҚАРОРИ**

ГЕОГРАФИК ОБЪЕКТЛАРНИНГ НОМЛАРИ СОҲАСИДАГИ ИШЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШ ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ТЎҒРИСИДА

«Географик объектларнинг номлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 16 октябрдаги «Географик объектларнинг номлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқ географик объектларнинг номлари соҳасидаги ишларни тартибга солиш чора-тадбирлари ҳақида»ги **295-сонли** ҳамда Навоий вилояти ҳокимининг 2012 йил 23 октябрдаги Қ-167-сонли қарорларини ижро этиш, шунингдек географик объектларни номлаш ва қайta номлаш соҳасидаги давлат сиёсатини янада такомиллаштириш мақсадида ҳамда Адлия бошқармасининг 2012 йил 30 октябрдаги 05-2778-сонли хатини инобатга олиб қарор қиласан:

1. Навоий вилояти ҳокимининг 2012 йил 23 октябрдаги «Вилоятда географик объектларнинг номлари соҳасидаги ишларни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қ-167-сонли қарори раҳбарлик ва ижро учун қабул қилинсин.

2. Қуйидагилар:

Географик объектларни номлаш ва қайта номлаш масалалари бўйича Кармана туман комиссияси тўғрисидаги Низом [1-иловага](#) мувофиқ;

Географик объектларни номлаш ва қайта номлаш масалалари бўйича Кармана туман комиссиясининг (кейинги ўринларда туман комиссияси деб юритилади) таркиби [2-иловага*](#) мувофиқ тасдиқлансан.

* [2-илова берилмайди](#).

3. Туман комиссияси ўз ваколатига мувофиқ қуйидагиларни таъминласин:

географик объектларнинг тарихий-маданий мерос, Ўзбекистон халқининг маънавий-этник қадрияtlари билан боғлиқ номларини асраш, уларни асоссиз қайта номлашнинг олдини олиш;

географик объектларни Ўзбекистон халқининг миллий анъаналари ва менталитетига ёт бўлган номлар билан қайта номлашга ва уларга ном беришга йўл қўймаслик;

географик объектларни номлаш ва қайта номлашда маҳаллийчилик, ошна-оғайнigarчилик, хизмат мартабасини суистеъмол қилиш ҳолларини истисно қилиш;

комиссия қарорларини қабул қилишда холислик ва ошкоралик, шунингдек географик объектларни номлаш ва қайта номлаш тўғрисидаги таклифларни кўриб чиқиши тартиб - қоидаси ва муддатларига риоя қилиш;

географик объектларни одамларнинг исмлари билан, шунингдек тарихий воқеалар шарафига номлаш ва қайта номлаш соҳасида белгиланган чекловларга риоя қилиш;

маҳаллий аҳолининг географик, тарихий, миллий, этник, тилга оид ва бошқа хусусиятларини ўрганиш ҳамда ҳисобга олиш;

бир маъмурий-худудий бирлик доирасида географик объектларга бир хил номлар берилишига йўл қўймаслик;

бериладиган номларнинг географик объектлар номларининг географик объект жойлашган жойдаги мавжуд тизимиға мувофиқлигини таъминлаш;

географик объектлар номларининг янгилишишларга сабаб бўлувчи ўхшашигина, ушбу номлар мазмунларининг Ўзбекистон халқининг тарихи, анъаналари ва маданиятига тўғри келмаслигини назарда тутган ҳолда, истисно қилиш;

Туман комиссияси аъзолари зиммасига географик объектларнинг номлари тўғрисидаги қонун хужжатлари талаблари сўзсиз бажарилишининг таъминланиши учун шахсий жавобгарлик юклатилсин.

4. Туман комиссияси:

2013 йил 25 ноябргача «Географик объектларнинг номлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Конунининг [4-моддаси](#) талабларига мувофиқ расмий картография ва маълумотнома нашрлари, статистика, архив, тарихий ва бошқа манбалар маълумотлари асосида тумандаги посёлкалар, қишлоқлар, овуллар, аҳоли пунктлари ҳамда уларнинг таркибий қисмлари номларини хатловдан ўтказиш ва мақбуллаштириши ишларини амалга оширсинглар;

амалга оширилган ишлар яқунлари бўйича вилоят комиссиясига, халқ депутатлари вилоят ва туман Кенгашларига белгиланган тартибда тегишли таклифлар киритсинглар.

5. Туман комиссияси 2014 йил 15 январгача бўлган муддатда [«Географик объектларнинг номлари тўғрисида»](#)ги Ўзбекистон Республикаси Конунига мувофиқ Географик объектларни номлаш ва қайта номлаш масалалари бўйича вилоят комиссиясига географик объектларни номлаш соҳасидаги ишларни тартибга солиш борасида бажарилган ишларнинг яқунлари тўғрисида ахборот ва пайдо бўлаётган масалаларни ҳал этиш ҳамда қонун талабларининг ижро этилишини назорат қилишга оид тегишли умумлаштирилган таклифлар киритсин.

6. Ушбу қарор қабул қилиниши муносабати билан туман ҳокимининг 2010 йил 5 июндаги «Навоий вилояти ҳокимининг 2010 йил 3 июлдаги «Топонимик объектларга ном бериш масалаларини мувофиқлаштирувчи вилоят комиссиясининг янги таркибини тасдиқлаш тўғрисида»ги 148-Қ-сонли қарори ҳақида»ги 547-Қ-сонли қарори ўз кучини йўқотган деб ҳисоблансан:

7. Мазкур қарорнинг бажарилишини назорат қилишни ўз зиммамда қолдираман.

8. Ушбу қарорнинг расмий нашрда эълон қилиниши ҳамда адлия бошқармасига давлат ҳисобига олиш учун тақдим этилиши таъминлансан.

Кармана тумани ҳокими Ш.Исматов

Кармана т.,

2012 йил 31 октябрь,

778-Қ-сон

Туман ҳокимининг 2012 йил 31 октябрдаги 778-Қ-сонли қарорига
1-ИЛОВА

Географик объектларни номлаш ва қайта номлаш масалалари бўйича Кармана туман комиссияси тўғрисидаги НИЗОМ

I. Умумий қоидалар

1. Географик объектларни номлаш ва қайта номлаш масалалари бўйича Кармана туман комиссияси (кейинги ўринларда туман комиссияси деб аталади) географик объектларни номлаш ва қайта номлаш масалаларини кўриб чиқувчи, шунингдек «Географик объектларнинг номлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни талабларининг бажарилишини назорат килувчи маҳсус орган ҳисобланади.

2. Туман комиссияси ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Конституциясига ва қонунларига, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қарорларига, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишларига, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва фармойишларига, вилоят ҳокимининг қарорлари ва фармойишларига, шунингдек ушбу Низомга амал қиласди.

Туман комиссиясининг таркиби манфаатдор давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари раҳбарлари ҳамда ходимларидан, фуқаролик жамияти институтлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари вакилларидан, шунингдек фан ва маданият арбобларидан, эксперталардан, мутахассислардан ҳамда тегишли фаолият соҳаларида маҳсус билимларга эга бўлган бошқа шахслардан шакллантирилади.

II. Туман комиссиясининг вазифалари ва функциялари

3. Қўйидагилар туман комиссиясининг асосий вазифалари ҳисобланади:

географик объектларнинг Ўзбекистон халқининг тарихий-маданий қадриятлари ва мероси билан боғлиқ номлари асраришини таъминлаш, уларнинг асоссиз қайта номланишининг олдини олиш;

географик объектларни Ўзбекистон халқининг миллий анъаналари ҳамда менталитетига ёт бўлган номлар билан қайта номлашга ва уларга ном беришга йўл қўймаслик;

географик объектларни номлаш ва қайта номлашда маҳаллийчилик, ошна-оғайнигарчилик, хизмат мартабасини суиистеъмол қилиш ҳоллари истисно қилинади.

4. Туман комиссияси ўзига юкланган вазифаларга мувофиқ қўйидаги функцияларни бажаради:

географик объектларни номлаш ва қайта номлаш тўғрисида атрофлича ўрганилган таклифларни тайёрлайди ҳамда ушбу таклифларни вилоят комиссиясига тақдим этадилар;

қабул қилинган қарорларнинг бажарилиши юзасидан тизимли мониторинг олиб борадилар;

топонимик ва бошқа тадқиқотлар ўтказиш, картографик, архивга оид, тарихий ва бошқа материалларни атрофлича ўрганиш, географик объектларнинг номларини мақбуллаштириш ишларини мувофиқлаштирадилар;

географик объектларни асосиз қайта номлашнинг, уларга Ўзбекистон халқининг миллий анъаналари ва менталитетига ёт бўлган номлар берилишининг олдини олиш, ушбу соҳада маҳаллийчилик, ошна-оғайнигарчилик, хизмат мартабасини суиистеъмол қилиш ҳолларига йўл қўймаслик мақсадида географик объектларни номлаш ва қайта номлаш жараёнининг холисона ҳамда ошкора бўлишини таъминлаш бўйича комплекс тадбирларни ишлаб чиқадилар ва тасдиқлайдилар;

ўз ваколатлари доирасида географик объектларнинг номларидан фойдаланиш ва уларни асраш юзасидан назоратни амалга оширадилар;

«Географик объектларнинг номлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Конуни қоидаларини самарали амалга оширишга қаратилган бошқа функцияларни амалга оширадилар.

III. Туман комиссиясининг хуқуқлари ва жавобгарлиги

5. Туман комиссияси унга юкланган вазифаларнинг ижро этилишини таъминлаш учун қуйидаги хуқуқларга эга:

давлат ва хўжалик бошқаруви органларидан, маҳаллий давлат ҳокимияти органларидан, корхоналар, муассасалар ҳамда ташкилотлардан географик объектларни номлаш ва қайта номлаш тўғрисидаги таклифларни атрофлича ўрганиш учун зарур бўлган маълумотларни белгиланган тартибда сўраш ва олиш;

зарурат бўлганда, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, корхоналар, муассасалар ҳамда ташкилотлар мутахассисларини, етакчи олимларни, фан ва маданият арбобларини, шунингдек тегишли фаолият соҳаларида маҳсус билимларга эга бўлган бошқа шахсларни географик объектларни номлаш ва қайта номлаш тўғрисидаги таклифларни атрофлича ўрганиш учун жалб этиш;

ўз ваколатига кирувчи масалалар бўйича давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари раҳбарларининг ҳисботларини эшлиш.

6. Туман комиссияси ўзига юкланган вазифалар ва функцияларнинг самарали бажарилиши учун жавоб берадилар.

Туман комиссияси ўз фаолияти тўғрисида ҳар йили тегишли равишда халқ депутатлари Кармана тумани Кенгашига ҳисбот берадилар.

Туман комиссияси ҳар чоракда ўз фаолияти тўғрисида географик объектларни номлаш ва қайта номлаш масалалари бўйича вилоят комиссиясига ахборот тақдим этадилар.

IV. Туман комиссиясининг фаолиятини ташкил қилиш

7. Туман комиссиясига унинг раиси ҳисобланадиган туман ҳокими бошчилик қиласи.

8. Туман комиссияси раиси:

туман комиссияси фаолиятига умумий раҳбарлик қиласи ва унга юкланган вазифаларнинг бажарилиши учун шахсан жавоб беради;

туман комиссияси аъзоларининг вазифаларини белгилайди ва уларга юкланган вазифаларни бажариш ишларини мувофиқлаштиради;

туман комиссиясининг иш режаларини, тушган ҳужжатларни кўриб чиқиши жадвалларини тасдиқлайди;

туман комиссияси мажлисларининг кун тартибини ва чақирилишини белгилайди;

туман комиссияси томонидан қабул қилинган қарорларнинг бажарилиши юзасидан назоратни ташкил этади;

туман комиссиясининг самарали ишларини таъминлаш бўйича бошқа ишларни амалга оширади.

9. Туман комиссиясининг аъзолари:

туман комиссияси мажлисларида кўриб чиқиладиган масалаларни муҳокама қилишда ва ҳал этишда иштирок этадилар;

туман комиссияси томонидан муҳокама қилинадиган масалалар бўйича хулосалар тақдим этадилар.

Туман комиссияси аъзолари комиссиядаги ўз фаолиятини жамоатчилик асосида амалга оширадилар.

10. Туман комиссияси котиби:

туман комиссиясининг навбатдаги мажлисига барча зарур хужжатларнинг ўз вақтида тайёрланишини таъминлайди;

кун тартибидаги масалалар бўйича туман комиссиясининг мажлислари ўтказилишини ташкил этади;

мажлисларнинг ўтказиладиган вақти ва жойини, шунингдек таклиф этиладиганлар контингентини шахар комиссияси раиси билан келишади;

туман комиссияси аъзоларини ва таклиф этилган шахсларни мажлиснинг ўтказиладиган санаси, вақти, жойи тўғрисида хабардор қиласди;

туман комиссияси қарорларининг бажарилиши мониторингини юритади ва унинг натижаларини комиссия мажлисида кўриб чиқиш учун тақдим қиласди;

туман комиссиясининг протоколларини расмийлаштиради ва тасдиқланган протоколларни худудий комиссиянинг аъзоларига ҳамда бошқа манфаатдор ташкилотларга жўнатади.

11. Туман комиссияси ўз ишини ўзи тасдиқлаган режалар асосида ташкил қиласди ва ўз мажлисларини заруратга кўра ўтказади. Туман комиссияси раиси томонидан туман комиссияси аъзоларининг навбатдан ташқари мажлис ўтказиш учун сабаблар ва асослар баён этилиши лозим бўлган ёзма илтимосномалари асосида навбатдан ташқари мажлислар чақирилиши мумкин.

12. Туман комиссиясининг мажлисини унинг раиси олиб боради. Туман комиссияси раиси бўлмаган тақдирда мажлисни комиссия аъзоларидан бири бошқаради.

Туман комиссиясининг мажлиси унинг аъзоларининг камида учдан икки қисми қатнашганда қонуний ҳисобланади.

Мажлисни ўтказиш учун кворум йиғилмаган тақдирда туман комиссиясининг янги мажлиси ўтказиладиган сана эълон қилинади. Янги мажлисни ўтказишда кун тартибини ўзгартиришга йўл қўйилмайди.

13. Туман комиссиясининг мажлисида кўриб чиқиладиган масалаларнинг хусусиятига караб давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, бошқа ташкилотларнинг раҳбарлари ҳамда мутахассислари таклиф этилиши мумкин.

V. Туман комиссияси томонидан қарорлар қабул қилиш ва уларнинг бажарилишини ташкил этиш

14. Туман комиссиясининг қарори мажлисда қатнашаётган худудий комиссия аъзоларининг оддий кўпчилик овози билан қабул қилинади. Овозлар teng бўлган тақдирда худудий комиссия раисининг овози ҳал қилувчи ҳисобланади.

Туман комиссиясининг ҳар бир аъзоси қабул қилинадиган қарорлар бўйича ўз фикрини ёзма равишда билдиришга ҳақлидир.

15. Туман комиссиясининг раиси қарорларни тезкор қабул қилиш мақсадида туман комиссиясининг қарорларини унинг аъзолари билан сўров ўтказиш йўли билан келишилган айрим масалалар бўйича тасдиқлаши мумкин.

16. Туман комиссиясининг қарорлари туман комиссияси мажлисининг протоколи билан расмийлаштирилади. Туман комиссияси мажлисининг протоколига унинг барча аъзолари томонидан виза қўйилади, уни котиб имзолайди, туман комиссиясининг раиси тасдиқлади ва у бир ҳафта муддатда туман комиссиясининг аъзоларига ҳамда манфаатдор ташкилотларга жўнатилади.

17. Туман комиссияси протоколининг асл нусхаси ва унга тегишли материаллар тегишли равишда туманлар, шаҳарлар ҳокимликларининг ижро этувчи аппаратида сакланади.

18. Туман комиссияси котиби комиссия аъзолари ёрдамида комиссия қарорларининг бажарилишини муутазам ўрганиб боради, зарурат бўлганда туман комиссияси раисига тегишли таклифлар киритади.

19. Туман комиссияси қабул қилинган қарорларнинг бажарилишини муутазам равишда ўз мажлисларида кўриб чиқади.

20. Туман комиссиясининг иш тартиби Регламент билан белгиланади. Регламент шахар комиссияси томонидан қабул қилинади.

21. Туман комиссиясига тақдим этилган хужжатларни кўриб чиқиши муддати уч ойдан ошмаслиги керак.

VI. Туман комиссиясининг атрибулари

22. Туман комиссияси белгиланган намунадаги, ўз номи ёзилган бланкаларга эга бўладилар ва тегишли равишда, туман ҳокимликларининг муҳридан фойдаланадилар.

ТОШКЕНТ ШАҲАР ҲОКИМИНИНГ ҚАРОРИ

ТОШКЕНТ ШАҲРИДАГИ БАЪЗИ ГЕОГРАФИК ОБЪЕКТЛАР НОМЛАРИНИ ТАРТИБГА КЕЛТИРИШ ТЎҒРИСИДА

«Географик объектларнинг номлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Конунининг **10-моддаси** («Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами», 2011 йил, 41-сон, 448-модда), Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 16 октябрдаги «Географик объектларнинг номлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига мувофиқ географик объектларнинг номлари соҳасидаги ишларни тартибга солиш чора-тадбирлари ҳақида»ги 295-сонли («Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами», 2012 йил, 41-42-сон, 483-модда) қарори, Тошкент шаҳар ҳокимининг 2012 йил 24 октябрдаги 845-сонли қарорига мувофиқ, Географик объектларни номлаш ва қайта номлаш масалалари бўйича Тошкент шаҳар комиссиясининг хулосасига асосан, халқ депутатлари Тошкент шаҳар Кенгаши қарор қиласидан:

1. Географик объектларни номлаш ва қайта номлаш масалалари бўйича шаҳар комиссиясининг баъзи географик объектлар номларини тартибга келтириш тўғрисидаги таклифлари маъқуллансин.

2. Ном берилган ва номлари ўзгарган Тошкент шаҳридаги баъзи географик объектлар **иловага** мувофиқ тасдиқлансан.

3. Туман ҳокимликлари, Ер ресурслари ва давлат кадастри бошқармаси (F. Расулов), Ободонлаштириш бош бошқармаси (А. Каримов), Ички ишлар бош бошқармаси (Б. Қурбонов), ҳокимлик тизимида бошқарма, ташкилот ва муассасалар, Тошкент шаҳар «Маҳалла» хайрия жамоат фонди билан биргаликда:

Туман ҳудудидаги баъзи жойларга янги номлар берилиши ва номлар ўзгарилиши муносабати билан тегишли ишларни амалга ошириш юзасидан 15 кунлик муддатда белгиланган тартибда зарур чоралар кўрилсин ҳамда хужжатларга тегишли ўзгаришлар киритилсин.

4. «Тошкент оқшоми» ва «Вечерний Ташкент» газеталари таҳририяти (А. Акромов), «Компьютерлаштириш маркази» ДУК (М. Асамов) мазкур қарор оммавий ахборот воситалари орқали расмий эълон қилинсин ҳамда www.tashkent.uz веб-сайтига жойлаштирасин.

5. Мазкур қарор расмий эълон қилинган кундан бошлаб кучга киради.

6. Ушбу қарорнинг ижросини назорат қилиш халқ депутатлари Тошкент шаҳар Кенгашининг Ижтимоий-маданий ривожланиш масалалари бўйича доимий комиссияси зиммасига юклатилсин.

Ҳоким Р. УСМОНОВ

Тошкент ш.,
2016 йил 21 апрель,

Шаҳар ҳокимининг 2016 йил 21 апрелдаги 111/14-5-сонли қарорига
ИЛОВА

**Тошкент шаҳридаги ном берилган ва номлари ўзгарган баъзи географик объектлар
РЎЙХАТИ**

Т/р	Жойнинг ҳозирги номи	Жойнинг янги номи	Изоҳ
Бектемир тумани бўйича:			
1.	Истиқбол маҳалласи (такрор)	Иқбол маҳалласи	Худуддан ўтадиган Чирчик дарёси номига уйғунлаштириш мақсадида
Мирзо Улугбек тумани бўйича:			
2.	Ахмад Яссавий маҳалласи (такрор)	Буюк ипак йўли маҳалласи	Жойдаги асосий кўчалардан бири номи билан уйғунлаштириш мақсадида
3.	Бобур маҳалласи (такрор)	Гулсанам маҳалласи	Худуддаги асосий кўчалардан бири номи билан уйғунлаштириш мақсадида
4.	Гулзор маҳалласи (такрор)	Султония маҳалласи	Худуддаги асосий кўчалардан бири номи билан уйғунлаштириш мақсадида
5.	Гулистон маҳалласи (такрор)	Подшобоғ маҳалласи	Худуддаги асосий кўчалардан бири номи билан уйғунлаштириш мақсадида
6.	Наврўз маҳалласи (такрор)	Минглола маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
7.	Салор маҳалласи (такрор)	Асака маҳалласи	Жойдаги асосий кўчалардан бири номи билан уйғунлаштириш мақсадида
8.	Умид маҳалласи (такрор)	Боғимайдон маҳалласи	Худудда «Локомотив» маданият ва истироҳат боғи жойлашгани учун
9.	Янгиҳаёт маҳалласи (такрор)	Чимён маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
10.	Яланғочота маҳалласи (такрор)	Камолот маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
11.	Бўз-2 маҳалласи	Бўз маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
12.	Олтинтепа-10 маҳалласи	Олтинтепа маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
Миробод тумани бўйича:			
13.	Дўстлик маҳалласи (такрор)	Заминобод маҳалласи	Жойдаги асосий кўчалардан бири номи билан уйғунлаштириш мақсадида
14.	Истиқлол маҳалласи (такрор)	Истиқлолобод маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
15.	Матонат маҳалласи (такрор)	Баёт маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
16.	Мустақиллик маҳалласи (такрор)	Юксалиш маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
17.	Навбаҳор маҳалласи (такрор)	Банокатий маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
18.	Олмазор маҳалласи (такрор)	Зиёнур маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
19.	Шарқ юлдузи маҳалласи (такрор)	Тонг юлдузи маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
20.	Ўзбекистон маҳалласи	Фаровон	Такрор маҳалла номини тартибга

	(такрор)	маҳалласи	келтириш мақсадида
21.	Баҳор маҳалласи (такрор)	Иноқобод маҳалласи	Худуддаги асосий кўчалардан бири номи билан уйғунлаштириш мақсадида
22.	Боғишамол маҳалласи (такрор)	Лолазор маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида

Олмазор тумани бўйича:

23.	Алишер Навоий маҳалласи (такрор)	Қуёш маҳалласи	Жойдаги қадимий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
24.	Беруний майдони маҳалласи (такрор)	Орзу маҳалласи	Жойдаги йирик корхона номи билан уйғунлаштириш мақсадида
25.	Бўстон маҳалласи (такрор)	Бўстонбод маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
26.	Дўстлик маҳалласи (такрор)	Гулсарой маҳалласи	Жойдан ўтадиган асосий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
27.	Исмоил Шоший (асли Абу Бакр Шоший) маҳалласи	Абу Шоший Бакр маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
28.	Истиқлол маҳалласи (такрор)	Ҳазрати Имом маҳалласи	Худуддаги тарихий ёдгорлик номи билан уйғунлаштириш мақсадида
29.	Комилжон Гофуров маҳалласи	Янги Тошкент маҳалласи	Маҳалланинг аввалги номини тиклаш мақсадида
30.	Навбаҳор маҳалласи (такрор)	Олтинсой маҳалласи	Жойдан ўтадиган асосий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
31.	Обод маҳалласи (такрор)	Тепагузар маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
32.	Тахтапул маҳалласи (такрор)	Юқори Себзор маҳалласи	Себзор даҳасининг юқори кисмида жойлашган учун
33.	Шодлик маҳалласи (такрор)	Шодиёна маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
34.	Шуҳрат маҳалласи (такрор)	Шон-шуҳрат маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
35.	Бешқўргон маҳалласи (такрор)	Юқори Бешқўргон маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
36.	Аҳмад Яссавий маҳалласи (такрор)	Чаманбог маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида

Сергели тумани бўйича:

37.	Алишер Навоий маҳалласи (такрор)	Жўнариқ маҳалласи	Жойдан ўтадиган қадимий ариқ номи билан уйғунлаштириш мақсадида
38.	Амир Темур маҳалласи (такрор)	Соҳибқирон маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
39.	Баҳор маҳалласи (такрор)	Дарё бўйи маҳалласи	Жойдаги асосий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
40.	Бобур маҳалласи	Зийнат маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
41.	Гулистон маҳалласи (такрор)	Мададкор маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
42.	Жомий маҳалласи (такрор)	Шукрон маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
43.	Мустақиллик маҳалласи (такрор)	Чароғон маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
44.	Наврўз маҳалласи (такрор)	Навқирон	Такрор маҳалла номини тартибга

		маҳалласи	келтириш мақсадида
45.	Обод маҳалласи (такрор)	Асробод маҳалласи	Жойдаги асосий кӯча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
46.	Темирйўлчи маҳалласи (такрор)	Софдил маҳалласи	Жойдаги асосий кӯча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
47.	Тинчлик маҳалласи (такрор)	Эзгулик маҳалласи	Жойдаги асосий кӯча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
48.	Шукур Бурхонов маҳалласи (такрор)	Мехригиё маҳалласи	Жойдаги асосий кӯча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
49.	Янгиҳаёт маҳалласи (такрор)	Нурхәёт маҳалласи	Жойдаги асосий кӯча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
50.	Оқибат маҳалласи (такрор)	Саховат маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
51.	Обиҳаёт маҳалласи	Суғдиёна маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
52.	Полвонёр маҳалласи	Викор маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
53.	Ҳаётобод маҳалласи	Чорбоғ маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида

Учтепа тумани бўйича:

54.	Ал-Хоразмий маҳалласи (такрор)	Янгийўл маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
55.	Қовунчи маҳалласи	Дийдор маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида

Чилонзор тумани бўйича:

56.	Боғистон маҳалласи (такрор)	Боғзор маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
57.	Дўстлик маҳалласи (такрор)	Дилобод маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
58.	Мавзе-8 маҳалласи	Нафосат маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
59.	Тинчлик маҳалласи (такрор)	Хонтўпи маҳалласи	Маҳалла номини тарихий ном билан номлаш мақсадида
60.	Ҳамза маҳалласи (такрор)	Бешчинор маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
61.	Олмазор маҳалласи (такрор)	Катта Олмазор маҳалласи	Жойдаги тарихий ном билан уйғунлаштириш мақсадида
62.	Нўғойқўрғон маҳалласи (такрор)	Зарқўрғон маҳалласи	Такрор маҳалла номларини тартибга келтириш мақсадида

Шайхонтохур тумани бўйича:

63.	Исломобод маҳалласи (такрор)	Кўкча Дарвоза маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
64.	Новза маҳалласи (такрор)	Чархновза маҳалласи	Жойдаги тарихий кӯча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
65.	Оқтепа маҳалласи (такрор)	Катта Жарарик маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
66.	Чўпонота маҳалласи (такрор)	Катта Оқтепа маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида

Юнусобод тумани бўйича:

67.	Гулистон маҳалласи (такрор)	Тикланиш маҳалласи	Жойдаги асосий кӯча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
68.	Дўстлик маҳалласи (такрор)	Қадрдон маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида

69.	Мингүрик махалласи (такрор)	Бўзсув маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
70.	Наврўз маҳалласи (такрор)	Биллур маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
71.	Нодирабегим маҳалласи (такрор)	Юртобод маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
72.	Ойбек маҳалласи (такрор)	Мурувват маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
73.	Оқибат маҳалласи (такрор)	Ифтихор маҳалласи	Жойдаги асосий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
74.	Оққўрғон маҳалласи (такрор)	Боғибўстон маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
75.	Тинчлик маҳалласи (Севинч)	Севинч маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
76.	Турон маҳалласи (такрор)	Буюк Турон маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
77.	Умид маҳалласи (такрор)	Халқабоғ маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
78.	Чинор маҳалласи (такрор)	Мингчинор маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
79.	Чоштепа маҳалласи (такрор)	Шоштепа маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
80.	Шодлик маҳалласи (такрор)	Йўлайриқ маҳалласи	Жойнинг тарихий номи билан уйғунлаштириш мақсадида
81.	Янгиобод маҳалласи (такрор)	Янгибоғ маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
82.	Итифоқ маҳалласи (такрор)	Беғубор маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида

Яккасарой тумани бўйича:

83.	Туркистан маҳалласи (такрор)	Боғсарой маҳалласи	Жойдаги кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
84.	Усмон Носир маҳалласи (такрор)	Мұхандислар маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
85.	Ўрикзор маҳалласи (такрор)	Ракатбоши маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
86.	Яккасарой-2 маҳалласи (такрор)	Мерос маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
87.	Абдулла Авлоний маҳалласи (такрор)	Белариқ маҳалласи	Жойдаги асосий кўчалардан бири номи билан уйғунлаштириш мақсадида

Яшнобод тумани бўйича:

88.	Алишер Навоий маҳалласи (такрор)	Хосиятли маҳалласи	Жойдаги асосий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
89.	Баҳор маҳалласи (такрор)	Дилбоғ маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
90.	Бинокор маҳалласи (такрор)	Үйсозлар маҳалласи	Жойдаги асосий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
91.	Бобур маҳалласи (такрор)	Баркамол маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
92.	Гулистон маҳалласи (такрор)	Шоҳимардон маҳалласи	Жойдаги асосий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
93.	Дўстлик маҳалласи (такрор)	Дўстбод маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида

94.	Кўйлиқота маҳалласи (такрор)	Кўйлиқобод маҳалласи	Жойнинг тарихий номига уйғунлаштириш мақсадида
95.	Мирзо Улугбек маҳалласи (такрор)	Алимкент маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
96.	Муқимий маҳалласи (такрор)	Мумтоз маҳалласи	Жойдаги асосий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
97.	Мустақиллик маҳалласи (такрор)	Семурғ маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
98.	Мустақилликнинг 10 йиллиги маҳалласи	Тонг маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
99.	Наврӯз маҳалласи (такрор)	Наврӯзбод маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
101.	Умид маҳалласи (такрор)	Кўксарой маҳалласи	Жойдаги асосий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
100.	Тараққиёт маҳалласи (такрор)	Ширинбод маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
102.	Усмон Носир маҳалласи (такрор)	Ватандош маҳалласи	Такрор маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
103.	Янгаобод маҳалласи (такрор)	Шоҳсанам маҳалласи	Жойдаги асосий кўча номи билан уйғунлаштириш мақсадида
104.	Ҳарбийлар маҳалласи	Фидойилар маҳалласи	Маҳалла номини тартибга келтириш мақсадида
Маданият ва истироҳат боғи			
105.	Оймомо маданият ва истироҳат боғи	Нурафшон маданият ва истироҳат боғи	Нур таратувчи боғ маъносида. Олмазор тумани

5-Mavzu: Geografik nomlarning turlari

Reja.

1. Joy nomlarini guruxlashtirish
2. Geografik nomlarning paydo bo'lishi

Tayanch tushuncha va iboralar.

Indikator Makrotoponimlar Memorial nomlar Metafora atamalar(terminlar): bo'g'iz, bo'yin, og'iz, etak, lab, tirsak, quloq va boshqalar. Ayrim adabiyotlarda anatomik terminlar deyiladi.

Toponimik sinf (klass)lar, ularning tavsifi. Geografik nomlarni turlarga ajratish mezonlari.

Geografik nomlarning paydo bo'lishi, tasodif nomlar, o'xshatib qo'yilgan nomlar, ko'chma nomlar, murakkab nomlar, atoqli otdan hosil bo'lган atamalar (detoponimizatsiya), ko'chma ma'noli (metafora) atamalar. Bularning turlari.

Geografik nomlarning paydo bo'lishi va xususiyatiga ko'ra turlari: ufq tomonlarini bildiruvchi, joy xususiyatlarini, o'rnini bildiruvchi nomlar, joyning reliefiga bog'liq nomlar, fitonimlar va zoonimlar, gidronimlar, antroponomalar, kasb-hunar bilan bog'liq bo'lган nomlar, diniy, afsonaviy, ajoyib-g'aroyib, chuchmal nomlar. Oydin va nooydin nomlar.

Joy nomlari turli-tuman, ajoyib va g'aroyib. Ularni turlarga ajratishda xar bir nomni bi-rinch navbatda til qoidalari nuqtai nazaridan va shakllanish bosqichlariga ko'ra taxlit qilish o'rinni bo`lur edi. Biz ularni, bunyodga kelishiga qarab, shart-li ravishda quyidagi turlarga ajratib ko`ramiz:

- 1) joyning xolati, xosiyati, er yuzasi va iqlimiga bog'liq nomlar;
- 2) suvga bog'liq nomlar, ya`ni gidronimlar;
- 3) o'simlik va xayvonlarga bog'liq nomlar;

- 4) foydali qazilmalarga bog'liq nomlar;
- 5) xunar-kasbdan va ma`muriyatdan olingan nomlar;
- 6) xalq, qabila va urug'larga bog'liq nomlar;
- 7) shaxslarning ism-familiyalariga qo`yilgan nomlar;
- 8) afsonaviy va diniy nomlar;
- 9) g'aroyib nomlar;
- 10) yangi zamon nom-lari.

Joyning xolati, xosiyati, er yuzasiga va iqlimiga bog'liq nomlar. Er yuzida «shimoliy», «janubiy», «g'ar-biy», «sharqiy» ma`nolarini anglatadigan burun, orol va daryolar borligi ma`lum. Masalan, Nardkap («SHi-moliy burun»), Xokkaydo («SHimoliy orol»), RioTrande del'-Norte («SHimoliy Katta daryo»), SHarqiy Xi-toy dengizi, g'arbiy Berlin va boshqalar. To`qqizdo-von va Orqatog' (g'arbiy Xitoyda), Orqaolay (Zaoloy), SHrta dengiz (qit`alar orasida), Sakkizinchi Gradus bo`g'ozi (xind okeanida), SHamolli orollar va SHA-molsiz orollar (Markaziy Amerikada).

Afrikaning shimoli-sharqiy rayoni, xind okeaniga suqulib kirgan yarimorol kartada karkidonne shoxi-ga o`xshaganligidan Afrika Muguzi deb ataladi. Mos-kvadagi Krilatskoe (xovuz) ilgari qanotga o`xhab cho`zilgan jarlik bo`lganidan shunday atalgan.

Er yuzasi — rel'efga bog'liq nomlar ayniqsa ko`p: Qoraqurum — suvsiz, o`simpliksiz, xunuk tosh uyumlari demakdir. Islandiya («Muz o`lkasi»), SHpitsbergen («Nayzatog'»), Monblan («Oq tog'»), SHrta Osiyodagi Qumtepa, Ko`chkak, Kungay Olatov, Io`g'ontep, egartosh, Belisshshq tizmasi va xokazo.

Turkiyadagi Tavr tog'lari — uzoqdan qaraganda yot-gan xo`kizga o`xshaganidan grekcha tavr — «buqa» deb atalgan. Al`p cho`qqisi YUngfrau — «Kelinchak» emish.

Nurash natijasida xosil bo`lgan geomorfologik shakllar — Odamtoш, Qizemchak, Beshiktosh, CHo`qqitosh deb, chuqur, tor daralar — Zindonsov, Uradaryo deb atalgan.

Ba`zi joylarda «Temir darvoza» deb atalgan yo`-laklar bor. Tog' orasidagi torgina o`tkil, dara yoki daryoning qisiq joyi shunday ataladi.

Joyning xavosi va Quyoshga nisbatini ifodalovchi nomlar: Kungay Olatov, Terskay Olatov, Sovuqdara...

Gidronimlar. Daryo, ko`l va quduqlar katta-kichik-ligiga, suvining rangi, sho`rligi, tozaligi, chuqurligi-ga qarab.turlicha nomlangan. Suvi tiniq va toza bo`lsa — Oynako`l, Oynabuloq, chuqur va tiniq bo`lsa — Ko`ksuv, qordan boshlangan suvlar — Oqsuv, loyqaro-g'i — Ayronko`l, Sarisuv deyilgan. Xitoydagи Xuanxe — «Sarg'ishdaryo» degani..

CHuqur va sho`x daryolar qizil so`zi bilan ifodalaniб, Surxob, Qolorado deb atalgan.

Qorasuv — «bulq suvi»— tekis erda sekin oqadi. SHox-shabba, xashak oqib ketayotgan suv xam Qorasuvde-yiladi.

Farg'onadagi daydi suvni Tentaksoy deganlar. Sur-xondaryoda Jinnidaryo xam bor; u baxorda burqirab oqib, toshib ketadi, qirg'oqlarni o`piradi, emiradi, yozda esa suvi qurib qoladi.

Issiqko`lning suvimaplamaydi, Sassiqko`l, Achchi(q)-ko`l, SHo`rquduq, SHo`rbuloq — suvining tami tufayli shunday atalgan.

Korizdan chiqqan suv — Qorizquduq, muz tili bo`lsa — Muzko`l, biqillab, fontansimon otilib turgan suv esa Qaynarbuloq deyiladi. Quruqsoy, Quruqquduq nomlari suvning kamligidan darak beradi.

SHifobaxsh va mineral suvlar — Issiqsuv, Obi garm, Obiraxmat, Qo`turbuloq, Mynvodi, Arashan.

Ters, Tersoqar nomli soylar bor. Bular asosiy daryoning oqim yo`nalishiga teskari, ters xolatda bo`l-ganidan shunday nom olgan.

Usimlik va xayvonlarga bog'liq nomlar. Konibodom aslida Kandibodom, ya`ni Bodom shaxridir, deb yozgan Zaxiriddin Bobir. Amu daryodagi Pattkesar (*patta* — daraxt, tolning bir navi), Qozog'istonagi Toldiqo'r-g'on, Qarag'anda (*qarag'an* — tikanli buta), Qatortol, Ko`kterak, Terakzor o'simliklarga bog'liq nomlarga mi-sol bo`ladi.

Amudaryoda Maymunto`qay nomli chakalakzor bor; bu — bir zamonlar janub maxluqi maymunning shu erlargacha tarqalganidan dalolat. Kurkuldak (qush), Qoplonqir,

Zirabuloq nomlari, CHirchiq bo`yidagi g`azalkent (*g`azol* — kiyik, ruscha *gazel'*) xam shunday.

Baykal ko`lining o`rtasidagi orollardan to`rttasi Tushkan`i deb ataladi. Maxalliy axoli tushkan deb, quyonni aytadi. Darxaqiqat, bu orollarda quyonlar ko`p tarqalgan.

Ittifoqimiz kartasida Bukovina (*buk* daraxti) degan joy bor.

Ruminiyadagi bir qishloqning nomi Kirosaya, ya`ni «Olcha qishlog`i». Bu erda chaqaloq tug`ilishi bilan ol-cha daraxti o`tqazish rasm bo`lganki, natijada qishloq olchazorga aylangan.

Ozarbajjondagi Xinaluk qishlog`i xinazorlari bi-lan mashxur.

g`arbiy Evropadagi SHvartsval'd («Qora o`rmon»), Janubiy Afrikadagi Drakon tog`lari (*drakon* — o`sim-lik), ekvator bo`yidagi Galapagos orollari (*galapago*—toshbaqa; bu orollarda yirik toshbaqalar uchraydi), Florida (ko`zakalamzor), Kokos orollari — javzi xindiy (yong'oq), SHrta Osiyodagi Qoplonsirt, Kap-tarxonalarining nomi xam shu tarzda paydo bo`lgan.

Foydali qazilmalarga bog`liq nomlar. Qirg`izistondagi Toshko`mir va Moylisuv, Qozog`istondagi Jezqazg'an, g`arbiy Xitoydaggi Qoramoy shaxri, SHrta Osiyodagi Kumushkon, Nebitdog` shaxri, Tuzkon, Oltinkon, Achchiq-tosh, Surmatosh, Oltintopgan, Qo`rg`oshinkon nomlari shu erlardagi foydali qazilmalarni bildiradi.

Argentina mamlakatining nomi *argentus* — «kumush» nomidan olingan. Ural tog`larining temir rudasi topilgan joyi Magnitnaya tog`i, uning yonidagi shaxar esa Magnitogorsk deb ataladi. Turkiyada, Istanbul yonida Marmara dengizi bor. Dengizning bunday atalishiga undagi bir oroldan marmartosh qazib olinishi sabab bo`lsa kerak. Tog`li Oltoy avtonom oblastida Terligxaya, ya`ni «terlab turadigan qoya» tog`i bor. Tog`ning yonbag`ridan yaltiroq suyuqliq tomchi-tomchi bo`lib chiqib turgan. Tekshirib ko`rilsa, bu simob ekan.

xunar-kasbdan va ma`muriyatdan olingan nomlar.

SHzbekistondagi Bo`zchi, Bordonchi, Bo`yoqchi qishloqlari, Toshkent shaxrida yaqin vaqtgacha mashxur bo`lgan g`o`za-bozor, CHoponbozor, Tabibko`cha, Qalandarxona, egarchi, Uqchi, Pichoqchilik, Qoziko`cha, Maxkama, Urda, Xonaqo singari nomlar axolining xunar-kasbidan merosdir. Boshqa shaxarlarimizda xam, dunyoning ko`pgina mamlakatlarida xam bu xil nomlar bor.

Dushanba shaxrining bir mikrorayoni SHishaxona deb ataladi. Nega? Arxeologlar bu erda karvonsaroy qoldiqlari, qadimgi lagan-piyola siniqlarini topishgan; demak, bu erda qadimda kulolchilik-chinnisozlik korxonasi bo`lgan.

Xalq, qabila va urug'larga bog'liq nomlar. Xalq, qa-bila, urug` va bo`g'in nomlari etnonim deyiladi. etno-nimlardan xosil qilingan joy nomlari etnotoponim bo`ladi. Bunday nomlar tarixiy davrlarda xalqlar-ning qaerlarda yashaganligidan va ularning o`zaro alo-qalaridan guvoxlik beradi.

SHrta Osiyoda bu xil nomlar juda kup uchraidi. Qu-yidagi qisqacha ro`yxatdan o`zingiz xam xulosa chiqari-shingiz mumkin:

Qalmoq Qangli (qa`ni) Qanjig`ali Qarluq Qatag'on Qashqa Qashqar Qipchoq Qovchin Qozoq Qoramurt Qoraxitoy Qurama Qutchi Qo`ng'irot Qo`shtamg'aln

Tuva Avtonom Respublikasining markazi — Qizil shaxri va g`arbiy Sibirdagi Baraba dashti *qizil* va *baraba* qabilalari nomi bilan bog`liq. Jaxon karta-sida bunday nomlar to`lib yotibdi. Amerikadagi daryo, ko`l, shtat va shaxarlar aksari indeets qabilalarining nomi bilan ataladi; masalan: eri, Guron, Ayova, Apa-lachi, Delaver, Boston. Karib dengizi — karib qabi-lasi nomidan olingan; Gondvana — geologik tarixda ulkan materik — Xindistondagi *gondlar eri* demakdir.

Xalq nomidan yasalgan mamlakat nomlari: *shved* — SHvetsiya, *dan* — Daniya, *grek* — Gretsiya, *ispan* — Ispa-niya, *afg'on* — Afg'oniston, *xind* — Xindiston.

Deyarli xamma MDX respublikalarning nomlari xalq nomidan olingan: *ukrain*—Ukraina, *tojik* — Tojikiston, *xakas* — Xakasiya, *udmurt* — Udmurtiya, *mariy* — Mariy el, *tatar* — Tatariston, *adigeya* — Adigeya va xokazo.

Aksincha, mamlakat nomi xalqqa o`tgan xollar xam bo`ladi: Braziliya — braziliyaliklar, ekvador — ekvadorliklar, Falastin — falastinliklar, Isroil — isroilliklar,

Kanada — kanadaliklar, Kuba — kubaliklar, Mal'ta—mal'taliklar, SHri-Lanka—shrilankaliklar, Pokiston — pokistonliklar, Indoneziya — indoneziyaliklar...

SHaxslarning ism-familiyalariga qo`yilgan nomlar. Agar geografik karta tilga kirsa edi, jasur sayyox va safarchilarning xizmatlari namoyon bo`lar edi. Kartada ko`pgina olim va dengizchilarning — o`sha erni tekshirgan, o`sha erdan suzib o`tgan yoki muxim asar yaratganlarning nomlari mangu saqlanadi. Barents dsngizi, Vil'-kitskiy bo`g'ozi, Laptevlar dengizi, CHelyuskin burnl, Kuk bo`g'ozi, Gudzon daryosi, Tasmaniya oroli, Belinsga-uzen dengizi, Mikluxo-Maklay qirg'og'i, Bass bo`g'ozi, Flnnders oroli, Kupers-krik daryosi bunga misol bo`la oladi. Uzoq SHarq kartasida Atlasov oroli, Xabarovsk, Makarov va Nevel'sk shaxri kabi nomlarni o`qib, rus dengizchilarini eslavmiz.

Atoqli rus geografi va etnografi, akademik D. N. Anuchin nomiga atalgan muzlik, burun, ko`l va srol bor. Okeanograf va kartograf, akademik YU. M. SHokal's-kiy nomi bir necha orol, muzlik, tog' va bo`g'ozlarga be-rilgan. Antarktidada 1961 yili kashf etilgan bir toqqa qozoq geografi CHO`qan Valixonovning nomi tso`-yildi.

Oy sirtidagi kraterlarga Beruniy va Ulug'bek, Mer-kuriy planetasidagi crater, tog'lik va tekisliklarga Pushkin, Lermontov, SHevchenko. CHexov, Tolstoy, Repin kabi mashxur shaxslarning nomlari berilgan. Oltoyda ikki cho`qqi Rerix nomi bilan ataladi; biri—1926 yilda Oltoyda yashagan atoqli sharqshunos va rassom N. K- Rerix va ikkinchisi uning o`g'li, rassom YU. N. Rerix. SHrta Osiyo kartasida Semyonov muzligi, Korje-nevskaya cho`qqisi, Prjeval'sk shaxri, Ulug'bek stantsiya-si ::abilar mavjud.

Kartalarda tarixiy shaxslar, sarkardalar, xatto mash`um qaroqchi va bosqinchilarning nomlari xam uchraydi; masalan, Washington (AQSH prezidenti), Dreyk bo`g'ozi (mashxur dengiz qaroqchisi). Boliviya Janu-biy Amerika qaxramoni Simon Bolivar nomi qo`ynlgan. Angliya qirolichasi Viktoriya nomidagi orol, ko`l, shar-shara va boshqa ob`ektlar uchraydi.

Afsonaviy va diniy nomlar. Ush shaxridagi Taxi Sulaymon, Amudaryodagi Dulduotlagan (xazrat Ali-ning uchar oti daryoning shu joyidan sakrab o`tgan emish), Kofirnixon daryosi labidagi (Tojikistonda, Xonaqo qishlog'i yonidagi) kechik—Poyi Duldul, Oxan-garon oldidagi «Alining qiyasi», Sirdaryodagi Farxod qoyasi, Farg'ona vodiysidagi SHoximardon, Toshkentda-gi Qaykovus arig'i, Turkmaniston chegarasidagi Zulfi-qor yo`lagi («Alining qilichi chopgan» dara), SHri Lan-ka (TSeylon) dagi Odamota cho`qqisi (go`yo Odam Alay-xissalom o`sha erda osmondan tushgan empsh) — barchasi afsonaviy nomlar ekani yaqqol ko`rinib turipti.

Dunyo kartasida turli dinlarning bayrami, avliyo va muqaddas shaxslar sharafiga qo`nilgan joy nomlari xam uchraydi. Ular kartada aksari *san*, *sent*, *svyatoy* so`zlari bilan ifodalangan: San-Marino, San-Tome^ San-Frantsisko, San-Sal'vador, Santo-Domingo, San-to-Krus, Sant`yago, Svyataya Elena, Svyatoy Lavrentiy, Svyatoy Nos.

Zangiota, YAlang'ochbuva, Iskandariya (Misr) kabi nomlarda tarixiy shaxslarning izi bor; masalan: Zan-giota — Axmad YAssaviyning zanjiy (xabash) muridi; YAlang'ochbuva — bangi «avliyo»; Iskandariya (Misr) — makedoniyalik Aleksandr (Iskandar Zulqarnayn) Misr dan SHrta Osiyogacha o`z nomini tarqatgan.

Afsonaviy nomlar orasida xayoliy va faraziy nom-lar, ya`ni biror voqeа yoki mish-mish gaplar sababli bor deb taxmin qilingan, aslida mutlaqo bo`limgan joylarning nomlari xam uchrab turadn: YA`juj-Ma`-juj eri, Saddi Iskandar, Ko`xi Qof, Sannikov eri va xokazo.

Afsonaviy Atlantida orolini ba`zi birovlар oke anda desa, boshqalar Gretsiya atrofida bo`lsa kerak dey di; ammo xanuz aniqlangani yo`q.

g`aroyib nomlar. Dunyo kartasida xazilnomalik, kulgi li yoki vaximali nomlar xam oz emas. Masalan, Angliya da — «Raxming kelsin», «So`qir kuyovlar», «Qurbaqa lar», «Qalamushqal'a», «Zo`r muxabbat», «Ko`rinma^ qoldi», «Piyanistaning tavbasi...» nomli shaxarlar Italiyada — It g'ori, Amerikada — Ajal vodiysi, eron da — Dashti Noumid kabi nomlar bor.

Bunday nomlar o`zimizda xam topiladi: Borsakel-mas, xo darvesh cho`li, Labbay tog'i (Namanganda), CChar-chamang (SHaxrisabzda), Jonchiqar (Zarafshon vodiy-sida), CHO`ntakqishloq (Andijonda), Ko`kdo`ppi (Farg'o na oblast' Kirov rayonida), Bo`g'ozterak, Kelinchak, Mo-xovtovuq, Og'zikeng, CHopontiqqan, Jo`jao`g'ri, Qorko`m-di,

Gadoytopmas, Itovat va xokazo. Bu nomlar eshi-tilishidan g’alati-g’aroyib bo’lib tuyulsa-da, xar biri-ning o`z tarixi, o`z tafsiloti bor.

YAngi zamon nomlari. Bunday nomlar dastlab Sovet Ittifoqida va boshqa sotsialistik mamlakatlarda vu-judga keldi. endigina ozodlikka erishayotgan mamlakatlarda xam eski nomlar o`zgartirilib, yangi nomlar qo`yilmoqda.

Doxiyalarimiz K. Marks, F. engel’s va V. I. Lenin (Il’ich, Ul’yanov) nomlari, partiya va davlatimiz-ning atoqli arboblari, revolyutsiya, grajdan va Vatan urushlari qaxramonlari — SHaumyan, CHapaev, Omangel-di, Sverdlov, Frunze, Kirov, Kuybishev, Orjonikidze, Kalinin, general Raximov, Yo`ldosh Oxunboboev, Usmon YUsupov, Dmitrov, Tol`yatti, Voroshilov, Jukov, Brej-nev, Andropov, atoqli olimlarimiz va mo`tabar adib~ larimiz — Al Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug’bek, Navoiy, Lomonosov, Pushkin, Gor’kiy, Furqat, xamza, Tursunzoda, kosmonavt Titov va Gagarinlarning ismla-ri Vatanimiz kartasidan munosib o`rin oldi. Zarbdor, Paxtakor, Paxtaobod, Paxtaorol, Dexqonobod, YOshlar-obod, YAngiqadam, YAngiro`zg’or, xosilobod, Zernograd, Guliston, Do`stlik, Kommunizm singari yangi nomlar yangi xayot ko`zgusidir.

V’etnamda Saygon shaxri v’etnamliklar doxiisi xoshimin ismi bilan ataldi. CHexoslovakiyadagi Got-val’d. Bolgariyadagi Dmitrovgrad nomlari xam zamona-viydir.

Qalmiq Amur respublikasida Lenin bilan uchrashgan atoqli yozuvchi Anton Amur-Sananning ismi qo`yilgan Amur 32 Sanan posyolkasi bor. Leningrad ostonalarida fashist bosqinchilariga qarshi kurashda o`zbek yigit To`uchi erjigitov qaxramonona xalok bo`lgan edi. Usha erdag'i Lyuban' posyolkasining bir ko`chasi xozir «Soiq Sovet Ittifoqi Qaxramoni To`uchi erjigitov ko`chasi» deb atalmoqda. Ush oblastining Qorako`l posyol-kasi komsomolning 50 yilligi munosabati bilan Komsomol’sk-Norin deb nomlandi.

Pomir tog’larida balandligi 4874 metr keladigan tepalikka Voronej shaxri sportchilari birinchi bo`lib qadam qo`yanligi munosabati bilan bu tepalik «Molodoy Kom-munist» (Voronej oblasti yoshlar gazetasining nomi) deb ataldi.

Geografik nomlarning paydo bo’lishida bir qancha qonuniyatlar mavjud. Bular quyidagilar:

1. Ko’pgina geografik nomlar til taraqqiyotining dastlabki davrida oddiy turdosh otlardan iborat bo’lib, keyinchalik, vaqt o’tishi bilan atoqli otlarga - geografik nomlarga aylanib ketgan. Masalan: ilgari odamlar oddiygina suv, soy, daryo, qo’rg’on, kent, ko’l, to’qay deb ataganlar. Keyinchalik bu oddiy so’zlar geografik nomga aylangan. Bularga Amur, Jayhun, Don, Edil, Ganga, O’kuz, Nil, Shott nomlari misol bo’ladi. Hammasing ma’nosи bitta, suv demakdir. Aydar - qir, yayla - yaylov, chink - jarlik, alp - tog’, rio - suv, xingan - tizma va boshqalar.

2. Oddiy so’zlarga, toponimlarga aniqlovchi qo’shish yo’li bilan geografik nomlar hosil bo’ladi. Bunda aniqlovchi sifat so’z turkumidan, otdan, sondan, ravishdan, sifatdoshdan iborat bo’lishi mumkin. Masalan, sifat qo’shish yo’li bilan hosil bo’lgan toponimlarga Yangiqo’rg’on, Kattaqo’rg’on, Oqmachit, Ko’kterak, Yangiobod, Qoradaryo, Oqdaryoni misol qilib keltirish mumkin. Ot qo’shish yo’li bilan Qumqo’rg’on, Toshqal’a, Taxtako’prik, Toshkent, Chimkent, Shoshtepa, G’azalkent toponimlari vujudga kelgan. Son qo’shish yo’li bilan hosil bo’lgan toponimlarga Yettiterak, Beshqayrag’och, Uchtom, Qo’shtut, Yakkatut kabi toponimlarni misol qilib ko’rsatish mumkin. Qaynarbuloq, Xo’jabaqirgan, Kuyganyor kabi toponimlar otga ravishdosh qo’shilishidan hosil bo’lgan.

3. Geografik nomlarning bir obyektdan ikkinchi, ba’zan uchinchi, to’rtinchi obektlarga ko’chishi natijasida yangi joy nomlari vujudga keladi. Masalan, Sirdaryo daryosi, Sirdaryo viloyati, Sirdaryo shahri, Sirdaryo tumani; Chirchiq daryosi, Chirchiq shahri; Ohangaron shahri, Ohangaron daryosi; Zarafshon daryosi, Zarafshon shahri, Farg’ona vodiysi, Farg’ona viloyati. Ayrim daryolar bo’yidagi shaharlar nomi daryo nomiga suffiks qo’shish yo’li bilan hosil bo’lgan. Masalan, Angara daryosi - Angarsk shahri, Tom daryosi - Tomsk shahri, Ij daryosi - Ijevsk shahri, Or daryosi - Orsk shahri.

4. Ko’pchilik mamlakatlarning nomlari xalqlar nomiga - iya, - iston suffikslarini qo’shish yo’li bilan hosil bo’lgan: Turkiya, Ispaniya, Finlandiya, Vengriya, O’zbekiston, Qирг’изистон, Tojikiston, Afg’oniston va boshqalar. Lekin ayrim davlatlar nomining yasalishida - iya, suffaksi

xalqlar nomiga emas, balki boshqa so'zlarga ham qo'shilishi mumkin. Masalan, Braziliya (brazil - o'simlik nomi), Kolumbiya (Kolumb - mashhur sayyoh), Islandiya (island - muz mamlakati).

5. Geografik obektlarga nom qo'yishda o'xshatib nomlash ham mavjud. Bu har xil maqsadlarda bo'lishi mumkin. Chunonchi, Amir Temur Samarqandning shuhratini oshirish maqsadida poytaxt atrofiga bir qancha qishloqlar qurib, o'sha vaqtdagi mashhur shaharlar nomini qo'ygan; Damashq, Parij, Sheroz, Bag'dod, Misr va boshqalar. Bularning ba'zilari hozir ham nomini saqlab keladi. H.Hasanov keltirgan ma'lumotga ko'ra, Yer yuzida 18 ta Amerika, 13 ta Vengriya, 9 ta Kanada, 5 ta Braziliya, 3 ta Italiya, 7 ta Venesiya, 4 ta Praga, 4 ta Kiiev nomlari mavjud ekan. Amerikada Moskva, Parij, London, Uels, Nyukasl va boshqa shaharlar mavjud.

6. Geografik nomlar umumlashtirish yo'li bilan, ya'ni kichik joy nomini katta hudud yoki obektga ko'chirish natijasida ham vujudga keladi. Bunga misol qilib Osiyo nomini keltirish mumkin. Qadimda Osiyo (Osu) deb Livan, Falastin, Suriya joylashgan kichik hudud atalar edi, keyinchalik bu nom butun qit'a nomiga aylandi. Hozirgi Tyanshan deb ataladigan tog'larning umumiy nomi bo'limgan,

Har bir tog' tizmasi o'z nomi bilan Chotqol, Qurama, Ko'kshag'al, Talas, Farg'ona va boshqa nomlar bilan atalar, faqat Tyanshanning markaziy qismi Tangritog', Xontangri, deb atalar edi. Xitoylar Tangritog'ni o'z tiliga tarjima qilib, Tyanshan deb atashgan. Keyinchalik bu nom butun tog' tizimining umumlashma nomi bo'lib qolgan. Huddi shunday Yevropa, Afrika nomlari ham umumlashma nomdir.

7. Tarjima qilish yo'li bilan ham shakllanib, yangi nomlar paydo bo'ladi. Bunday nomlar bir joyda turli xalqlar yashaydigan hududlarda yoki bir geografik obekt (xususan daryo, tog' tizmalari) turli xalqlar hududlaridan o'tadigan joylarda uchraydi. Bunday geografik nomlarga Qora dengiz - Chyornoye more, Qorasuv - Siyohrud, Qizilsuv - Surxob, Ilono'tti - Morguzar, Bاليقchi - Ribachye, Mavarounnahr - Daryo orasi, Qizil dengiz - Bahri muhit Ahmar - Krasnoye more, Yangikent - Dehinov, Temir Darvoza - Jeleznoye vorota, Shaytonmakon - Chertovo gorodiyye va boshqalarni misol qilib keltirish mumkin.

6-Mavzu: Toponimika va landshaft

REJA:

1. Atoqli geografik nomlarning kelib chiqishi, umumlashgav tartibga solingan toponimlar tasodif nomlar
2. O'xshatib qo'yilgan nomlar ko'chma nomlar atoqli otdan hosil bo'lgan nomlar.
3. Geografik nomlarning paydo bo'lishi va xususiyatlari ko'ra turlari.
4. Geografik nomlarning tasniflash masalalari.
- 5.

Tayanch tushuncha va iboralar.

Toponimika, topomin, urbonim, toponimst, etnonim, gidronim, oronim

Geografik joy nomlarida muayyan hudud tabiatining aks etishi. Toponimika va landshaft. Toponimlar – o'tmish tabiiy sharoitini aniqlovchi manba sifatida.

Geografik nomlarning toponimlar atoqli otlar turkumiga kiradi. Turdosh otlardan yasalgan nomlar ma'lum bir so'z birikmasini tashkil etishi mumkin. Nomlar umumiyl tushunchalarning mujassamlashuvi individuallashivi natijasida paydo bo'ladi. Qizilqiya, Qoratog', Chuqrko'l aslida so'z va so'z birikmalari to biror joyning atoqli otiga aylanishiga qadar turdosh ot bo'laveradi. Abektning joylashuvi biror bir belgisini miqdorini sifatini rangini va boshqa xususiyatlari aynan shu ob'ektga mujassamlashgandan.. Keyin abektning atoqli otiga toponomiga aylanadi. Unumlashgan avvoli umumlashgan ob'ektning umumiyl jihatini boshqa ob'ektlardan farq qiladigan turini bildiradi. Cho'l - quruq iqlimlik qoplami siyrak oqar suvi bo'limgan quruqlik maydoni cho'l hududining sho'rxoklar ko'p uchraydigan bo'lagi individuallashgan cho'lning va sho'rxok doirasi sho'rhokcho'l atoqli otga aylanadi. Qumloq

maydonli qismi qumli cho'l va rangi kattaligi kabi sifat jihatlari qo'shilib, kattaqum cho'li Qizilqum cho'li deb atoqli otga aylanadi. Geografik nomlar dastavval til taraqqiyotining boshlang'ich davrlarida oddiy turdosh otlardan iborat bo'lgan odamlar geografik ob'ektlarni oddiygina suv daryo tog', to'qay va hokazo deb yuritganlar. Bora-bora rangi bo'yicha Qorasuv Qizilsuv, Sarisuvga aylangan. Muayyan alomatlar shu ob'ektlar uchun mujassamlashib, tanhoz asli Tanqiz Jinnidaryo Uradaryo Tantaksoy atoqli otlar paydo bo'lgan. Qadimiy turkiy tilda katta daryo "O'kiz" "Edil" "Jayhun" der ekanlar bu so'zlar keyinchalik daryolarda atoqli ot bo'lgan O'kuz, Jayhun Amudaryo Idil Volga Kavkaz xalqlarida daryoni Don deganlarni Don-Amur Gang daryolarining nomi ham shu tariqa paydo bo'lgan. Misisipi, Kattasuv, Yenisiy - Ona daryo, shu yo'sunda ma'lum va mashhur mikrotoponimga aylangan. Ko'chma nomlar toponimikada talaygina tog' yoki tepalik nomi shu yerdan boshlangan. Soyga, qishloq nomi toqqa, tog'ning nomi shaharga beriladi. Tom, Om', Biya, Angara daryolarining nomi shaharlarga o'tgan. Respublikamizda Zarafshon daryosi nomi oltin qazuvchilar shahri Zarafshonga Ohangaron daryosi nomi Ohangoron shahriga berilgan. O'rta Osiyoda odatda daryolar qaysi aholi manzili yonidan o'tsa daryo nomi o'sha shahar nomi bilan ataladi. G'uzordaryo Yakkabog'daryo, Amudaryo Yevropa va Rossiyadan daryolar nomi shaharga ko'chadi. Venetsiya shahar nomi janubiy Amerikaning Venesuella davlati nomiga ko'chgan. Amerika qitasida Yevropa shaharlarining nomlari ko'p ekanligini ko'rish mumkin. Shaharlarimiz mikrotoponimiyasida barcha shahar va tumanlarning nomlarini uchratish mumkin ki bu nomlar shu shahar va tumonlarga bo'lgan hurmat belisi desa bo'ladi.

Edil Don, Amur, Ganga Oxota Yayla, Chinik Qopchig'oy nomlari ham aynan shunday so'z nomlardir.

Al'p qismiga kel't tilida tog' balandlik degan oddiy so'z edi. Zamon o'tishi bilar Yevropadagi eng baland tog' nomida mujassamlashib, atoqli otga aylandi. Shu bilan birga Al'p nomidan Alpinizm, Al'p o'tloqlari Al'p burmalanishi kabi iboralar to'qildi. Ikki ob'ektni bir-biridan farqlash uchun Katta suv, Kichiksuv, Oqsuv, Qorasuv, suvlisoy, Quruqsoy, Chuchukquduq, Sho'rquduq kabi qishloq nomlari paydo bo'lgan. Atoqli otlar ilmiy atamalarga aylangan hollar ham mavjud. Balxan yarim orolidagi Karst plotosi nomida karst ilmiy atamasi O'rta Yer dengizining Vulkana oroli nomidan Vulqon so'zi turkiyada ilon izi bo'lib, oqadigan Menderes daryosi nomidan Meandr Islandiyadagi Gezer Qaynarlbulog'i nomi otilib turadigan issiq buloqlarga berildi.

Nomlarda ko'chish qonuniyati planitamizning hamma regionlarida davon nomi shu yerdan boshlanadigan soyga o'tadi. Qishloq nomi toqqa, tog' nomi shaharga shar nomi viloyatga berildi. O'rta Osiyoda aholi manzili nomi ko'pincha uning yonidan oqib o'tadigan daryoga Amudaryo, G'uzardaryo, Yakkabog' daryo boshqa regionlardan daryolar bo'yida paydo bo'lgan shaharga shu daryo nomi beriladida shaharni bildiruvchi qo'shimcha bilan shahar nomi hosil qilinadi. Or'-Orsek Yenesiy - yenesesik, Uj-Ujgorod shahar nomi daryoga ko'hish mumkin. dUshanbe shahri Dushanba daryosi mamlakat nomlarining ko'pchiligidagi - Iston - iya, qo'shimchalari yozilishi qonun bo'lib qolgan deyish mumkin. Tojikiston Vengriya geografik nomlarda umumlashtirish ham odat bo'lib qolgan. Osiyo dastlab kichik bir yerning hozirgi Falastin Livan Suriyaning nomi edi. Zomanlar o'tishi bilan kata qitaning umumlashgan nomi bo'lib qoldi. Tiyanshan nomini biron o'zbek qirg'iz. Qozoq, uyg'ur bilmas edi. Bu tog'ning ayrim bo'laklari qurama chotqol terskay Xoliq tog' va hakozo nomlar bilan yuritilgan faqat markaziy qismi eng baland tepasi tangritog' va Xotangri nomi bilan mashhhur bo'lgan. Xitoylar turkiyacha Tangritog'ni Xitoychaga tarjima qilib, Tanshanov nomini yaratdilar. (Tyan - tangri, osmon shan - tog') bu tarjima nom butun daryo xarita va adabiyotlarida o'rnashib qoldi. Tyan - tangri osmon, shan - tog', chunki turkiy xalqlar ham xitoylar ham tangri osmonda yashaydi deb hisoblashadi. Tyanshan nomi xalqaro adabiyot va xaritalarda butun bir tog'li ma'lumot uchun mujassamlashib qoldi. Tasodif nomlar ham geografik xaritalarda ko'pchilik ispanlar janubiy Amerikani egallashlari davomida, tog' etagida yashovchi mahalliy aholidan "yuqorida nima bor deb so'rashibdi . yerli mahalliy aholi ispanlar savoliga " "Chili" yani yuqori sovuq bor deb javob bergen ekan. Shu shu bu tog'li mamlakat nomi chili nomi bilan atay boshlangan.

Geografiya kashfiyotlar tarixida eng katta kashfiyat qo'shaloq materik Amerikaning X.Kolumb tomonidan ochilishi bo'lib, Amerika nomi ham bir jihatdan tasodif tufayli paydo

bo'ldi. Gollandiya olimi M.Val'dzemyuller Sen-de shahrida Amerigo Vespuuchchining o'zini klashfiyotchi qilib, Flirensiya shahrining mashhur fuqarosi P'ero Sderenga yozgan ikki xatini Florensiyolik banker Medrichi va yoshlikda birga o'sgan Val'dzenyuller kosmografiyaga kirish kitobiga yangi ochilgan quruqliklarni uning nomi bilan atashni taklif etadi. Haqiqatdan bu materikning kashfiyotchisi X.Kolumb bo'lib, Amerika Vespuuchi Kolumbning ikkinchi sayohatida oddiy qatnashchi bo'lib ishtirok etgan, tarixda birona davlatning ekispeditsiyasiga Vespuuchi boshliq bo'lib qatnashgan emas. Boshqalarning kashfiyotini o'ziniki qilib, o'zlashtirish uchun "sayohatga boshliq bo'lganman" - deb ikkita xat yozib qoldirgan., M.Valzimullier kartograf Merkatr proektsiyasini qo'llab yangi materiklar xaritasini tuzadiki , tasodif tufayli qo'shaloq materiklarga "Amerika " nomi mujassamlashib qoldi. Nomlanish tarixida eng katta xato va Kolumbga nisbatan o'ta ketgan adolatsizlik geografik voqiylik bo'lidan etiboran Amerika nomi paydo bo'ldi.

Al'p qadimiylar kel't tilida - tog' , balandlik degan oddiy so'z bo'lgan. Zamon o'tishi bilan Yevropadagi eng baland tog'ning nomiga aylangan. Ayni vaqtida Al'pinizm, Al'p o'tlog'i Al'p burmalanishi kabi iboralar geografiyada paydo bo'ldi. Xingan Xibin nomlari aslida Yassitog'ilk tizma ma'nosidagi nomlardir. Toponimlarda umumlashtirish ham ananaga aylangan. Ilgari Toshkentning faqat bir darvozasi, so'ngra darvoza atrofidagi bir guzagina Samarqand darvoza deyilgan. Hozir esa Chorsudan to Zaxariqacha bo'lgan katta hudud umumlashma - Samarqand darvoza ko'chasi deyiladi. Yana bir misol Xitoyning janubidagi eng katta daryoning nomi Chntzi bo'lib, uning quyi qismi okeanga quyilish joyigacha Yantsizi deyiladi. Yevropalik va umuman geografik kitoblarda butun daryo Yantizi deb umumlashma nomi bilan ataladi.

Ayrim nomlar aniq bir sanada hosil qilinadi. 1520 yilda Tinch okeani nomi Magellan sayohati natijasida paydo bo'ldi. Avstraliya nomi 803 yilda rasmiylashdi. Afrikada Tanganika Zanjibar davlatlari 1964 yilda tanlov asosida ikki davlat nomlarining birinchi bo'g'inidan kesib olinib Tanzaniya hosil bo'ldi. Hozircha izohi aniqlanmagan nomlar ham uchraydi. Bunday nomlar nooydin nomlar izohi bir muncha aniq qaysi tilda nima sababdan atalganligi aniq nomalr haqida XX asrning eng yaxshi geografiya darsligi mualliflaridan biri Moskvalik geograf professor B.P. Maksokovskiy topominika fani uchun kartadagi nomlar bo'lajak o'qituvchilar uchun o'zi haqida so'zlab turadigan darajasida topominikani o'qitish kerak. Nomlar haqidagi fanning o'qitilishiga ahamiyat berish diqqatni jalb etadi. Joy nomlari nihoyatda turli tuman, ularni tasniflash ham turlicha tamoiyillar asosida bo'lihsa mumkin. Nomlarni semantik - til qoidalari nuqtai nazardan turlarga ajratish holari ko'proq uchraydi. Nomlarni shakllanish bosqichlari bo'yicha ham tahlil etish o'rinni bo'ladi. Geografik adabiyotlarda xususan geografik atoqli geograf olim H.Hasanov ko'rgazmalariga amal qilib, Nomlarning paydo bo'lishi shartli ravishda quyidagicha b tartibda tasniflash mumkin.

1. Joyning holati xosiyati yer yuzasi va umuman tabiatiga bog'liq nomlar. Yer yuzasida shimoliy, janubiy sharqiy va g'arbiy ma'nolarini anglaatadigan ob'ektlar nomi talaygina. O'rta Yer dengizi shimoliy orollar rel'efiga bog'liq. Monblan, Kesek tog'i gidronimlar Xuanxe Rio-Negro Jinnidaryo Bodbez nurash natijasida hosil bo'lgan geomorfologik shakllar- Odamtoш Arratosh Uradaryo.

2. O'simlik va hayvonlarga bog'liq nomlar To'ldi Qo'rg'on, Qarag'anda Yo'lbars to'qay Bo'kantov, Shvarsvald Qoplonqir

3. Foydali qazilmalarga bog'liq nomlar Toshko'mir, Jezqazg'an, Tasqazg'an, Temirtov, Neftdag, Kumushkon, Oltintopgan, Tillakon, o'z navbatida mineralarga yoki tog' jinslarga joy nomlari bilan atalgan. Labradorit, Amazonit

4. Kasb-hunardan olingan nomlar - shaharlar mikrotoponimiyada ko'pchilikni tashkil etadi. GalaOsiyo (ko'ptegirmon) Sarasiyo (Tegirmon boshi) So'zangaron, Ohangaron, Dehqanobod, Charvador

5. Xalq qabila va ulug'larga bog'liq nomlar – Baxrin, Barlos, Jaloir, Mang'it, Qarluq, Qo'ng'iroq, Qipchoq, Qovchin, Nukus va boshqa aholi punktlari

6. Shaxslarning nomi bilan bog'liq nomlar Antroponimlar – Patronimlar Navoiy viloyati va shahri, Beruniy Sharof Rashidov tumanlari, Sankt-Petrburg shahri Boliviya,

Kolumbiya davlatlari. Vashington shahri Dreyx bo'g'ozi, Viktoriya sharsharasi va oroli, Lingvitson sharsharasi, Barens dengizi, Tasman oroli.

7. Afsanoviy va diniy nomlar – Oqmachit (Qizilo'rda shahrining nomi) Mozori sharf Mashhad shaharlari, Shohimardon qishlog'i. El'-Nino Fenomeni – Tinch okeaning janubiy Amerika qirg'og'ida issiq oqimning har 7-10 yilda paydo bo'lishi Rajestvo bayrami ar asasida kashf etilgani uchun Zangi ota tumani,

8. G'aroyib-ajoyib va erish tuyiladigan nomlar - Namangandagi "Labay tog'i" mahalasi , Aqshdagagi Ajal vodiysi, Erondagi dashti Noumid cho'li, Qora dengizning sharqiy sohilidagi Gelenchik (Kelinchaklar) shahri Al'p tog'ining Yungfrau – kelinchak cho'qisi Rossiyadagi Tyani (Mast0 Shaytanka daryolari bunday nomlarga misol bo'ladi. Qashqadaryo havzasining tog'lik qismida O'lmas daryochasi Chit yaylovi, Kesik tog'i Belisiniq ellikboshi qirlari, Tersoqar soyi kabi nomlar uchraydi.

9. Yangi zamon nomlari – ramziy geografik nomalr - Mirzacho'lni o'zlashtirish munosabati bilan Do'stlik Zarbdor, Mirzabod, Sayhunobod, Guliston kabi tumanlari paydo bo'ldi. Afrikaning janubida yaxshi umid burni, Rossiya dagi Vladikavkaz, Viladivostok, Krasnador (Qizillar in'omi) shaharlarning nomlari ham ramziy toponimlardir.

7-Mavzu: Geografik nomlarning yozilishi va talaffuzi

REJA:

1. Geografik nomlar yozilishining asosiy qoidalari.
2. Qo'shib yoziladigan va alohida yoziladigan nomlar
3. Nomlar yozilishida tinish belgilar - sonlar yozilishi. Yozilishda defesning o'rni
4. Geografik terminlarning nomlarida berilishi. Transkriptsiya kalka nomlar tarkibidagi terminlarning talaffuzi.
5. O'zbekiston toponimlarida -lik va -liq affekslar bilan keladigan toponimlar imlosi. Tarjima nomlar an'ana va qisqartirma nomlar. Kartalarda yozilish qoidalari

Tayanch tushuncha va iboralar.

Metafora nomlar - ko'chma ma'noda ishlatiladigan ta'rixiy, o'xshatma nomlar: Odamtosh, Qo'yotosh, Qirqqiz, Temir darvoza, Jinko'cha.

Metateza bilan shakllangan toponimlar- (grekcha "metatesis" - joy almashtirish) so'zdagi tovushlarning o'rin almashinishi (Beshog'och - Bechog'osh, Sayram - Saryom).

Geografik nomlar transkriptsiyasi. Geografik nomlarning to'g'ri yozilishi. Xaritalarda joy nomlarini yozish qoidalari. Ana'ana nomlar.

Tarjima qilinadigan va tarjima qilinmaydigan nomlar, chala tarjima qilinadigan nomlar. Ularning yozilish qoidalari. Joy nomlarini qo'shib yozish, ajratib yozish, chiziqcha orqali yozish qoidalari.

Geografik nomlar geografik kartalar va planlarning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Shu bilan birgalikda talay toponimlar qonuniy hujjatlarda hukumat qarorlarida ma'muriy boshqaruv organlari faoliyatida, transport aloqa ishlarida xilma-xil ma'lumotnomalarda ilmiy ta'limiy, axborot va boshqa nashrlarda ko'plab uchrab turadi. Geografik nomlarni nuqsonisz to'g'ri yozish, inson umumiylilik savodxonligining uzviy bir qismidir.

Geografik nom - toponim ham so'z, lekin biron obn'ektni ifodalaydigan atoqli ot. O'zbekiston hududida barcha geografik nomlar o'zbek tili imlosining amaldagi qoidalari asosida yoziladi. Quyidagi geografik nomlarni qo'shib yoki ajratib yozish geografik nomalr tarkibiy qismlarini bosh harflar yoki kichik harflar bilan yozish otlar sonlar va geografik nomlarning yozilish qoidalari keltirilgan geografik nomlarni yozishda xilma-xillikka yo'l qo'ymaslik, ularni yozishni qattiyashtirish ya'niy standartlashtirishga yordam beradigan rasmiy hujjatdir. Bu qoidalari o'zbekiston respublikasi V.M huzuridagi geodeziya va kartografiya va davlat kadastiri boshqarmasi tomonidan 2004-yilda tasdiqlangan bu qoidalalar geografiya fanlar doktori Suyun Qorayev tomonidan tuzilgan bo'lib, geoinformatika va kadastr milliy

m,arkazi toponimika labaratoriyasida S.Qorayev tomonidan tuzilib tayyorlangan (Taqrizchilar geografik fanlar nomzodi dots. P.G'ulomov va filologiya fanlar nomzodi T.Ernazarov).

Geografik nomlar yozilishining asosiy qoidalari

- O'zbek tilida ikki va undan ortiq so'zlardan turdosh otlardan qo'shma (murakkab) geografik nomlar qo'shilib yoziladi. Ot + ot - Qorovulbozor Qumqo'rg'on Qiziltepa Qo'qon qishloq ;

Sifat + ot; yomon jar Kattaqishloq Uzunsov, Egrisuv,

Son+Ot; Beshbuloq, Xushrabod, Qo'shko'prik, Mingchuqur, Oltariq,

Ot + Fel; Qoyqirilgan qal'a, Usta o'lди, Uloq o'ynar,

Birinchi tarkibiy qismi sifatidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik terminlardan iborat bo'lganda: Balandmacht, Balandchayla, Oqqa'rg'on, Oqtepa, Ko'kbuloq,

Birinchi tarkibiy qismi sondan , ikinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat bo'lganda: Beshariq, Yolg'izbog', Yakkasaroy, Yakkatol, Qo'shtol.

Birinchi tarkibiy qismi tartib sondan, ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat bo'lganda: O'nikkinci qishlo (G'uzorda) geografik nomlar qo'shib yoziladi. O'zbek tilida ikki va undan ortiq so'zlardan iborat qo'shma geografik nomlar qo'shib yoziladi.

a) Ot+ot : birinchi tarkibiy qismi kishi ismi familiyasidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat bo'lganda: Haqqulobod, Ismoiltepa, Fayoztepa, Rahimobod,

b) Ot+ot : bitinchi tarkibiy qismi etnonimlardan, ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat bo'lganda : Naymansaroy, Qipchoqsaroy, Qozoqqishloq, Tojikqishloq

v) Ot+ot: har ikala qismini ham geografik ijtimoiy - iqtisodiy terminlardan iborat bo'lganda: Qoravulbozor, Tegirmontoshi, Qumquduq,

g) Sifat +ot: Birinchi tarkibiy qismi sifatidan ikkinchi tarkibiy qismi geografik termindan – Balandravot, Oqrabot, Qiziljar, Sarisuv,

d) Son+ot: birinchi tarkibiy qismi sondan ikinchi tarkibiy qismi geografik termindan iborat bo'lganda: Mingchinor, Yakkasaroy, Qo'shhovuz, Uchquduq, Qirqquloch. Ikinchi tarkibiy qismi o'simlik yoki hayvon nomidan iborat bo'lganda: Qo'shtol, Beshyog'och, Qo'shchinor, Mingo'rın, Mingchinor.

Ayrim (alohida) yoziladi

I Geogarfik nomalr oldida qandaydir sifat kelganda

- katta Oqtepa, Katta Qorabog', Katta Oqqa'rg'on
- Kichik Aravon, Kichik Toshloq, Past Chimqo'rg'on
- Paski Oyoqchi, Pastki Qoraqo'rg'on
- Quyi Beshrabit, Quyi Xo'jabod
- Eski Xaqqulobod, Eski Beshariq
- Etak Saroy, Etak Qoramazor
- O'rta Sho'rchi, O'rta Beshkent
- Yangi Naynova, Yangi Nishon, Yangi Mirishkor
- Yuqori Olot, Yuqori Pastdarg'am,

II. Kishilarning ismi - familiyasidan taxaluslaridan iborat geografik nomlar alohida yoziladi. Parda Tursun ko'chasi, A.navoiy mahallasi Habib Abdulayev maydoni, Sharof Rashidov tumani , Amur Temur xiyoboni

III. General Uzoqov ko'chasi Buyuk ipak yo'li bekati O'zbekistonning besh yilligiga dohasi istiqlolning o'n yilligiga shaharchasi qo'shtirnoq ichiga olinadigan nomlar zavod-fabrikalar, hiiadorlik jamiyatları shirkat xo'jaliklari korxonalar va firmalarning nomalri, shahar qishloq nomidan olingen bo'lsa qo'shtirnoqqa olinadi. "Malina " fermasi "Sharq" tikuvchilik hissadorlik jamiyatı "Kitob" agrofermasi "Rustam " litseyi.

IV. Geografik ob'ektlarning matbuot organlarining nomlari bilan atalgan toponimlar karta va tarh-planda qo'shtirnoqsiz yoziladi. Movoraunnahr ko'chasi O'zbekiston ovozi gazetasi ko'chasi O'zbekiston sharchasi Yangiqo'rg'on mahallasi Qorluqbog'on mahallasi Gulshan mahallasi

Geografik nomlar tarkibiga kirgan tartib sonlar nomning oldidfa birinchi o'rinda so'z bilan yoziladi. - birinchi Beshqayrag'och ko'chasi, Sakkizinchı Mart qo'rg'onchasi,

Geografik ob'ektning turini bildirgan so'zlar geografik terminlar hisoblanadi; ko'l, cho'l, tog', adir, ariq, orol, quduq, muzlik, botqoqlik, soy, qirg'oq, sharshara, qir, adir

kanali, tekislik, daryo qishloq, shahar. Geografik terminlar turdosh otlar bo'lganidan geografik nomdan keyin kichik harflar bilan alohida yoziladi.

Geografik terminlar toponimlar tarkibiga kirganda qo'shib yoziladi va shu geografik nomlardan keyin yana takrorlanishi mumkin. Qoratog' tog'i Ko'hitang tog' tog'lari, Oqtepa tepaligi, Sirdaryo daryosi, Issiqko'l ko'li, xaritalarda alohida punktlarning nomlari yonida ularning turlarini bildiradigan so'zlar yozilmaydi.

O'zbek topominlarida geografik terminlar har doim geopgrafik nomidan keyin yoziladi; Nurota to'lari, Katta Farg'ona kanali, Qarshi bosh kanali, Oqquduq qujudug'i. O'zbekiston topominlarida ko'p uchraydi, ular odatda ikki xil bo'ladi. Tabiiy geografiyaga oid terminlar. Ijtimoiy iqtisodiy geografiyaga oid terminlar. Bu xil terminlar guruhini yana ikiga bo'lish mumkin.

- ilmiy asarlarda darsliklarda faol ishlatiladigan geografik terminlar adir, ariq, arna, bo'yin daryo, dasht, davon, yoyilma, jar, zovur, kechuv, karst, ko'l, nahr, sardoba, sel, soy, supa, botiq, taqir, tepe, tumshuq, to'qay, sharshara, cho'qqi, o'zan, qayr

- ilmiy adabiyotga kirilmagan lekin xalq shevalarida ishlatiladigan yoki joy nomlari bor kabida keladigan geografik terminlar bunday terminlar ilmiy terminalogiyani boyitish manbai hisoblanadi. Masalan aqba, badoq, duoba, sag'onoq, ko'l, tal kabi mahalliy geografik ob'ektlarning nomlari tarkibida uchraydi. Masalan janubiy tomonga qaraganda yon bag'ir termin bnlan oftob ro'y deyiladi. Bunday yon bag'ir ba'zi regionlarda kungay, Kunash, Kuas Oftob chuvoq, shuvoq, deyishadi. Geografik temrinlar joy nomlari tarkibida ikinchi o'rinda keladi va qo'shib yoziladi. Ayridosh beshariq Oqbuloq, Qoradaryo, Yetimtov, Shirinquduq, Mirzacho'l, Katato'qay.

Geografik terminlar topominning old tomonida ham kelishi mumkin. Jarqo'rg'on Bandixon Cho'lbayr Toshaxo'r. Geografik terminlar shaklida ham o'z holicha mustaqil topominlar shaklida ham uchraydi. Aqba, band, gaza, G'uzor, jar, Zax, nav,. Orol, rig, chim, chashma, chorborg', va boshqalar. Har doim ham geografik ob'ekt turini bildirvermaydi. Buning sababi shuki bir ob'ektning nomi ikki yoki bir necha obekt nomiga aylanishi mumkin. - Sirdaryo degan shahar stansiya viloyat bo'lishi mumkin. Shuningdek Beshariq, Oqsuv, Qoratog', Tuyayaylov, Uchquduq, aholi punktlari va boshqa ob'ektlar bo'lishi ham mumkin. Bunday hollarda har qanday topominidan keyin ob'ekt nomi yozibn qo'yiladi. Oqtosh kurorti, Qo'rg'ontepa shahri.

Geografik nom;lар tarkibidagi terminlar jonli til so'zlaridan iborat bo'lishi mumkin. Yani terminlar umumiy qabul qilingan terminlardan farq qilib, faqatgina shevalarda qo'llanib kelishi mumkin. Bunday holda jonli til terminlari adabiy til terminlari ishlatilmaydi. Jonli til terminlari saqlab kelinadi. Terminlar turli joylarda turlicha talaffuz qilishi mumkin. Jonli til so'zlaridan iborat terminlarning tallaffuz shakli joy nomlarida saqlanib qoladi. Bu bilan tarixiyligimiz so'z boyligimiz asrab qolinadi. Geografik nomlar yozilishida defis - birinchi tarkibiy qismi ot yoki sifatdan ikinchi komponenti atoqli otdan iborat bo'lgan topominlarda ishlatilib , har ikala komponenti ham kata harf bilan yoziladi. Chig'atoy-Oqtepa, Dasht-Azlartepa Pistakend, Chobog'- Boyg'ondi. Ba'zi qishloq qishloq so'zlariidan iborat topominlar orasiga defiz qo'yilib, ikinchi tarkibiy qismi ikinchi harf bilan yoziladi. Ishchi dehqon , Oppon – soppon, shirin-shirin.

Birinchi tarkibiy qismi fel ikinchi tarkibiy qismi topomin bo'lgan geografik nomlар defiz orqali yoziladi. Qolgan - Sir, Qolgan – Chirchiq

-lik va -liq afekslari bilan keladigan topominlar. Yer mulk egasi manosidagi joy nomlari tarkibidagi lik yozilsa, boylar yashaydigan aholi manzili liq shaklida yoziladi. Ish faoliyati manosidagi "xo'jalik" so'zi bilan Xo'jalari yashaydiga mahalla manosida topomin -liq talaffiz qilinadi va yoziladi. Suv oqadigan vodiyo manusidagi topomin "Soylik " termini bilan, soyi ko'p manusidagi qishloq soylik deb talaffuz qilinadi va yoziladi.

-liq affiksi ko'proq shahar qishloqlar tarkibida aholi punkiti xalqining qayirdan qaysi urug' qabiladan ekanligini bildiradi. "Chim boylik" Chimboy urug'i yashaydigan qishloq, "Jomboyliq" Jomboy urug'i vakllari yashaydigan qishhloq Oqqurg'onlik "Oqqurg'onidan chiqqan kishilar qishlog'i ", Quqonlik - "Quqondan chiqqan kishilar yashaydi qishloq ". Tarjima nomlar -geografik ob'ektning joylashgan o'rni, boshqa ob'ektlarga nisbatan aniq jihatini ifodalaydigan, nomdan ajratib yoziladigan Toponimlardir. Janubiy Osiyo, Shimoliy

Amerika, ammo toponimning sifatini, xususiyatini ifodalaydigan qo'shma so'zdan tarkibli bo'lganda tarjima qilinmaydi. –Grenlandiya-Yashil Er, Shpisbergen-Nyza tog', Buenos-Ayris yaxshi havo va hokaza mazmungaega bo'lsa ham. Demak geografik ob'ektning mazmuniga singdirilgan so'zlar tarjima qilinmay asl holida yoziladi.

Toponimika, umuman tilshunoslikda transkripsiya tushunchasi bor. Nutq tovushlarning barcha xususiyatlarini yozuvda ifodaish bo'lgan shartli turi, maxsus belgilar vositalar so'zdagi asosiy fonema - o'zbek negiz ma'no va tovush berilishi boshqa tillar - shu nom atalgan tilning grammatik xususiyatlarini saqlab qolgan holda nomning o'zbek yoki boshqa tillarda ifodalanishi. Qirg'z tilda tog'-too ,suv-suu deb talaffuz etiladi. Nom tarkibidagi bunday so'zlar shu holatda beriladi .Geografik nomlar transkripsiysi topominika ilmining alohida bo'limi ,chunki haritalardagi geografik nomlarning yozilishi boshqa tillarda ,masalan o'zbek tilida berilayotganda nomning ma'nosi ,qo'shimchalari, talaffuzi ma'no beradigan darajada o'zgarib ketmasligi kerak

An'anaviy tarjima qilib kelingan nomlarga O'lik dengiz Janubiy Afrika Respublikasi Afrika Muguzi Yaxshi Umid Burni, shamoli orollar Marjon dengizi Orta Yer dengizi Shimoliy dengiz Olovli Yer orollari Markaziy Afrika Respublikasi Shimoliy Muz okeani ayni vaqtida --poleneziya, - ko'p orollar, melaneziya - qora orolar, mikroneziya - kichik orollar, galopogas - toshbaqa orollari krivoy Rog - egri shoh Terskay Olatog' - teskari olatog' Xokaydo - shimoliy orol, Xuanxe - Sariq daryo, Shvalvald - Qora o'rmon, Eri ko'li - Hind qabilasi nomi - Mushuk, Eridreya - Qizil evbeya oroli- qadimgi yunonha yaxshi yashash - yei - yaxshi, Ko'knor ko'li - mo'g'ilcha ko'k ko'l , Lakkadiv orollari nomi Sanskrit tilida - laksh-yuz min, dvepa-orollar, - yuz ming orolar, Mesopotamiya - daryolar oralig'i, Misisipi - Amerika hindi , Kri va Chipavayev Amerika qabilalari tilida Missi - katta , sipedaryo, Michiga ko'li nomi ham Chipavaya qabilalari tilidan - Katta ko'l, Yamayka - buloqli orol, yaman - nemis tilida - ya - yer, mal- oxoiri va boshqalar tarjima qilinmaydi.

Kal'ka - tarjima nomlarni bilish ham geografik ta'limda muhim masala. Shimoliy okeani, Olovli Yer orollari, Yashil burun orollari, BAA lari kabi nomlar tarjimada – aynan mazmunan tarjima qilinib beriladi. Yaponya - Nippon – Ni-quyosh, pon- mamlakat, yani quyosh chiqadigan mamlakat, Vensuella – kichkina Venesuella , o'lan - ude – Ude daryosidagi qizil shahar Koloroda – Bo'yalgan daryo, Rio-Negru – Qora daryo, va boshqa shunga o'xshashlar kalkaga tortilmaydi, demak tarjima qilinmaydi.

Toponimikada eng nozik masalalardan biri, ananaviy nomlar bo'lib, bunday nomlarni shu davlat aholisi bilmaydi. Chunonchi Albaniya – o'z xalqida Shikiperiya , Germaniya – Doyechland Finlandiya – Suomi , Parij – Pari , Vena – Ven, Oltinshoh buxtasi – xalich , shaxzoda orolari – Qushladalar, Shipetbergin-Saval'bar va hakozo. Geograf bu ananaviy nomlarni bilishi kerak.

Metomarfara nomlar boshqa tillardagi nomlardan so'zlar.Metofora atamalar-o'xshatib-hayvon-o'simlik –odamga o'xshatilgan so'zlardan yasalgan toponimlar –Odamtosh Arratosh ,Quytosh metafora –yunoncha- o'xshatish ,adabiyotda so'z yoki iborani o'xshatisga asoslangan ko'chma manoda ishlatish .Majoziy yoki istiora ham deyiladfi .Istiora –arabcha qarz olish – jonli til va badiy adabiyotda keng qo'llaniladigan tasvir vositasi –o't yurak ,po'lat iroda .Jonli tildan olingan geografik nomlar –Turki yada Tavr tog'i-buqaga o'xshagani uchun ,

Alpdagi Yungfrau –kelinchakdek jazibali , Turkmanistondagi Bodgiz –yoqimli shamol (Bodxayir –Mahmud ibn Vali ,Baxr al –asror asari Tojikistondagi Bartang –tor dara ,O'zbekistondagi Tarqapchigoy-tor dara qapchig'ay qadimiy turkiy so'z –qopga o'xshash) Patagoniya- uzun oyoq, jun oyoq - Magellan hamrohlari mahalliy hindlar daroz-uzun oyoqlariga jun o'raganlarni ko'rgani uchun shunday atagan. Metafora atama va nomlar tarjima qilinmaydi, birgalikda talaffuzi qanday bo'lsa shunday.

Mahaliy milliy atama - adir, soz, qoq va boshqalar haqida fikr yuritdik. Ulardan yasalgan toponimlar - sozagan - (asli soz olingan) qishloq, tangi xaram (Dehqonobodning avvalgi nomi) Ko'hitang tog'i, G'allaoorol va boshqalar Metaforaga misol bo'la oladi.

8-Mavzu: O'zbekiston va Toshkent toponimlari ma'nosi

1.Makro, mezo va mikro toponimlardan misollar.

- 2.O'zbekiston viloyatlari toponimlari.
  - 3.Qoraqalpog'iston Respublikasidagi geografik nomlar.
  - 4.Viloyatlardagi geografik joy nomlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning turlari.
  - 5.Toshkent shahri toponimlari.
- Tayanch tushuncha va iboralar.
Toponimika, toponim, urbonim, toponimst, etnonim, gidronim, oronim

Toshkent toponimlari

Toshkentning bunyod etilgan vaqtin aniq emas. Saqlanib qolgan yozma ma'lumotlarga qaraganda shahar 2000 yildan ortiq tarixga ega. Bu davr mobaynida Toshkent qanchadan qancha tarixiy voqealarni boshidan kechirgan. Shahar "Buyuk Ipak yo'li" ustida joylashganidan bu yerga turli el - yurtlardan har xil millatlar vakillari kelgan, ularning ko'plari shu joyda o'rashib qolgan. Ular o'z jamoalarini, mahallalarini bunyod etib, mavze, ko'cha, guzar mahallalariga o'z tillaridagi nomlarni qo'yganlar.

Toshkent bir necha bor yovlar bosqinini boshidan kechirgan. Mo'g'ullar, arablar, ruslar shaharni bosib olib, vayron qilishgan. Shahar yana tiklangan, rivojlangan. Bosqinchilar uzoq vaqt davomida hukmonronlik qilib, o'z odamlarini ko'plab keltirishgan. Ular ham o'z tilidagi joy nomlarining vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Shu boisdan Toshkentda turli xalqlar tillariga mansub bo'lgan xilma - xil nomlarni yonma - yon uchratish mumkin. Agar shaharlarga joy nomlarining xilma - xilligiga qarab sovrin beriladigan bo'lsa, Toshkent, shubhasiz, birinchi sovrindor bo'lar edi.

Shu bilan birga Toshkentda joyning tabiiy xususiyatlarini ifodalovchi nomlar ham ko'p.

Toshkent nomining o'zi haqida ham turli fikrlar mavjud. Toshkent haqidagi fikrlar Klavdiy Ptolomey, Abu Rayhon Beruniy, Mahmud Koshg'ariy, Zahiriddin Bobur asarlarida uchraydi. Toshkentning joy nomlarini Y.G'ulomov, H.Hasanov, N.Mallitskiy, V.Shishkin, M.Masson, S.Qorayev o'rganishgan.

Toshkent turli davrlarda turli nomlar bilan atalgan. Yozma manbalarda shaharning Tarkan, Binkent, Shosh, Choch, Joj, Tashkuna, Chjeshi, Tashikan, Toshkand, Toshkent nomlari mavjud. Ptolemy, Lifivos Petros deb atagan shahar ham aslida Toshkent bo'lsa kerak.

Toshkent nomining etimologiyasi haqida turli fikrlar mavjud. Y.D.Polivanov "mahalliy aholi arablarni tozi, tozilar deb atashardi. Toshkent nomi shu so'zdan kelib chiqqan. Toshkent shahri, *tozilar shahri, musulmonlar shahri*. Tozi - toshi, tosh so'ziga aylangan" deydi. Ya'ni Toshkent tosh so'zidan emas, tozi so'zidan kelib chiqqan deydi.¹ M.Y.Masson Toshkent nomini choch so'zidan kelib chiqqan deb tushuntiradi. Arablar Chochni "shosh" deb talaffuz qilishgan. Mahalliy aholi "shosh" ni "tosh" deb talaffuz qilgan. Toshkentning tosh qal'aga aloqasi yo'q deb tushuntiradi.²

Abu Rayhon Beruniy "Binket - Shosh shaharlaridan biri". Turkiycha nomi Toshkent. Bu qadimgi yunonlarning Burj ul Hijora qal'asi "(Qonuni Ma'sudi II - jild, 576 - bet)". Toshkent - tosh qal'a. Ptolemyning "Geografiya" kitobida tosh qal'a deyilgan" ("Hindiston", 271 - bet) deb yozgan.

Mahmud Koshg'ariy o'zining "Devonu lug'atit turk" kitobida "Tarkon Shoshning nomi. Shaharning haqiqiy nomi Toshkand, ya'ni toshdan qurilgan shahar" deb yozadi. (Devonu lug'atit turk, I, 414 - bet). Binobarin, Toshkent tosh va kent so'zlaridan tuzilgan.

H.H.Hasanov Toshkent nomining tahlili to'g'risida dalillar keltirib, quyidagicha xulosa qiladi: "Ikki ming yildan ziyodroq davr mobaynida faqat "tosh" so'zi (so'g'diycha "choch", grekcha - "petros", xitoycha - "shi", arabcha - "hijora") tosh shahar, tog'u tosh etagidagi shahar, tog' daryosi Chirchiq bo'yidagi shahar sharafini saqlab turibdi. Bu nom ikki ming yil muqaddam ham ma'lum edi. Uni faqat mahalliy aholining bir qismi Choch, bir qismi Shosh shaklida yuritgan.

¹ Мурзаев Э.М. Средняя Азия М., 254 б.

² Массон М. Пошлое Ташкента Изд. АН РУз. № 2. 1954.

Tarixda Toshkentning Tarkan, Binkent, Afrosiyob kabi nomlari ham uchraydiki, bular ma'lum davrlardagi shaharning bir qisminigina bildiradi".³

Toshkent shaharida kichik joy nomlari (mikrotoponimlar) juda ko'p. Faqat ko'chalarning nomi 2000 dan ortiq. Shahardagi joy nomlarini tahlil qilib, ularni yirik 6 ta guruhga jamlash mumkin.

1. Joning tabiiy xususiyatlarini ifodalovchi nomlar. "Toshkent yetti qiru yetti o'rda o'rnashgan" degan ibora bor. Haqiqatdan ham shunday. Navoiy ko'chasida Anhor ko'prigi ustida Chorsu tomonga diqqat bilan nazar solsangiz, shahrimiz yer yuzasining o'r - qirligini ko'rasiz. Yer yuzasining bunday holati shahardagi joy nomlarida aks etgan. Masalan, Jarariq, Jarko'cha, Chuqursoy, Chuqurko'pri, O'rko'cha, Zahariq, Pastak degan nomlar bor. Bular shahar yer yuzasining past, soylik joylariga to'g'ri keladi. Oltintepa, Sho'rtepa, Kuloltepa, Oqtepa, Ganchtepa kabi joy nomlari qir, balandlik joylarga to'g'ri keladi.

Toshkent juda qadimdan sug'orib dehqonchilik qilinadigan vohada joyleshgan. Chirchiq daryosidan juda ko'p ariqlar chiqarilgan, aholini suv bilan ta'minlash uchun quduqlar qazilgan, hovuzlar buniyod etilgan. Ko'p joy nomlari mana shu inshootlar bilan bog'liq holda paydo bo'lgan. Bularga Bo'zariq, Damariq, Zog'ariq, Shofayziquloq, Shoshariq, Tarnovboshi, Jo'hariq, Tersariq, Qorasuv, Shirinquduq, Kattahovuz, Sassiqhovuz, Hovuzlik kabi nomlar misol bo'ladi.

Toshkentda o'simliklar bilan bog'langan joy nomlari juda ko'p: Bodomzor, O'rikzor, Olmazor, Sebzor, Qatortol, Qatorterak, Yettiterak, Ko'kterak, Yakkatut, Qo'shtut, Yong'oq, Beshqayrag'och, Mingo'rik, Chilonzor, Qoraqamish kabi nomlar shular jumlasidandir. Hayvonlar nomi ilan bog'langan nomlar kamroq uchraydi: Bo'rijar, Kaptarxona, Sakbon (Sag'bon), Chivintepa va boshqalar.

2. Toshkentda shaharning boy tarixi kabi **tarixiy nomlar** ham ko'p. Anhor, Jangob, Beshyog'och, Xadra, Chorsu, Namozgoh, Salor, Darxon, Arpapoya, Kamolon, Eskijo'va kabi nomlar bilan qanchadan qancha tarixiy voqealar bog'langan. Anhor arabcha "nahr" - daryo so'zining ko'plik shakli. Toshkentdagi ariqlar umumiyl nom bilan anhor deyilgan. Bu arablar istilosi davridan qolgan nom. Hozirgi vaqtida Toshkentni suv bilan ta'minlaydigan ariqlardan eng kattasi Anhor nomi bilan ataladi.

Jangob nomi ayrim tadqiqotchilarining fikricha, jang bo'ladigan joy. Aslida jang tomoshalari, sport o'yinlari o'tkaziladigan joy bo'lgan. Beshyog'och nomi uzunlik (masofa) o'lchov birligidan olingan. Bir yog'och 7 - 8 kmga teng bo'lgan. Eski Toshkentdan Beshyog'och darvozasigacha masofa besh yog'ochga teng bo'lgan. Shundan darvoza nomi shunday deb atalgan. Hadra ikki so'zdan: had - chegara va roh - ko'cha so'zlaridan hosil bo'lgan. Bu ko'cha xon o'rdasidagi chegara ko'cha bo'lgan. Chorsu to'rt suv emas. To'rt nomi ma'nosini anglatadi. Toshkentning asosiy ko'chalari shu yerda kesishgan (tutashgan). Binobarin, Chorsu chorraha so'zidan kelib chiqqan. Chorsuning bozor degan ma'nosи ham bor.

Arpapoya nomining arpa ekilgan joyga hech bir aloqasi yo'q. U ikki so'zdan "aropa" - handak va "poy" - oyoq - chekka so'zlaridan iborat. Qadimda ko'pchilik o'rta asr shaharlari kabi Toshkent atrofiga ham mudofaa handagi qazilgan. Hozirgi Arpapoya o'rnidagi handak chekkadagi, poy - oyoqdagi handak bo'lgan.

3. Toshkent juda qadimdan hunarmandchilik markazi bo'lib kelgan. Shu boisdan **aholining kasb - hunari bilan bog'liq holda paydo bo'lgan joy nomlari** ko'p. Bunday nomlarga Degrez, Taqachi, O'qchi, Pichoqchilik, Zargarlik, Xizmatchi, Shifokorlar shaharchasi, To'qimachilik, Aviasozlar shaharchasi, Talabalar shaharchasi va boshqalarni misol qilib keltirsa bo'ladi. Xususiy hunarmandchilik man etilgan va hunarmandlar ta'qib qilingan sovet davrida kasb - korlik, hunarmandchilik bilan bog'liq bo'lgan joy nomlarining ko'pi o'zgartirib yuborildi. Bunday nomlarni iloji bo'lgan joylarda tiklansa, yomon bo'lmaydi va tarixdan dalolat berilib turadi.

4. Kishilarining ism - shariflari, taxalluslari bilan bog'liq nomlar. Toshkentda bunday nomlar juda ko'p va ular xilma - xil. O'rta Osiyoni Rossiya bosib olgandan keyin va sovet davrida ko'p mahalliy nomlar o'zgartirilib, O'zbekistonga, Toshkentga hech qanday aloqasi bo'lмаган kishilar nomlari qo'yildi. Lekin joylarga kishilar nomini qo'yishga juda berilib ketmaslik kerak.

³ H.Hasanov Geografik nomlар siri. 1985. 101-bet

Memorial nomlar bundan mustasno, albatta. O'zbek xalqining jahon fani va madaniyati taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan, taniqli olim, yozuvchi, shoirlar, sarkardalar, ma'rifiy namoyondalar, xalq ustalari nomlarini Toshkentda hurmat va g'urur bilan e'tirof qilishadi. Ularning nomlari ko'chalar, maydonlar, bog'lar, hiyobonlarga, o'quv yurtlari, ayrim muassasa, korxona, tashkilotlarga qo'yilgan. Lekin kishilar nomlari berilgan joylarga o'sha shaxs haqida ma'lumotnama yozib qo'yilsa yaxshi bo'lardi. Amir Temur, Bobur, Ulug'bek, Beruniy, Navoiy, Mashrab, Xorazmiy, Ahmad Farg'oniy, Muqimi, Furqat, Abdulla Qodiriy, Fitrat, Abdulla Avloniy, G'ofur G'ulomlarning kimligini ko'pchilik yaxshi biladi. Lekin chet ellik sayyoohlar hammasi ham bilmasligi mumkin. Huddi shunday Yunusobod mavzeyi kimning nomiga qo'yilganligini ko'pchilik bilmasa kerak. Bu joyni nisbatan yaqinda, 1919 yilda taxtapullik Yunus ismli kosib bu yerga kelib, o'zlashtira boshlagan. Yer ochib, dehqonchilik qilgan. Keyinchalik taxtapullik ko'p oilalar kelib unga qo'shilishgan. Bu yer shu tariqa obod bo'lgan. Mavze nomi birinchi bo'lib qo'riq ochib, obod qilishni boshlagan Yunus aka nomi bilan Yunusobod deb ataladigan bo'lgan.

5. Toshkentda ma'nosini tushunish qiyin bo'lgan "**g'aroyib**" nomlar ham uchraydi. Shunday nomлага Jinko'cha, O'g'riko'cha, Alvastiko'pri, Xotinko'pri, Pushtihammom, Ho'jatarashkan kabi nomlar misol bo'la oladi. Jinko'cha deb juda tor, zim - ziyo, odam kam yuradigan ko'chaga aytishgan. Alvasti ko'prikn ikki xil izohlashadi: ko'prikk go'yo Ali (Hazrat Ali) qadam bosgan emish. "Ali qadam bosdi" iborasi o'zgarib, Alvasti bo'lib ketgan deyishadi. Bu izoh haqiqatiga to'g'ri kelmaydi. Bu ko'priq tepalar orasida, pastak, bir vaqtlar qo'rqinchli joyda bo'lganidan, bu joy alvasti (jinlar, "opa"lar) ko'prigi degan nom olgan. Xotinko'pri urush vaqtida erkaklar urushda bo'lib, ayol kishi boshchiligida ayollar qurban ekan. Shundan Xotinko'pri nomini olgan. Ho'jatarashgan nomli mahalla Toshkentning Sebzor dahasida bo'lgan. Nomi Ho'jai Tarozu ishgan, ya'ni "noto'g'ri tarozi ishlatgan ho'ja" degan iboradan kelib chiqqan.

6. Toshkentda **har xil tasodifyi, ismi - jismiga to'g'ri kelmaydigan bema'ni nomlar** ham bor. Respublikamiz istiqlolga erishgandan keyin bunday nomlarning ko'pi o'zgartirildi, asl nomlari tiklandi, lekin ayrim joylarda hali ham saqlangan. Boychechak, Vijdon, Grammplastinka, Jonon, Znamya, Intizom, Iskra, Ko'sak, Lochin, Mashhur, Muloyim, Odob, Palma, Paxta, Ravshan, Sadaf, Tajriba, Muxbir, Tarbiya, Uylanish, Farmon, Shamol, Shanba, Yashna, Yaxshi, Harakat, Hurmathi va boshqalar bunga misol bo'ladi.

Umuman olganda nom qo'yish, hoh u farzandiga nom qo'yish bo'lsin, hoh shahar, qishloq, maydon, mavze, ko'chaga nom qo'yish bo'lsin, katta san'atdir. Nom qo'yishda yaxshi o'ylab, shoshmasdan mulohaza qilib ish tutish kerak. Aslida nomni ma'muriy tashkilotlar qarori bilan qo'ymaslik kerak, nom o'zi shakkllansin, shunda haqiqiy nom bo'ladi. Keyinchalik o'zgartirib, katta harajat qilib o'zgartirilmaydi. Toshkentda bunday o'zgarmas nomlar ko'p: Chorsu, Beshyog'och, Olmazor, Qoraqamish, Chilonzor, Sergeli, Yunusobod, Oltintepa, Chuqursoy, Anhor va boshqalar.

9-Mavzu: Toponimik tadqiqotlar

Reja.

1. Toponimik ma'lumotlarni to'plash
2. Toponimik va terminologik kartochkalar

Tayanch tushuncha va iboralar.

Dromonim, Ekzonim, Etnonim nomlar , Gibrid nomlar, **Gidronim, Indikator**.

Tadqiqot metodlari, aholi orasida ma'lumotlar to'plash. Toponimik va terminologik kartochkalar. Toponimik ekspeditsiyalar uyuştirish. Toponimlarning xalqona va ilmiy talqinlari.

Toponimik ma'lumotlarni to'plash

Har bir joyning geografik nomlarini o'rganish ma'lumotlar to'plashdan boshlanadi. Geografik nomlar haqidagi ma'lumotlar bevosita joyda, o'rganilayotgan hududda yig'iladi.

Kerakli ma'lumotlarni yana xaritalardan, turli xil ma'lumotlardan, badiiy, tarixiy adabiyotlardan, shuningdek davlat arxivlaridan olinadi. Ilmiy sayohatlar vaqtida aholidan, xususan qariyalardan so'rab o'rganish ma'lumot to'plashda katta yordam beradi. Ma'lumotlar qanday manbalardan to'plangan bo'lishidan qat'iy nazar, to'g'ri bo'lishi kerak.

Joyda ma'lumot yig'ish vaqtida hamma nomlarni, shu jumladan juda kichik geografik obyektlar nomlarini ham yozib borish kerak. Geografik nomlar tushunarli bo'lsa ham, tushunarsiz bo'lsa ham, o'zbekcha bo'ladimi, boshqa tilda bo'ladimi baribir yozib olish zarur. Yozuv o'zbek tili qoidalariga mos bo'lsin.

Joy nomlarini o'rganishni har bir nom uchun kartoteka tuzishdan boshlash zarur. Har bir nomni o'rganganda va ma'lumot to'plaganda muayyan tartibdagi savollar tuzilishi va nomlarni dastlabki o'rganish ana shu savollarga javob tayyorlashdan iborat bo'lishi kerak.

Bu savollar quyidagilar:

1. Mazkur nom nimaning nomi: qishloqmi, shaharmi, tog'mi, daryomi, ko'lmi, ko'chami, ovulmi, mahallami, guzarmi, buloqmi, jarmi va h.k.
2. Bu obyektning boshqa nomi ham bormi, bo'lsa ilgarigi nomi qanday, qachon, nega o'zgartirilgan?
3. Bu nom qachondan beri mavjud?
4. Yaqin atrofda yana shu nomda boshqa obyektlar (daryo, ko'l, jar, qishloq va boshqalar) bormi?
5. Mahalliy aholi joy nomi ma'nosini qanday tushuntiradi?
6. Mahalliy aholining joy nomi haqidagi fikri siz yiqqan ma'lumotlarga to'g'ri keladimi?
7. Joy nomida mahalliy tabiiy xususiyatlar qanchalik aks etgan.

Har bir nom uchun tayyorlanadigan kartochka o'lchami 7,5 x 12,5 sm bo'lib, yupqa kardon qog'ozdan tayyorlansa yaxshi bo'ladi. Kartochkaning bir tomoniga eng yuqori qismiga yirikroq harflar bilan joy nomi yozib qo'yiladi. So'ngra bu nomning nimadan iboratligi, qayerda joylashganligi, boshqa nomlar bo'lsa, ular ham yoziladi. Kartochkaning orqasiga mazkur nomning etimologiyasi, hozirgi vaqtida qanday talaffuz qilinishi, to'g'ri yozilishi yozib qo'yiladi.

Arpapoya. Toshkentdag'i ko'cha. Ilgari mavze nomi bo'lgan Qadimgi Toshkentning janubiy qasmida joylashgan	" Arpapoya " aropa - xandaq va "poy" - oyoq, chekka so'zlardan hosil bo'lgan. Qadimgi Toshkent atrofiga mudofaa handagi qazilgan bo'lgan. Bu xandaq chekkadagi, oyoqdagi xandaq bol'gan, nomi shundan kelib chiqqan.
--	---

Old tomoni

Orqa tomoni

Toponimik kartochka namunasi

Kartochkalar tayyor bo'lganidan keyin geografik nomlarni alifbo bo'yicha tartibga solib, lug'at tayyorlash mumkin. Yoki nomlarning turlariga qarab (oronim, gidronim, etnonim, diniy nomlar va h.k.), guruhlarga ajratish ham mumkin. Nomlarni hosil bo'lishiga qarab ham guruhlarga jamlasa bo'ladi. Agar toponimik ma'lumotlar yuqorida bayon etilgan talablar hisobga olinib, to'g'ri to'plangan bo'lsa katta ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mahalliy geografik terminlar (atamalarni) o'rganishda ham har bir termin uchun kartochka to'ldirib borish juda yaxshi natija beradi. Har bir joy toponimiyasini (joy nomlarini) tadqiq qilishda mahalliy terminlar haqidagi ma'lumotlar juda zarur. Chunki ko'p joy nomlari asosini terminlar tashkil etadi.

Toponimlarning xalqona va ilmiy talqinlari

Xalq terminlari (atamalari)

Xalq terminlari umuman terminlarning muhim turlaridan biri bo'lib, ilmiy terminlarning milliy - mahalliy xususiyatlarini aks ettiradi. Qomusiy geograf olim L.S.Berg ta'rifi bilan aytildigani bo'lsa, xalq tilida bitmas - tunganmas boylik bor, bu - ilmiy terminlarni kengaytiruvchi manbadir.

Ayrim geografik ilmiy tadqiqotlarda xalq terminlarini mahalliy terminlar deb atashadi. Qozog'istonlik G.Konkoshbayev ko'proq xalq geografik terminlari iborasini, ozarbayjonlik M.Geldixonov esa mahalliy geografik terminlar iborasini ko'proq ishlatadi. Mahalliy geografik terminlar iborasi ko'proq lokal xarakterga ega bo'lib, muayyan bir hududga oid bo'ladi. Xalq geografik terminlari iborasi esa kengroq ma'no kasb etadi.

Xalq terminlarining asosiy manbalarini quyidagilardir:

1. Xalq og'zaki ijodi - folklori.
2. Qadimgi qo'lyozma manbalar.
3. Turli lug'atlar, ensiklopediyalar.
4. Yirik masshtabli topografik xaritalar.
5. Sharqshunoslarning asarlari.

Xalq terminlarini to'plash, saralash va tasniflash muhim vazifalardan biri bo'lib, ularni to'plash uchun ilmiy terminologik ekspeditsiyalar uyuştirish zarur bo'ladi. Bunday ilmiy ekspeditsiyalar uzoq qishloqlarga, tog' vodiyları va daryo bo'yalaridagi aholi punktlariga uyuştirilishi lozim. Sababi, bunday aholi punktlarida xalq terminlari o'zgartirilmasdan, uzoq yillardan buyon ishlatilib kelinadi. Bundan tashqari, ayrim xalq an'analari, va urf odatlari qadim zamonlardan saqlanib kelinmoqda va bu hodisa xalq terminlarida o'z aksini topgan. Masalan, Janubiy O'zbekistonda - buloqlarning atrofini tozalash, ko'zini ochish maqsadida uyuştiriladigan hashar teganak (taganak) deb yuritiladi va bu marosim ajododdalaridan meros bo'lib, hozir ham amalga oshirib kelinmoqda. Bu va shunga o'xshash ko'plab xalq terminlarini mahalliy aholi, asosan qariyalar bilan suhabatlar chog'ida to'plash mumkin.

Xalq geografik terminlarining muhim manbalaridan biri qadimgi qo'lyozma manbalaridir. Yuqorida qayd etilganidek Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarlari eng qadimiyyat yaxlit manbalaridir.

Turli davrlarda yozilgan lug'atlar, ensiklopediyalar ham xalq geografik terminlarini to'plashning muhim manbalaridan hisoblanadi.

Ilmiy baynalmilal terminlar qatoridan o'rinni olgan xalq geografik terminlarini ko'proq yirik sharqshunos olimlarning asarlaridan to'planadi. O'rta Osiyo, xususan O'zbekiston hududiga oid ko'plab ilmiy asarlar yozgan yirik sharqshunos olim V.V.Bartold turkiy (o'zbek) xalq geografik terminlaridan ko'p foydalangan.

Tabiiy geografiyaga oid o'zbek (turkiy) xalq geografik terminlarini (XGT) quyidagicha guruhlashtirish mumkin:

1. Geografik o'rinni bildiruvchi XGT;
2. Relyefni bildiruvchi XGT;
3. Iqlimga oid XGT;
4. Gidrologiyaga oid XGT;
5. Tuproqshunoslikka oid XGT;
6. Biogeografiyaga oid XGT;
7. Landshaftshunoslikka oid XGT;
8. Tog' jinslariga oid XGT.

Ayrim xalq geografik terminlari E.M.Murzayev ta'biri bilan aytganda, anatomik terminlar - inson tanasi a'zolari nomlari bilan bog'liq. Quyida ulardan ayrim namunalar keltiriladi.

Anatomik xalq (mahalliy) geografik terminlaridan namunalar

Nº	Termin	Geografik ma'nosi
1	Barmoq	Tik qoya, eol ishi natijasida hosil bo'lgan ystuncha
2	Bel	Dovon, oshuv, ko'tal
3	Bosh	Daryoning boshlanish qismi, tog' cho'qqisi
4	Burun	Burun, quruqlikning dengiz ichiga kirib borgan qismi
5	Bo'yin	Quruqliklar, tog'larni (relyefning musbat shakllarini) tutashtirib turuvchi kambar joy
6	Bo'g'iz	Dengizlarni, ko'llarni va ularning qismlarini tutashtirib turuvchi kambar suv hududi, akvatoriya
7	Kindik	Tabiiy - hududiy birliklarlarning o'rta, markaziy qismi
8	Ko'z	Buloq ko'zi - buloq chiqqan joy
9	Oyoq	Etak, quyi qism, odoq
10	Og'iz	Daryolarning quyilish joyi (ko'rfaz), tog, darasining eng tor joyi
11	Til	Ko'rfaz oldi qum orollar
12	Tirsak	Daryoning burilish joyi
13	Tumshuq	Tog', tepalik va orollarning burni, uch tomoni
14	Qovoq	Daryo va ko'llarning baland qirg'og'i, jarlik; baland terrasa
15	Qosh	Uzun cho'zilgan tepalik, marza

10-Mavzu: Geografik terminlar

Reja.

1. Terminlarning manbalari
2. Toponimik terminlar va ularning turlari
3. Toponimik atamalar va tushunchalar

Tayanch tushuncha va iboralar.

Polisonimlar Speleonom Toponim Transkripsiya Toponimiya Toponom Topoformant Topotermi - joy nomlarini hosil qiluvchi terminlar (atamalar). Masalan, daryo, soy, tepe, qo'rg'on, kent, obod, burg, grad, siti va boshqalar: Kattaqo'rg'on, Oqsoy, G'azalkent, Yangiobod.

Ularga qo'yiladigan talablar. Terminlarning manbalari. Milliy, mahalliy, baynalmilal atamalar, tarjima atamalar, metafora atamalar.

Geografik terminlarning turlari. Toponimik terminlar va ularning turlari: joyning geografik o'rnini bildiruvchi, geomorfologik, gidrologik, iqlim bilan bog'liq, landshaft bilan bog'liq, floristik va faunistik, oykonimik, etnonimik va boshqa topotermiylar.

Ba'zan atama bilan termin so'zlarini chalkashtirib yuborishadi. Aslida **atama** narsa – hodisa, belgi va harakat kabilarning nomi, atovchi so'z, ya'ni umumiyl nomdir. Atama terminni ham, geografik nomni ham o'z ichiga oladi. Masalan, momaqaldiroq, sharshara, girdob, chaqmoq, uchqun, olma, hovuz, buloq, tutun, yaproq, Jumabozor, Yangiqo'rg'on va h.k. Geografiyada atamalar ikki tur otlarga bo'linadi; termin va geografik nom. **Termin** lotinchcha so'z bo'lib, fan, texnika, kasb - hunarning biror sohasiga, shu jumladan geografiyaga ham xos bo'lgan

muayyan bir tushunchaning aniq va barqaror ifodasi bo'lgan so'z yoki so'zlar birikmasidan iboratdir. Termin-turdosh ot, ism, nom - atoqli ot. Har ikkisi ham atama.

Geografik terminlarga quyidagi **talablar** qo'yiladi;

1. Terminlar ilmiy va etimologik jihatdan to'g'ri bo'lishi kerak. Bunga fanning nomini misol qilib keltirish mumkin; geografiya deb atalgani ma'qulmi, jo'g'rofiya deyilganimi? Geografiya termini asli yunoncha bo'lib, "ge" - yer, "grafo" - tasvirlayman so'zlaridan iborat. Jo'g'rofiya bizga ingliz va turklar orqali kirib kelgan bo'lib, geografiyaning buzilgan shaklidir. Ge – yer so'zi bilan boshlanadigan bir qancha fanlar bor; geografiya, geologiya, geomorfologiya, geofizika, geotektonika va boshqalar. Hammasi o'zgarmay qolgan. Faqat geografiyani o'zgartirsak ham ilmiy, ham etimologik xatoga yo'l qo'ygan bo'lamic. Chunki jo'g'rofiya deganda asl ma'nosi o'zgarib ketadi, bema'ni so'zga aylanib qoladi.

2. Terminlar ko'pchilikka tushunarli, aytishga oson, ixcham, tugal ma'noli bo'lishi kerak. Keyingi vaqtida taklif qilingan muvoziy, mador, bahr, jo'g'rofiyun kabi terminlar arabchadan kirib kelgan bo'lib, hozirgi vaqtida muomaladan chiqib ketgan, ularga ko'pchilik tushunmaydi. Binobarin, ularni qo'llansh maqsadga muvofiq emas. Ular o'rniiga parallel, tropik, dengiz (okean), geograf terminlari paydo bo'lgan, hamma tushunadi.

3. O'zbek tili normalariga mos bo'lishi kerak.

4. Terminlar lug'at boyligi, qotib qolgan emas. Eskirgan terminlar muomaladan chiqib ketib, yangilanishi, yangi terminlar kirib kelishi mumkin. Masalan: xattiystvo, mador, qarat, bahr, ummon o'rniiga ekvator, tropik, materik, dengiz, okean deb ataladigan bo'lgan.

Ho'sh, terminlar qayerdan olinadi? Terminlarning bir qancha **manbalari** mavjud.

1. O'zbek abadiy tilining so'z zahirasi, ya'ni lug'atlar, badiiy va ilmiy adabiyotlar. Bunday adabiyotlarda mavjud bo'lgan terminlarni ikki guruhga bo'lish mumkin:

a) Sof o'zbek (turkiy) terminlari. Masalan: jar, bulut, yoz, yomg'ir, kechik, kent, qo'rg'on, soz, gilmoya va boshqalar.

b) O'zbek tili zahirasiga kirib, o'zlashib ketgan boshqa xalqlar terminlari: manba, mansab, chashma, sohil, daryo va boshqalar.

2. Shevalar tili so'z zahirasi. Shevalar tili so'z zahirasidan ilmiy adabiyotga ko'pgina terminlar kirib, o'zlashib ketgan. Masalan, qayir, adoq (odoq), gaza, cho'qalak va b. Xorazmda sug'orma dehqonchilik juda qadimdan rivojlangan. Shuning uchun u yerda sug'orma dehqonchilikka oid terminlar ko'p: yop, arna, ariq, zayk, xariq, solma, yorma. Bularni o'zbek tili muomalasiga asta - sekin kiritish mumkin.

3. Tarjima qilish yo'li bilan ham yangi terminlar paydo bo'ladi. Chunonchi, qalashma muz, qirg'oq bo'yи, daryo boshi, quyar joyi, suv sarfi, oqim, qora sovuq kabi terminlar tarjima yo'li bilan muomalaga kiritilgan.

4. Har bir xalqning lug'at boyligi boshqa xalqlardan kirib kelgan terminlar hisobiga boyib boradi. Shu jumladan, geografik terminlar ham kirib keladi. Masalan: sunami, garmsel, chashma, sohil, erg, hamada, siklon, antisiklon va b. Chet ellar bilan, turli xalqlar bilan aloqalarning ko'payishi turli atama, termin va tushunchalarning kirib kelishiga sharoit yaratadi. Lekin bunda biz o'zimizda yo'q, tarjima qilib bo'lmaydigan terminlarni olishimiz kerak. O'zimizda bo'la turib yoki tarjima qilsa bo'ladigan terminlarni chetdan olmaslik zarur.

Ilm - fan, texnika, ishlab chiqarish o'sgan sari yangi atama va terminlar ham paydo bo'lib va eskirganlari til muomalasidan chiqib keta beradi.

Geografik terminlarni shartli ravishda **ilmiy, xalq (mahalliy), baynalmilal, toponomik** va **tarjima** terminlarga bo'lish mumkin. Milliy terminlar biror millatning adabiy tilida va ilmiy adabiyotlarida barqaror o'rın olgan hamda mazkur millat vakillarining ko'pchiligi tushunadigan terminlardir. Bularga tog', tekislik, dara, ko'l, soy, dara, vodiyl, jar, cho'qqi, g'or, sel, bulut, yomg'ir, qor, ko'chki, dovon va boshqalar misol bo'la oladi. Mahalliy terminlar ma'lum hududda, biror shevada qo'llaniladigan terminlar bo'lib, ularni boshqa shevasidagilar, boshqa hududdagilar

tushunmasligi mumkin. Masalan, Xorazm shevasidagi yop, arna, zayk, xariq, solma, yorma terminlari, Qashqdaryo va Surhondaryo viloyatlari tog'li yerlarda gaza, adoq, xovar kabi terminlar uchraydi. Baynalmilal terminlar boshqa xalqlar tilidan kirgan bo'lib, ko'pchilik xalqlarda bir xil qo'llaniladi. Bunga fan nomi geografiyani, lyoss, geyzer, karst, delta, artezian suv, siklon, antisiklon, fyon, kondensatsiya yadrosi, kristall va boshqalar misol bo'ladi. Tarjima terminlarga suv sarfi, daryo boshi, quyar joyi, qirg'oq bo'yи, suvayirg'ich, havza kabi terminlarni misol keltirish mumkin.

O'zbek (turkiy) geografik terminshunosligiga oid ilk manbalar

O'zbek (turkiy) geografik terminshunosligining eng yaxlit va qadimiy yozma manbai - Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit - turk" ("Turkiy so'zlar devoni") asari bo'lib, ushbu asar 1074 - 1075 yillarda yozib tugatilgan. Muallifning tarjimai holi haqida juda kam ma'lumotlar saqlanib qolgan. Uning to'liq ismi Mahmud ibn Muhammad Koshg'ariy ekanligi, u XI asr boshlarida Qashqar shahrida dunyoga kelganligi, uning otasi asli Issiqko'l bo'yidagi Barsg'on shahridan ekanligi, yoshligidan puxta bilim olish uchun atoqli olimlar qolida bo'lganligi, ko'p o'lkalarga sayohat qilganligi ma'lum.¹

Koshg'ariy o'zi hadiqa "...men turklarning xush faxmlaridan, eski qabilalaridan, jang ishlarida usta nayzadorlaridan edim" deb yozadi.²

U umrining ko'p qismini Bag'dod shahrida o'z zamonasining atoqli olimlari bilan bir qatorda o'tkazgan bo'lib, arab, fors va turkiy tillarni atroflicha bilgan.

Bag'dodda yashab uzoq vaqt tayyorgarlik ko'rganidan so'ng "...Mahmud o'z oldiga qo'ygan maqsadi - umumiyl turkiy lug'at va turkiy shevalarning qiyosiy grammatikasini tuzish vazifasini bajarishga kirishdi. Shu maqsadda u o'z zamonasi sharoitida nihoyatda og'ir bo'lgan uzoq muddatli safarga otlandi..."⁴

Sayohat haqida Koshg'ariy quyidagicha yozadi: "Men turklar, turkmanlar, ug'uzlar, chig'illar, yag'molar, qirg'izlarning shaharlarini, qishloq va yaylovlarini ko'p yillar kezib chiqdim, turli xil so'z xususiyatlarini o'rganib, aniqlab chiqdim. Men bu ishlarni til bilmaganim uchun emas, balki bu tillardagi har bir kichik farqlarni ham aniqlash uchun qildim... Ularga shuncha diqqat qildim - ki, turklar, turkmanlar, o'g'uzlar, chig'illar, yag'molar va qirg'iz qabilalarining tillari butunlay tilimga jo bo'ldi. Ularni har tomonlama puxta bir asosda tartibga soldim".

Sayohat davomida Koshg'ariy mahalliy aholi bilan ko'p suhbatlar uyuştiradi: "Men bu narsani Konigutda yag'molardan eshitdim", "Farg'onada kishilardan buqoq kasalligining sirini so'ranganimda, shunday javob bergen edilar...", "bu so'zlarni ishonchli bir buxorolik olimdan va nisoburlik (nishopurlik) boshqa bir olimdan shunday eshitgan edim" kabi iboralar shulardan dalolat berib turibdi.

Chamasi o'n yillar davom etgan sayohat davomida to'plangan filologik, etnografik ma'lumotlar ulkan "Devon" tuzishga asos bo'ldi.

"Kitob hijriy 464 yilda yozila boshlandi va to'rt marta qayta ko'chirilgandan so'ng, hijriy 466 yilda yozib tugatildi."⁵. Demak, kitob 1072 - 1074 yillarda yozib bo'lingan va 1075 yilda Bag'dodga - xalifalikka taqdim etilgan.

Asarda bir necha shaharlar tilga olingen va aholi so'zlashuvi, tillar haqida ma'lumotlar berilgan: "...Qashg'arda kanjakcha so'zlashadigan qishloqlar bor. Shahar o'rtasida turuvchilar haqqoniy turkchasida so'zlaydilar. Rumdan Mochingacha bo'lgan turk shaharlarining hammasingning bo'yи besh mingdan sakkiz ming farsaxgacha yetadi. Bu shaharlarning o'rnini aniqlash maqsadida

¹ Bu haqda qarang: Hasanov H. Mahmud Koshg'ariy (hayoti va geografik merosi). Toshkent "Fan" 1963.

² Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'atit-turk" T. I. Toshkent, 1960 y.

⁴ Жузъе П.К. "Диван лулат-ат-турк". Изв. Востафа АзГУ Баку 1928 т.2. с.27-58.

⁵ "Devon" III tom 853 bet.

ularning hammasini yer shaklidagi doirada ko'rsatdim"⁶. Bu doirada Koshg'ariyning "Devon" ga ishlangan dunyo xaritasidir.

Shu o'rinda aytib o'tish joizki, bu yerda Mahmud Koshg'ariyning tilshunos, etnograf bo'lishi bilan birga, haqiqiy geograf ekanligi namoyon bo'lgan, chunki har qanday geografik ilmiy tadqiqotning poyoni geografik xaritadir.

"Devon"ning tadqiq etilishi ham o'z tarixiga ega. Asar va uning muallifi XX asr boshlarigacha sharqshunoslarga uncha ma'lum emas edi. U to'g'risida faqat ayrim asarlarda qisqacha to'xtab o'tilardi, xolos. Masalan, Badriddin Ayniy (XV asr) Mahmud Koshg'ariyning "Devoni"ni o'qiganligini yozadi.

"...Misrlik Sahobiddin Ahmadning "Tarix - ul - badr fi avsif ahli al asar" kitobidagi etnografik ma'lumotlar..., Qashg'arlik olim ibn Muhammad (XIV asrning ikkinchi yarmi) yozgan. "Toj - ulq - saodat va unvon - ul - saodat" kitobidagi, hatto andalusiyalik Abu Hayyomning "Kitob - ul - idroy" asaridagi ba'zi jumlalar aynan "Devon"dan ko'chirilgan. Ayniqsa, XVII asr mashhur sharqshunosi Xoji Xalfa Kotib Chalabiyning "Kashf - az - Zunun" nomli asarida... shunday izoh berilgan: Muhammad ibn Xusayn ibn Mahmudning "Devonu - lug'atit - turk" bir jilddir ...Asarni arabcha izoh etgan. Turk tilining 18 harfi izohlangan. Asarni muqtadi bir Amrullox o'g'li Xalifa Abulqosim Abdulloxga hadya etgan"... Shu "Kashf - az - Zunnunga" asoslanib, bunday lug'at borligi Yevropa matbuotida ham tilga olindi. 1904 yilda Vengriya akademiyasining til bo'limi bir to'plam nashr etdi, unda XI - XV asrlar orasida turkiy tillarda yozilgan asarlardan biri "Devonu lug'atit - turk" nomli bir asar ekanligi zikr etilgan. Ammo qo'lyozmaning o'zi ma'lum emas edi..."¹

Qo'lyozma 1914 yili ktobsevar Ali Amiriy tomonidan Turkiyada topilgan. "...Qo'lyozmani olib kelgach, Ali Amiriy bir necha kun, ertayu kech, uni varaqlab, undan ko'zini uzolmas edi. "Kitod oldim, uyg'a keldim, yemak - ichmakni unutdim. Bu kitobga haqiqiy qiymat berilmak lozim bo'lsa - jahonning xazinalari kifoya qilmas" (deb baho bergen edi Ali Amiriy). Axir, bu tamomila yangi bir asar Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit - turk" degan ajoyib durdonasi bo'lib chiqdi..."²

Bu asar yozilgandan 200 yilcha keyin, 1266 yilda qayta ko'chirilgan nusxasi edi. U ikki tilda: so'z va iboralar turk tilida, izohlar arab tilida bitilgan.

"Devonu lug'atit - turk" 1915 1917 yillarda arab tilida (3 tomlik) bosilib chiqqanidan so'ng, turli olimlar asarni tadqiq eta boshladilar. So'ngra boshqa tillarga ham tarjima qilindi. Asar va uning muallifi to'g'risida turli tillarda (nemis, turk, rus va boshqa) asarlar, maqolalar e'lon qilindi.

Sobiq Ittifoqda ham "Devon"ga qiziquvchilar ko'p bo'lgan. V.V.Bartold, I.Samoylovich, P.K.Juzye, S.YE.Malov, S.P.Tolstov, A.N.Kononov, A.K.Borovkov, V.I.Belyayev va boshqalar asar haqida maqolalar yozgan, o'z fikr - mulohazalarini bildirishgan.

Sobiq Ittifoqning birinchi koshg'ariyshunosi akademik V.V.Bartold hisoblanadi. U asarga yuqori baho beradi va muallif haqida shunday yozadi: "Mahmud Koshg'ariy shunday yagona bir adibki, u, O'rta Osiyo haqida arab tilida yozgan mualliflardan farq qiladi; Mahmud turli kitoblardan ko'chirib emas, balki o'z ko'zi bilan ko'rib bilib yozgan".³

Atoqli arxeolog va etnograf S.P.Tolstov: "Mahmud Koshg'ariy - turkiy qabilalar turmushini eng yaxshi bilgan muallifdir... U XI asrga doir til ma'lumotlarini nihoyatda mukammal va sinchiklab to'plangan" deb yozgan edi.

O'zbek olimlari orasida Mahmud Koshg'ariyning "Devon"ini astoydil ilmiy asosda o'rganish 1937 yildan boshlangan. Bu og'ir, murakkab ilmiy tekshirishlarning tashabbuskori keksa filolog olim va pedagog Solix Mutallibov bo'ldi.⁷

⁶ "Devon" I том 65-66 bet.

¹ Hasanov H.H. Mahmud Koshg'ariy (hayoti va geografik merosi) Toshkent "Fan", 1963 y. 11 bet.

² Hasanov H.H. O'sha asar 3-bet.

³ Бартольд В.В. Сочинения. Т II. Стр. 491.

⁷ Hasanov H.H. Mahmud Koshg'ariy (hayoti va geografik merosi). Toshkent, "Fan", 1963, 20 bet

Solix Mutallibov “Devonu lug'atit - turk” haqida bir necha maqolalar, monografiyalar yozgan, asarni to'lav ravishda o'zbek tiliga tarjima qilib, nashr etgan. Solix Mutallibovning “Devon” ga bag'ishlangan ilmiy ishlari quyidagilardir: “Mahmud Koshg'ariy lug'ati va turkiy tillarni o'rganishda uning ahamiyati” (1947), “XI asr filologgi Mahmud Koshg'ariyning tilshunoslikdagi faoliyati” (1957), “Mahmud Koshg'ariyning tilshunoslikdagi faoliyati” (1957), “Mahmud Koshg'ariy va uning “Devonu lug'atit - turk” asari (1958)”, “Morfologiya va leksika tarixidan qisqacha ocherk” (1959), “Turkiy so'zlar devoni” (Devonu lug'atit - turk) I tom (1960), II tom (1961), III tom (1963), “Mahmud Koshg'ariy” (1967), “Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'atit - turk” asari” (1967) (nomzodlik dissertasiysi avtoreferati). “Devon”ning S.Mutallibov tomonidan o'zbek tiliga tarjima qilib, nashr ettirgan nusxasiga bir qancha ijobiy taqrizlar boshilgan. “Mahmud Koshg'ariyning kamtarlik bilan lug'at deb atagan bu asari yolg'iz bu kungi ma'nodagi lug'atgina emas, balki shu bilan birga... bebahoh bir qomusdir” deb yozgan edi S. Mutallibov.

“Devonu lug'atit turk”ning geografik jihatlarini birinchi bo'lib o'rganib, atroflicha yoritib bergen, ilmiy tadqiq etgan olim Hamidulla Hasanovich Hasanov hisoblanadi. H.Hasanov o'zining “Mahmud Koshg'ariy” (Toshkent, 1963, 82 bet) monografiyasida asar muallifining qisqacha hayoti, asarning tekshirilish tarixi, asardagi geografik ma'lumotlarni tahlil etib bergen. U Mahmud Koshg'ariyning geografik merosini quyidagilarga bo'ladi:

1. “Devon” ga ilova qilingan dunyo xaritasi;
2. “Devon”da uchraydigan joy nomlari va ularning izohi;
3. O'rta Osiyodagi (Turkistondagi) ayrim qabilalarning joyylanishi haqidagi “aholi geografiyasi” ga oid ma'lumotlar;
4. “Devon” da berilgan tabiiy geografik terminlar, ularning izohi;
5. “Devon”da izoh qilingan astronomik ma'lumotlar, kalendar sistemasi - muchalar va ularning tarixi.⁸

Geografiya atamalari haqida shunday yozadi: “Devonu lug'atit - turk” sahifalarini varaqlar ekansiz, unda tabiat va tabiiy hodisalarga doir - yer va suv, tog' va cho'l, iqlim va osmon, hayvon va o'simlik singarilarga bog'liq yuzlab xalq so'z - terminlari, maqol va iboralarni topasiz. Shunday so'zlarki, xilma - xil, sodda va sermazmun. Bularni yig'ish uchun Mahmud ko'p yillar sayohat qilgani, har bir hodisaga, har bir qabilaning so'zlariga diqqat bilan e'tibor bergani ko'rinish turibdi.⁹

Geografik atamalarni H.Hasanov yer va tuproqqa doir terminlar, meteorologik terminlar va boshqalarga ajratib, ularni izohlab beradi, hamda o'z fikr - mulohazalarini bildiradi. Shu bilan birga “Devon”ga ilova qilingan dunyo xaritasini va undagi joy nomlarini izohlaydi. “Devon”dagi geografik ma'lumotlar xususida ayrim manbalardan fikr - mulohazalar bildirilgan.

Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'atit turk” asari O'rta Osiyo (Turkiston) geografiyasini terminologiyasi nuqtai nazaridan ham juda muhim manbadir.¹⁰

“Devon”da ko'pgina geografik terminlar berilganki, bu terminlar hozirgi vaqtida ham keng qo'llaniladi. Ariq, art (ort), botiq, bulut, yel, jar, kechik, kun, ko'k (osmon), muz (buz), suv, sayram suv, talgoq, tog', tun, tuman, ungur, qayir, qor, quduq, qum, qish va boshqalar shular jumlasidandir.

Chinlar (xitoylar) uni “Adab - ul - mulk”, mochinliklar (Sharqiy turkistonliklar) “Anis ul mamolik”, eronliklar “Shoxnoma”, turonliklar “Qutadg'u bilik” deb ataganlar. Asar xalq orasida juda yaxshi ma'lum bo'lgan va keng tarqalgan. XIX asrda Yoyiq (Volga) daryosi qirg'og'ida joylashgan Saroychuq shaharchasi yaqinida topilgan oddiygina sopol ko'zachaga “Qutadg'u bilig”dan olingan misralar bitilganligi ma'lum bo'ldi.

⁸ Hasanov H.H. Mahmud Koshg'ariy (hayoti va geografik merosi). Toshkent, “Fan”, 1963, 22 bet.

⁹ Hasanov H. O'sha asar. 26-bet.

¹⁰ Rahimbekov R.U., Donsova Z.N. O'rta Osiyo tabiatini geografik o'rganish tarixi. Toshkent, “O'qituvchi”, 1982

Yusuf asarni yozish uchun turli o'lkalarga safar qilgan va shu o'lkalardagi xalqlarning an'analarini o'rgangan. Qashg'arda yozib tugatilgan asar Tavg'ochxon (Qoraxoniylar davlatining o'sha davrdagi xoni) ga taqdim etilgan, xon uni qadrlab shoirga Xos Xojib unvonini berган.

“Qutadg'u bilig”da tilga olingan masalalar qamrovi juda keng bo'lib, unda geografik ma'lumotlarni ham uchratish mumkin. Chin (Xitoy), Mochin (Sharqiy Turkiston), Eron, Turon, Qashg'ar, Rum (Rim), Hind (Hindiston), Bolosog'un kabi joy nomlari va bir qancha geografik terminlar keltirilgan.

Asardagi ayrim terminlar Mahmud Koshg'ariyning “Devonu lug'atit turk” asarida ham uchraydi. Chunki har ikki asar ham deyarli bir vaqtida (“Qutadgu bilig” - 1069 yilda, “Devonu lug'atit turk” - 1074 yilda) yozilgan.

“Qutadg'u bilig”dagi terminlar XI asr va undan avvalgi davr til koloritini aks ettiradi. Albatta, bizning davrimizga kelib asarda qo'llanilgan ayrim terminlar, so'z va iboralar muomaladan (iste'moldan) chiqib ketgan, lekin ayrim terminlar hozirgacha saqlanib, asosan xalq og'zaki nutqida keng ishlataladi, hamda tilimizning lug'at tarkibidadir. “Qutadg'u bilig”da uchraydigan geografik terminlarning ayrimlarini izohlaymiz:

Art - dovon, tepalik, balandlik, do'nglik. “Devon”da ham “art” - chiqish qiyin bo'lgan balandlik, dovon (III, 9); **Botar** - kunbotar, mag'rib, g'arb. Asarda “Tugardan Botarga...” degan ibora qo'llanilgan, bu “sharqdan g'arbga” ma'nosini beradi; **Buz** - muz. “Devon”da ham “buzdan suv tomar” (III, 137), ya'ni “muzdan suv tomar” deyilgan, demak, XI asrda va undan avval muz, “buz” shaklida ishlataligan; **Buloq** - buloq, chashma; **Yoz** - bahor fasli, ko'klam ma'nosida. Folkorda “Laylak keldi, yoz bo'ldi” deyiladi, bu “Laylak keldi, bahor boshlandi” ma'noni bildiradi. **Yoy** - yoz fasli ma'nosida; **Kechig** - kechuv, kechik, ko'l, daryo va soylardan kechib o'tish mumkin bo'lgan sayoz joy; **Kus** - kuchli shamol, dovul; **Mashriq** - mashriq, sharq, kun chiqish tomoni; **Mulk** - keng ma'noda mamlakat; **Sabo** - ertalab tog'dan esadigan mayin va yoqimli shabada; **Tarig'** - ekin, hamma turkiy qabilalar tilida aslida bug'doy, o'guzlar uni tarig' deyishadi, targ'ilig - ekinzor, ekin ekiladigan joy; **Tubi** - kuchli shamol, bo'ron; **Tunak** - tunash joyi, kechasi tunab o'tiladigan joy; **Chechaklik** - gulzor, maysazor, o't - o'lan, ko'p bo'lgan joy; **Ol** - buloq, qaynar, chashma. M.Koshg'ariy olni buloq ko'zi deb atagan (III, 158); **Yar** - jar, tik qoya; **O'bri** - chuqurlik, dara. Yuvilish natijasida hosil bo'lgan tor va chuqur soy, vodiy, dara deyiladi. “Qutadg'u bilig”dan keyingi manbalarda bundan tashqari soy, soylik, tangi ko'rinishida ham uchraydi; **O'ngdun** - sharqdan esadigan mayin shabada; **Kuz** - tog'ning quyosh nuri tushmaydigan yonbag'ri, terskay, M.Koshg'ariyda ham “Kuz tog' - qyosh nuri tushmaydigan tog', tog'ning quyosh nuri tushmaydigan joyi, shimoliy yonbag'ir (III, 136). Xullas, “Qutadg'u bilig”da ko'pgina geografik ma'lumotlar bor. Asarni ilmiy jihatdan o'rganishga V.V.Radlov, A.Vamberi, P.M.Melioranskiy, A.A.Samoylovich, R.R.Arat va boshqa ko'pgina turkshunos olimlar katta hissa qo'shganlar. “Qutadg'u bilig” jahonning ko'pgina tillariga tarjima qilingan bo'lib, uning ustida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. O'zbekistonda asarni to'liq holda birinchi bo'lib, tilshunos olim K.Karimov 1971-yilda nashr ettirdi. Unda asar matni transkripsiyada berilib, o'zbekcha matn ilova qilinib berilgan. Keyinchalik 1990 yilda filologiya fanlari nomzodi B.To'xliyev o'zbek tilidagi bayoni va so'z boshisi bilan nashrga tayyorladi. Illova qismida izoh va lug'atlar berilgan.

Quyida “Qutadg'u bilig”da ishlartilgan xalq geografik terminlari ro'yxati keltirildi:

“Qutadg'u bilig” da	Hozir ishlataladi
Art	Art, dovon, oshuv
Botar	G'arb
Buz	Muz
Buloq	Buloq, chashma, qaynar
Yoz	Bahor
Yozi	Dala

Yoy	Yoz
Kechig	Kechuv, guzar
Kus	Dovul
Mashriq	Sharq
Ojun, ochun	Dunyo, olam
Sabo	Sabo (shabada)
Tarig'ig'	Ekin
Targ'ilig'	Ekinzor
Tunak	Tunak (yurt)
Chechaklik	Maysazor
Ol	Chashma, buloq
Yar	Jar
O'bri	Chuqurlik, dara
O'ngdun	Mayin shabada
Kuz	Terskay

Geografik terminshunoslikka oid ma'lumotlarni XIII - XIV asrlarda yashab ijod etgan olimlar - Abu Hayyon va Jamollidin Turkiy asarlarida ham uchratish mumkin.

Abu Hayyon (1256 - 1345) andalusiyalik mashhur tilshunos olim bo'lib, umrining 80 yilini ilmga bag'ishlagan. Uning 50 dan ortiq asarlari bo'lib, bu asarlarda ko'plab geografik ma'lumotlar ham uchraydi. Uning asarlarida uchraydigan geografik atamalar namunalari quyida keltiriladi.

Jamoliddin Turkiy (XIV - XV asrlar) arab va turkiy tillarni mukammal bilgan olimdir. Jamoliddin Turkiy ham bir necha asarlar muallifi bo'lib, uning bizga faqatgina "Kitob bulgat al - mushtoq fi lug'atit - turk va - l - kifchoq" ("Turk va qipchoq tillariga mushtoqlarni qoniqtiruvchi kitob") nomli asarigina yetib kelgan. Bu asar to'rt bobdan ibort bo'lib, uning ikkinchi bobida ko'proq geografik ma'lumotlar bor. Masalan, tog'lar, daryolar, sahrolar, o'rmonlar, shaharlar, daraxtlar va boshqalar bilan bog'liq terminlar ko'p uchraydi.

XI va XIII - XIV asrlar oralig'ida xalq og'zaki nutqida ishlatilgan terminlarni bir - biriga taqqoslaymiz.

“Qutadg'u bilig” (XI asr)	“Devonu - lug'atit - turk” (XI asr)	Abu asarlari (XIII - XIV asrlar)	Xayyon	J.Turkiy asarları (XIV - XV asrlar)	Hozirgi Shakli
	Qaya	Qaya	Qaya	Qaya	Qoya
	Ko'l (dengiz, hovuz)	Kol	Ko'l	Ko'l	Ko'l
Art	Art				Ort, art
Botar					G'arb
Buz	Buz	Buz	Buz	Buz	Muz
Yaz (yoz)	Yaz (bahor)	Yaz (yoz)	Yaz (yoz)	Yaz (yoz)	Yoz

	Jar	Jar	Jar	Jar
Tubi	Tupi	Tipi		Bo'ron
Quz	Quz	Quz	Quz	Kungay
Qiragu	Qirgu (arkim)	Qiravu	Qiravu	Qirov
O'bri	O'bri (obri)	O'r	O'r (or)	Chuqurlik
		Chiq	Chiq	Shudring
O'kuz	O'kuz	Ukuz	Say	Daryo
		O'zan (ozan)	O'zan	O'zan
	Tabiz	Tibiz	Tibiz	Sho'rhok
Tubrak	Tubrak	Toproq	Toprak	Tuproq

XI asrda bitilgan, yuqorida zikr etilgan asarlarda shuni ko'rish mumkinki, qadimdan ishlatalilib kelgan turkiy terminlar qatoriga arab tili orqali (VII arsdan boshlangan arablar istilosidan so'ng) ham turli terminlar kirib kelgan. Demak, milodning I asrdan VII asrlarigacha Turkiston xalqlari keng qo'llangan turkiy terminlar, arablarning zo'rma - zo'raki olib kirgan arab terminlari bilan boyidi.

XIII - XIV asrlarda esa mo'g'ullar istilosi sababli kirib kelgan mo'g'ulcha terminlar ham turkiy terminlar qatoridan o'rinni olgan.

Xulosa qilib aytish mumkinki, O'rta Osiyo - Turkiston zaminidagi ulkan tarixiy o'zgarishlar, bosqinchilik yurishlari - avval arablar, so'nrga mo'g'ullar istilosi natijasida o'sha xalqlar terminlari ham kirib keldi va o'rnashib qoldi.

Qadimiylar qo'lyozmalar bilan bir qatorda, tarixiy geografik memuar asarlardan ham terminshunoslikning muhim manbalaridan hisoblanadi. Tarixiy - geografik memuar asarlarda muayyan davrdagi tarixiy voqealar - hodisalar, biror tarixiy shaxsning hayot yo'li aks ettirildi. Ana shunday asarlardan biri Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asaridir.

O'zining ajoyib qobiliyatlar bilan Bobur Sharq tarixida faqatgina shox va harbiy sarkarda, Hindistonda Boburiylar sulolasining asochisi bo'libgina emas, balki buyuk olim, o'zbek mumtoz adabiyotining yirik namoyondasi, etnograf, tarixchi, mashshoq, binokor, sayyoh va tabiatshunos sifatida o'chmas iz qoldirgan. Uning sarguzashtlarga boy hayoti avtobiografik xarakterdagi "Boburnoma" da keltirilgan.

Andijonda boshlanib, Hindistonda yozib tugatilgan ushbu asar XV asr oxiri, XVI asr boshlaridagi O'rta Osiyo, Afg'oniston va Hindiston xalqlari tarixi, tabiat, har bir tasvirlanayotgan hududning geografik o'rni, iqlimi, o'simliklari, qazilma boyliklari, hayvonot dunyosi va umuman muallifning Farg'ona vodiysida o'tgan yoshlik yillaridan to Hindistonda podsholik qilgan yillarigacha bo'lgan voqealar - hodisalarini o'z ichiga olgan tarixiy asardir.

"Boburnoma"dagi ma'lumotlar bevosita Boburning kuzatishlari asosida yozilgan original asar bo'lib, muallif asarni yozishda birorta hattot ham yollamagan.

Asardagi keng qamrovli ma'lumotlar shu darajada qimmatligi, mana besh asrdan buyon tarixchilar, geograflar, tilshunoslari, sharqshunoslari, etnograflar, arxeologlar, adabiyotshunoslari va botaniklarni o'ziga jalb qilib kelmoqda.

Asar uch qismidan iborat bo'lib, birinchi qismida Movarounnahr voqealarini, ikkinchi qismida Kobul davlati hududidagi voqealar, uchinchi qismida esa Hindiston aks ettirilgan.

"Boburnoma"dagi geografik nomlar, tarixiy sanalar va voqealarini ko'pligiga qaramay, u oson va qiziqib o'qiladi. Bobur asarda Movarounnahr, Afg'oniston, Xuroson, Eron, Hindistonning ko'plab shahalarini tilga olgan. Andijon, Samarqand, Buxoro, Kobul, G'azna, Balx, Badaxshon, Dehli,

Delavpur, Lohur shaharlarining geografik joylanishi, o'sha davr xo'jaligida tutgan o'rni haqida ma'lumotlar qoldirgan.

Muallif Farg'ona vodiysidan Hindistongacha bo'lgan ulkan hududni ustalik bilan ma'lum tartibda tavsiflaydi. Bunda uning yirik geograf ekanligi namoyon bo'ladi: avvalo joyning geografik o'rni (qaysi iqlimga mansubligi), uning chegarasi, qishloq xo'jaligi, suvlari, o'simliklari, foydali qazilmalari, hayvonot olami, aholisi va boshqa ma'lumotlar beriladi. Bunday tartib ayrim hollarda buzilsada, har bir joyning tavsifi shu yo'sinda keltiriladi.

Bulardan tashqari Bobur taqqoslash metodidan foydalanib, O'rta Osiyo va Hindiston tabiatini taqqoslab, ularni bir - biriga o'xshamasligini aytadi.

"Boburnoma"ning birinchi qismida Zarafshon daryosi haqida ancha ishonarli ma'lumotlar keltirilgan. Bu ma'lumotlarning haqqoniyligini Samarqand tarixini bayon etuvchi "Samariya" asari ham tasdiqlaydi.

"Boburnoma"dan Kobul (Afg'oniston) viloyatining geomorfologik, iqlimi va geobotanik rayonlashtirishga oid misollarni uchratish mumkin. H.H.Hasanov buni Bobur geografiyasining eng yuqori cho'qilaridan biri deb hisoblaydi.

Asarning uchinchi qismida Hindiston tabiatini, undagi tarixiy voqealar aks etgan. Hindiston tabiatini ta'riflab uning tog'lari va daryolari, iqlimi, o'simliklari, hayvonot dunyosi haqida batafsil ma'lumotlar yozgan.

"Boburnoma" geografik terminshunoslik uchun ham muhim manba hisoblanadi. Unda turli tabiiy hodisalar, tabiatning turli komponentlariga oid xalq terminlaridan keng foydalanilgan. Hatto ba'zi terminlar o'z o'rnida izohlab berilgan. Bobur ishlatgan xalq geografik terminlarini quyidagicha guhulashtiramiz va ayrimlarini izohlaymiz:

1. Relyefga oid xalq terminlari. Asarda tog' termini bilan bir qatorda ko'h atamasi ham barobar ishlatilgan. Bundan ko'hpoya (tog' etagi, adir), ko'hiy (tog'lik) terminlari yasalgan.

Bobur tog' etagini "**tog' domanasi**" yoki "**ko'h domanasi**" deb atagan. Qulla cho'qqi, "**tog' ullasi**" - tog' cho'qqisi demakdir. **Pushta** - atrofga nisbatan ko'tarilib turgan yer, tepe, balandlik, qir; **Tuz yer** - tepe yer, **tup - tuz** yer - tep - tekis yer, M.Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk"ida ham shunday (I. 314.) **Dovon** - tog'larning oshib o'tish oson bo'lgan joyi, ko'tal, dovon, **band** deb ham ishlatilgan. Dovonlarning qor bosib qolishini **yo'llar bog'lanur** deb atagan. - Gurbon tumanida... ko'tallarni band derlar. Gur sari bu ko'tal bila borilur, golibo ul jihatdin Gurband deb turlar...". Bu Boburning mohir topominist ekanligiga yana bir misoldir. Yana **tangi** - dara, tog' oralig'idagi yo'l, chuqur daryo vodiysi; tangi o'rnida **dara** ham ishlatilgan. **Jar** - yumshoq jinslarning uyilib ketishi natijasida hosil bo'lgan chuqurlik. **Kamar** - tog' yoki tepalik yon bag'rida yoysimon o'yilgan chuqurlik, bu quruq o'zan bo'lishi ham mumkin.

Ma'lumki, Bobur ov qilishni yaxshi ko'rgan va mohir ovchi ham bo'lgan. Ayniqsa tog'larda ov qilinadigan joylar ko'p bo'lgan, bunday joylarni **ovloq** deb yuritishgan. Daryo qayirlarida ham ovloq ko'p bo'lgan. **Pargana** - atroflari tog' bilan o'ralgan va bir tomoni ochiq bo'lgan vodiy. **Uchma** - chuqur jar yoqasi, tik yonbag'ir, undan o'tgan yo'l - uchma yo'l. Bobur kichik va past tog'larni **ushoq tog'lar**, Dehli atrofidagi tog'larni esa **toqqina** deb atagan. Tog' etagidagi jarlik, kirish qiyin bo'lgan joy, boshi berk dara, chuqur yer, tog' beli - **arg'adol** deyilgan. Tog'lardagi g'or va kovaklar **havol** deb ataladi.

2. Iqlim bilan bog'liq xalq terminlari. Bobur Afg'onistonning issiq mintaqasini **garmser**, iqlimi sovuq bo'lgan qismlarni **sadser** deb atagan. Xalq tilida issiq shamol **garmsel**, sovuq shamol **sarsar** deyiladi. **Sel** - kuchli yog'inlar yog'ishi natijasida tog' vodiylari, soylar va jarlardan qisqa vaqt ichida juda katta tezlik bilan oqib keluvchi tosh aralash loyqa suv oqimi. Bobur Hindistonning "...yog'inlarida bir zamonda sellar keladur, hech suv yo'q yerdarda daryolar oqadur..." deydi.

Samum (arabcha "samum" - issiq shamol) - asosan cho'llarda esadigan issiq va quruq shamol. Bobur samum ta'sirida hind ahli o'rtasida qurbanlar bo'lganligi haqida ma'lumotlar keltirgan. **Sabo** - ertalab esadigan mayin shamol. Kuchli yomg'irlarni Bobur **qalin yomg'ir** deb ham yozgan. **Tobariston** - Hindistonda yoz fasli, **pashkol** - yomg'uriy fasl, **zimiston** esa qish faslidir.

Tobariston quyidagi oylardan iborat: **chitar oyi** (hut, 19 fevraldan 21 martgacha 31 kun davom etadi), **baysik oyi** (hamal, 22 mart - 21 aprel, 30 kun), **jit oyi** (savr, 21 aprel - 21 may, 31 kun), **asor oyi** (javzo, 22 may - 21 iyun, 31 kun).

Pashkol, ya'ni yomg'uriy fasl **savon oyi** (saraton, 22 iyun - 22 - iyul, 31 kun), **bodun oyi** (asad, 23 iyul - 22 avgust, 31 kun), **kuvor oyi** (sunbula, 23 avgust - 21 sentabr, 30 kun) va **kotik oyi** (mezon, 22 sentabr - 20 oktabr, 29 kun) dan iborat.

Zimiston (qish) fasli **axchan oyi** (aqrab, 21 - oktabr - 18 noyabr, 29 kun), **pus oyi** (qavs, 19 noyabr - 18 dekabr, 30 kun), **mox oyi** (jadiy, 19 dekar - 18 yanva, 31 kun) va **pogun oyi** (dalv, 19 yanvar - 18 fevral, 31 kun) dan iborat.

3. Gidrologiyaga oid xalq terminlari. Ariq, soy, daryo bilan bog'liq iboralar ko'p ishlatilgan. Shu bilan bir qatorda **rud** (tojikcha - "rud" - ariq, suv, kanal, daryo) ham keng qo'llanilgan. Qo'l - daryo, daryo voidysi, irmoq ma'nosida qo'llanilganligini quyidagi jumladan bilish oson: "...qo'lning ichi kishi mamarridi yiroq xilat yo'l, ko'l yuqori - uq yurib, suvni o'ng qo'lga quyub, yana bir quruq qo'lga kirduk...".

Qo'l - tog' yo'li, tog'dan daryo vodiysiga tushgan yo'l ma'nosida kelgan.

Guzarning ikki ma'nosi bor, birinchidan, **guzar** - kechik, kechuv, daryoni kechib o'tish mumkin bo'lgan sayoz joy. Asarda bir necha guzar nomlari tilga olingan: Kilif guzari, Uoj (Uyoj) guzari, Uyoch (Uyoj) guzari, Nilob guzari va boshqalar. Ikkinchidan, **guzar** - gavjum joy ma'nosida ham kelgan. Masalan, "...Kura ko'talida erta yozlar qushlarning guzарidir... yoki ...Boron suyida balig'ning guzari bo'lur". Shahar yoki qishloqning chorraha joyi yoki turli do'konlari, choxanalari bo'lgan gavjum, serqatnov joylari ham **guzar** deyilgan.

Shoxjo'y - ariq (kanal), bosh arig'dan chiqarilgan tarmoq, daryo yoqasi - qirg'oq, daryo qirg'og'i, **ulug' yo'l** - katta yo'l ma'nosida kelgan. Bobur daryolardagi suv kamayishi, pasayishi holatini yoki hozirgi geografik ilmiy adabiyotda qo'llaniladigan "mejen" ni **suv kichik bo'lganda**, toshqinni esa **suv ulug' bo'lganda** yoki **suv kirganda** deydi. Daryolar qo'shilgan, tutashgan joyni **suv qotilishi** deb ifodalaydi. **Chashma** - uncha kuchli bo'lмаган bosim ostidagi yer osti suvlarining yer betiga chiqqan joyi, buloq, **garm chashma** - issiq buloq. Asarda chashma ko'proq ishlatilgan bo'lsa - da, uning **qaynar** sinonimi ham bor. Yer osti suvlarining yer betiga sizib chiqqan joyi buloq deb ifodalanadi. Har ikki termin ham "Boburnoma"da keng qo'llanilgan.

Mohixona ("mohi" - baliq) - baliq saqlanadigan joy, chuqur o'yilgan yer. Suv oqib turadigan joydan chamasi 3 - 5 metrcha keladigan chuqur qazib, chiqish faqat bir tomondan (chiqish tomoniga chig' yasab qo'yiladi) qilib maxsus yasaladi. Mohixona, asosan, qish faslida baliq saqlash uchun quriladi. Bunday usulda baliq tutishni Bobur hech yerda uchratmaganligini aytadi.

4. Tuproq, o'simlik va hayvonot olami bilan bog'liq xalq terminlari. **Sho'r yer** - qurg'oqchil o'lkalardagi pastqam yerdarda minerallashgan yer osti suvlarining yer betiga chiqishi, "Boburnoma" da "...Kobul va G'azni purshar va sho'r yerlar edi..." deyiladi. Haqiqatdan ham arid zonada joylashgan Kobul va G'azni atrofida sho'r yerlar ko'plab uchraydi. **O'lang** (ruschasi "polyana") - o'tloq yer, keng maydon. **Yayloq** - yaylov, "...Farg'ona viloyatining girdo - gidri tog'larida yaxshi yayloqlari bor...". julg'a - ko'klamzor, hindlar julg'anı "dun deydir". **To'qay** termini "Boburnoma"da faqat bir joyda tilga olinadi. Bu terminni V.Radlov "o'rmon" deb tarjima qilgan. Mo'g'ulcha va ko'pgina turkiy tillarda bu termin "daryo bo'yidagi o'rmon, chakalakzor" deb izohlanadi".

"Boburnoma"da quyidagi o'simliklar tilga olingan:

Tobulg'u	Panyola	Anbula (hindi hurmo)
Koju (qarag'ay)	Omila	Amradpal (limon navi)
Chilg'o'za (kedr)	Xurma	Amalbu (limon navi)
Bolut (dub)	Norgil	Amalbel (limon navi)
Xanjak	Limu (limon)	Joman

Kila (banan)	Sangtora (apelsin navi)	Kamrak
Maxva (gulchikan)	chanbariy (limon navi)	Badxal (non daraxti)
Kirni	Mehrigiyo (“ayiq o’ti”)	Karunda
Kadxil	Nayshakar (shakarqa mish)	Gula
Biyr		Chirunchi
Tor (hurma navi)		Turunj (sitron)
Galgl limu		Sadofal (limon navi)

Bobur, uning ziddiyatli, sarguzashtlarga boy bo'lgan hayoti va ilmiy merosi sharqshunoslar tomonidan chuqur o'rganilmoqda. Uning ilmiy merosi - Sharq madaniyati va umuman jahon madaniyatiga qo'shilgan bebaho xazinalardan ekanligini butun dunyoda tan olingan. Mashhur sharqshunos olim S.P.Tolstov unga yuksak baho berib "...Farg'onaliq Zahiriddin Bobur - Sharqdagi Uyg'onish davrining eng atoqli siyosiy va madaniy arboblaridan biridir" degan edi.

Hindistonning davlat arboblari va olimlari Bobur haqida ijobiy fikrdalar, chunki Bobur Hindistoni talab ketmay, odilona podsholik qildi, insonparvar, xalqparvar ekanligini isbotladi. Javoharlal Neru shunday yozadi: "Bobur dilbar shaxs, uyg'onish davrining tipik hukmdori, mard va tadbirkor shaxs bo'lgan. U san'atni, adabiyotni sevgan, hayot nafosatidan lazzatlana bilgan... Boburning Hindistonga kelishi tufayli Hindistonda buyuk o'zgarishlar sodir bo'ldi, san'atda, hayotda, me'morchilikda va madaniyatning boshqa sohalarida yangicha taraqqiyot yuz berdi".

"Boburnoma" dunyoning turli tillariga tarjima qilingan bo'lib, turli davrlarda asar ustida tadqiqot ishlari olib borilgan va ilmiy ishlar olib borilmoqda.

Asarni tadqiq etishda yirik mamlakatlar (AQSH, Rossiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Turkiya, Pokiston, Afg'oniston, Italiya, Hinditson va boshqalar) olimlarining ishlari diqqatga sazovordir. Gollandiyada Vitsen (1705), Angliyada U.Erskin va J.Leyden (1826), R.Koldekot (1844), A.Beverij (1905), Talbot (1909) lar, Germaniyada YU.Klaprat (1810), A.Keyzer (1828), Frnasiyada Pave de Kurteyl (1871), B.Gramoye (1980, 1985), Rossiyada N.Ilminskiy (1857), Afg'onistonda Abdulaxay Xabibiy, Pokistonda Rashid Axtor Nodviy, Hindistonda Mirza Nasriddin Haydar (1924), Turkiyada R.Arat va N.Bayur (1943 - 1946) va boshqa olimlar "Boburnoma"ni ilmiy tadqiq etishga ulkan hissa qo'shdilar. 1980 - 1985 yillarda dunyoning eng nufuzli tashkilotlaridan biri - YUNESKO tashabbusi bilan "Boburnoma" fransuz tilida bosib chiqarildi.

"Boburnoma"ni ilmiy tadqiq etishda o'zbekistonlik olimlarning ham xizmatlari kattadir. N.Ilminskiy (Qozon, 1857) va A.Beverij (London, 1905) lar tomonidan nashr etilgan asar nusxalariga asoslanib, 1948 - 1949 yillarda "Boburnoma"ning ikki qismidan iborat to'liq matni o'zbek tilida bosilib chiqdi.

P.Shamsiyev va S.Mirzayevlar nashrga tayyorlagan ushbu asar nusxasi kiril asosidagi o'zbek alifbosida geografik nomlar va kishi ismlari ko'rsatkichi, lug'at va ba'zi bir qisqa izoh hamda tarjimalar bilan nashr etildi. Bu asar nusxasi 1960-yilga kelib, V.Zohidovning so'z boshisi bilan qayta nashr qilindi. Toshkentda "Boburnoma" ning birinchi ruscha nashri 1958-yilda amalga oshirildi.

M.Salye tarjimasiga asoslanib 1982-yili S.Asimjonova so'z boshisi va M.Xayrullayev tahriri ostida "Boburnoma" rus tilida qayta nashr etildi.

Tilshunos olim P.Shamsiyev o'zbek tilida nashr etilgan yuqoridagi asar nusxalariga asoslanib, ularda yo'l qo'yilgan ba'zi kamchiliklar, tarjima izohlarga qo'shimcha qilib, asarni 1989-yili qayta nashr etdi. Umuman, tilshunos olim P.Shamsiyevning "Boburnoma" ustida olib borgan ishlari taxsinga loyiqdir.

Boburshunos, tarixchi olima S.Azimjonovaning xizmatlarini ham alohida ta'kidlash lozim. Sharqshunoslardan A.Nosirov Bobur asarlarining to'la ro'yxati va Bobur haqida turli tillarda e'lom qilingan materiallarni to'plagan.

Tilshunos olim X.Nazarova Bobur asarlarida uchraydigan va tushunilishi qiyin bo'lgan so'zlarning izohli lug'atini tuzdi.

Boburshunoslar orasida xassos olim, atoqli geograf Hamidulla Hasanovni alohida ta'kidlab o'tish joizdir. H.Hasanov Boburnining hayoti va uning me'rosini chuqurroq o'rganish maqsadida Bobur izidan - Andijondan Hindistonga safar uyuştirdi. Boburning poyi qadami tekkan bir necha shaharlarda bo'ldi, bobokalonimiz tomonidan qurdirilgan ziyoratgohlarni hamda Boburning Kobuldag'i qabrini borib ziyorat qildilar. Safardan ajoyib ma'lumotlar bilan qaytgan olim, keyinchalik Bobur va uning geografik merosi haqida risola yozdilar. Risoladagi Bobur merosining geografik jihatlari talqin qilingan va "Boburnoma"da tilga olingan yirik joylar xaritasi ishlangan. Ayrim joy nomlari va atamalarni izohlab bergan. Xullas, muallif "Boburnoma"ning geografik jihatlarini to'la ochib bergan.

Toponimlarning paydo bo'lishi

Geografik joy nomlari juda turli - tuman, ba'zi nomlar g'aroyib, g'alati. Ularning kelib chiqishi ham juda xilma - xil. Ularni turlarga ajratish ham juda murakkabdir. Ko'pincha til qoidalari nuqtai nazaridan turlarga ajratiladi. Yana shakllanish bosqichlariga, bunyodga kelishiga, nimalar bilan bog'langanligiga ko'ra ham turlarga ajratiladi.

Quyidagi turlarga ajratish joy nomlarining kelib chiqishi, qanday hodisa va voqealarga bog'langanligiga qarab amalga oshirilgan. Geograflar uchun shunday yo'l bilan turlarga ajratish ma'qulroq ko'rindi.

1. Joyning geografik o'rniga bog'liq holda paydo bo'lgan nomlar. Masalan: Nordkap (Shimoliy burun), Severnaya Zemlya (Shimoliy Yer), Xokkaydo (Shimoliy orol), Janubi - sharqiy burun, Shimoliy dengiz, Sharqiy Xitoy dengizi, Rio - Grande del - Norte (Shimoliy katta daryo), Orqa Oloy, G'arbiy Dvina va boshqalar.

2. Ayrim geografik nomlar o'sha joyning, geografik obyektning o'ziga xos xususiyatlardan paydo bo'ladi. Bunday nomlar orasida relyef shakllariga bog'liq nomlar ancha ko'p uchraydi. Qrimdag'i Ayiqtog', Turkiyadagi Tavr (grekcha buqa) tog'i, Shimoliy Muz okeanidagi Shpisbergen (Nayzatog'), Dunay vodiysidagi Temir darvoza (dara nomi) shular jumlasidandir. Bizning o'lkamiz - O'rta Osiyoda bunday nomlar ko'p: Qumtepa, Egartosh, Belisiniq tizmasi, Odamtosh, Supatog', Beshiktog', Yo'g'ontepa, O'radaryo, To'rg'ay supasimon o'lkasi, Chuqursoy, Qo'ytosh bularga misol bo'ladi.

Relyefdan boshqa xususiyatlarga ko'ra paydo bo'lgan nomlarga Qizil dengiz, Oq dengiz, O'lik dengiz, Sariq dengiz, Islandiya (Muz o'lkasi), Monblan (Oqtog'), Issiqko'l, Kungay Olatov, Terskay Olatov, Bog'ishamol, Qoraqum, Qoraqurum, Shamolli orollar, Shamolsiz orollar, Polineziya, Mikroneziya, Melaneziyani misol qilib ko'rsatish mumkin.

3. Suv bilan bog'liq nomlar (gidronimlar). Okean, dengiz, daryo, ko'l, muzlik, buloqlar nomlari gidronimlar deyiladi. Gidronimlar ham suvning xususiyatlariga ko'ra turlichcha bo'ladi. Daryo, ko'l, buloq va quduqlar suvining rangi, sho'rligi, toza (tiniq)ligi, chuqurligi va boshqa xususiyatlari qarab har xil.

Yer osti suvlardan, sizot suvlardan hosil bo'lgan daryolar Qorasuv, Qoradaryo deb, tog'lardagi qor va muzlardan suv oluvchi daryolar ko'pincha Oqdaryo deb, suvi tiniq, toza bo'lsa Ko'ksuv deb, loyqa suvli daryolar Sarisuv, Xuanxe (Sariq daryo) deb nom olgan. Tiniq va toza suvli ko'llar Oynako'l, Ko'kko'l, loyqa suvli bo'lsa Ayronko'l, sho'r bo'lsa Sho'rko'l, Achchiqko'l, Achchiko'l deb nomlanadi.

Farg'onadagi Tentaksov, Surxondaryodagi Jinnidaryo bahorgi toshqin vaqtida jo'shqin bo'lib, o'zanini o'zgartirib, qirg'oqlarini buzib oqqanligi uchun shunday nom olgan. Buloq hamda quduqlar nomi ko'pincha suvning xususiyatlari - harorati, tozaligi, tarkibida qanday minerallar,

tuzlar mavjudligiga qarab, yer ostidan qanday tarzda chiqishiga qarab qo'yiladi. Masalan: Sho'rbuloq, Qo'turbuloq (suvi tarkibida oltingugurt mayjud), Obirahmat (shifobaxsh, suvi shirin buloq), Issiqsuv, Obigarm, Arashon, Qaynarbuloq, Jimbuloq. Quduqlar ham huddi shunday xususiyatiga qarab Shirinquduq, Sho'rquduq, Chuqurquduq kabi nomlarga ega. Yog'ingarchilik vaqtlarida suv oqib, ko'p vaqt qurib yotadigan kichik daryolar ko'pincha Quruqsoy deb ataladi.

4. O'simliklarga bog'liq nomlar (fitonimlar). O'simliklarga bog'liq holda paydo bo'lgan joy nomlari mamlakatimizda ham, boshqa mamlakatlarda ham ko'p uchraydi. O'simliklar bilan bog'liq nomlar ba'zan aniq miqdorini bildiradi. O'rikzor, Bodomzor, Chilonzor, Terakzor, Qatortol nomlari o'sha joylarda shu tur o'simliklarning ko'p tarqalganligini bildirsa, Yakkatut, Qo'shchinor, Qo'shtut kabi nomlar bu tur o'simliklar kamligini bildiradi. Yong'oq, Ko'kterak, Toldiqo'rg'on, Bukovina, Beryozovka, Archaqishloq kabi nomlarda noaniqlik bor. Shu joyda yong'oq bittami yoki ko'pmi, aniq emas. O'simliklar bilan bog'liq paydo bo'lgan nomlarga Yevropadagi Shvarsvald (qora o'rmon), Afrikadagi Drakon tog'lari (drakon - daraxt nomi), Amerikadagi Florida (o'simlik, ko'klamzor), Osiyodagi Kokos orollari nomlarini misol qilib ko'rsatish mumkin. O'simliklar bilan bog'liq joy nomlari mikrotoponimlarda ayniqsa ko'p uchraydi. Toshkentdagi Olmazor, Sebzor, Qoraqamish, O'rikzor, Bodomzor, Olchazor, Olchali, Qoratol, Yettiterak, Bog'ko'cha, Chilonzor shular jumlasidandir.

5. Hayvonlarning nomi bilan bog'liq joy nomlari (zoonimlar). Dunyo xaritasida hayvonlarga bog'liq holda vujudga kelgan nomlar ko'p uchraydi. Hozirgi vaqtida mavjud bo'lgan bunday nomlarni tahlil qilish bilan qadimda ayrim hayvonlar tarqalgan joylarni ham aniqlash mumkin. Amudaryo bo'yida Termiz yaqinidagi Maymunto'qay, Toshkent viloyatidagi G'azalkent (g'izol - kiyik), Bog'iston (aslida bug'iston so'zidan), So'qoq (oq kiyik), Ilonlisoy, Kaptarxona, Kurkuldak (qush), Toshkent shahridagi Bo'rijar, Qurbaqaobod va boshqalar mazkur joylarda qadimda shunday hayvonlar ko'p bo'lganidan dalolatdir.

Dunyoning boshqa joylarida ham bunday nomlar ko'p uchraydi. Masalan: Tinch okeandagi Galapagos orollari (galapago - toshbaqa), bu orollarda yirik toshbaqalar hozir ham mavjud. Barens dengizidagi Medvejijy oroli, Shimoliy Amerikadagi Katta Ayiq, Kichik Ayiq ko'llari, Baykal ko'lidagi Tushkani (mahalliy aholi tilida tushkan deb ataydi), O'rta Osiyodagi Qoplonqir, Qoplonsirt nomlari hayvonlar bilan bog'liq.

6. Foydali qazilmalarga bog'liq joy nomlari. Juda ko'p joy nomlari kon bilan bog'liq holda paydo bo'lgan. Qirg'izistonidagi Toshko'mir, Moylisuv shaharlari, O'zbekistondagi Kumushkon, Gazli, Tuzkon, Surmatosh, Turkmanistondagi Nebitdog', Gugurtdog', Uraldagi Magnitnaya tog'i, Magnitogorsk, Solikamsk, Kola yarimorolidagi Apatit shahri nomi foydali qazilmalar bilan bog'langan. Janubiy Amerikadagi And tog'lari (mis tog'lari), Argentina (Argentus - kumush), Turkiyadagi Marmara dengizi nomi ham foydali qazilmalar bilan bog'langan.

7. Xalq, qabila, urug'lar nomlari bilan bog'liq toponimlar (etnonimlar). Odatda xalq, urug', qabila nomlari ilmiy tilda etnonim deyiladi. Juda ko'p joy nomlari etnonimlar bilan bog'liq holda paydo bo'lgan. Etnonimlardan hosil bo'lgan joy nomlari **etnotoponimlar** deyiladi. Etnotoponimlarni o'rganib, tarixiy davrlarda qaysi xalqlar, urug'lar qayerlarda yashaganini, qayerlarga ko'chganligini aniqlash mumkin.

Dunyo xaritasida etnotoponimlar juda ko'p. Ko'pchilik mamlakatlarning nomlari xalq nomidan olingan, xalq nomiga - iya, - iston qo'shimchalari qo'shilib, mamlakat nomi hosil qilingan. Masalan, alban - Albaniya, portugal - Portugaliya, dan - Daniya, rumin - Ruminiya, bolgar - Bolgariya, turk - Trkiya, afg'on - Afg'oniston, qirg'iz - Qirg'iziston, tatar - Tatariston, tojik - Tojikiston va h.k.

Faqat davlatlar nomigina emas, balki etonimlardan hosil bo'lgan boshqa geografik obyektlar nomlari ham ko'p uchraydi, Masalan, Malik cho'li (Malik urug'i nomidan), Baraba dashti (Baraba urug'i nomidan), shuningdek, Qizil shahri, Eri, Guron ko'llari, Karib dengizi, Appalachi tog'lari, Ayova, Delaver qabilalar nomidan olingan. H.H. Hasanov "Geografik nomlar siri" (1985) kitobida O'rta Osiyo toponimlari hosil qilgan urug'lardan 76 tasini misol qilib ko'rsatadi. Shulardan ayimlarini keltiramiz; Adoq, Andi, Arlot, Arg'un, Asaka, Bag'ish,

Beshkapa, Boyovut, Bayot, Do'rmon, Yorboshi, Kaltatoy, Malik , Ming, Mitan, Mo'g'ul, Nazarbek, Nayman, Nukus, Olot, Savay, Sayot, Saroy, Toyloq, Uzun, Chandir, Chimboy, Chig'ay, Chig'ato, Yuz, Qalmoq, Qashqa, Qoraxitoy, Quti, Qo'ng'iro.

Ba'zi xalqlar nomi aksincha mamlakat nomidan olingan. Bularga indoneziyaliklar, avstraliyaliklar, braziliyaliklar, kubaliklar, isroilliklar, falastinliklar, ekvadorliklar, amerikaliklarni misol qilib ko'rsatish mumkin.

8. Aholining kasb - hunaridan olingan nomlar. Kasb - hunar bilan bog'liq holda paydo bo'lgan geografik nomlar o'rta va ayniqsa kichik (mikro) toponimlar orasida ko'p uchraydi. Moskva yaqinidagi Ximki shaharchasi, Sirdaryo viloyatidagi Paxtakor tumani, Qashqadaryodagi Chiroqchi, Dehqonobod shaharlari, Buxoro viloyatidagi Qorovulbozor shahri shular jumlasidandir. Toshkentda Egarchi, O'qchi, Pichoqchilik, Zargarchilik, Choponbozor, Qalandarxon, Shifokorlar shaharchasi va boshqalar bor. O'rda, Xonaqo, Mahkama, Qoziko'cha kabi toponimlar ma'muriyatga tegishli tashkilotlar nomidan paydo bo'lgan.

9. Shaxslarning ism - shariflari, tahalluslariga qo'yilgan geografik nomlar (antroponimlar). Dunyo xaritasida bunday nomlar tilga kirganda sayyoh va geograflar, yangi yer ochuvchi, noma'lum o'lkalarga borib, jonini garovga qo'ygan tadqiqotchi olimlar, ularning qilgan ishlari, yozilgan asarlari, qahramonliklari haqida ko'p bilib olardik. Afsuski, xaritalar gapirmaydi. Lekin bunday toponimlarda ana shunday kishilarning nomlari mangu saqlanadi. Ana shuning uchun ham joy nomlarini o'zgartirganda shu nomlar egalarining kimligini bilmasak, ko'p shoshmasligimiz zarur. Dunyo xaritasidagi Kuk, Bering, Magellan, Kolumb, Gudzon, Livingiston, Mikluxo - Maklay, Barens, Laptevlar, Bass, Flinders, Shokolskiy nomlari ana shunday nomlardandir. Jahon fani, madaniyati, ma'nnaviyati taraqqiyotiga buyuk hissa qo'shgan allomalarining, vatan ozodligi, mustaqilligi uchun kurashgan, jonini fido qilgan vatanparvarlarning nomlari ham joy nomlarida mangu saqlanadi. Bunday nomlarga Beruniy, Navoiy, Ulug'bek, Al - Xorazmiy, Ibn Sino, Al - Farg'oniy, Forobi, Pushkin, Vashington, Jaloliddin Manguberdi kabi nomlarni kiritish mumkin.

Ba'zan davlat boshliqlari, podshohlar, sayyoh va tadqiqotchilarning sevikli kishilar, hatto qaroqchilar nomlari ham xaritada abadiylashib qoladi. Masalan, Angliya qirolichasi Viktoriya, mashhur dengiz qaroqchisi Dreyk nomlari ham xaritada abadiylashib qolgan.

Kishilarning ism - sharifi, tahallusi bilan bog'liq nomlarni memorial va oddiyroq nomlarga ajratish mumkin. Memorial nomlarga haqiqatan haqiqiy buyuk kishilar, ya'niz zamoni, jamiyat qanday bo'lischenidan qat'iy nazar hurmat bilan tilga olinadigan, butun insoniyatga xizmat qilgan shaxslar nomlarini kiritish mumkin. Bunday nomlar har qanday jamiyatda saqlanib qoladi. Qanday nomlar memorial ekanligini vaqt belgilaydi. Mikrotoponimlar orasida shaxslarning ism - shariflari, tahalluslari bilan bog'liq nomlar juda ko'p. Lekin ularning ko'pchiligi zamoni o'zgarishi bilan o'zgarib ketadi, yangi nomlar bilan almashinadi. Bunday nomlar memorial nomga kiritilmaydi. General Chernyayev nomi bilan atalagan Chernyayevka, general Kaufman sharafiga qo'yilgan Kaufmanskaya stansiyasi, Skobelev, sho'ro qo'mondonlaridan Frunze, Kuybishev (shaharlari) nomlari shunday nomlar bo'lib, ular nomlari almashtirildi.

10. Afsonaviy va diniy nomlar. Geografik xaritalarda o'sha joyga hech qanday aloqasi bo'lмаган nomlar ham uchraydi. Bunday nomlar kishilarning eshitgan ertak, hikoyalari, o'qigan kitoblari qahramonlari, afsonaviy mahluqlar nomlari bilan bog'liq holda vujudga keladi. Bunday nomlarga O'sh shahridagi Taxti Sulaymon, Toshkentdag'i Kaykovus arig'i, Shri - Lankadagi Odamota tog'i, Uraldagi Shaytonmakon, Sirdaryodagi Farhod qoyasi, Xorazmdagi Duldulotlagan, Shohimardon, Ohangarondag'i Ali qoyasi misol bo'ladi. Bunday nomlarni afsonaviy nomlar deyiladi. Aslida o'zi yo'q - ku nomi saqlanib qolgan joy nomlari ham afsonaviy nomlar hisoblanadi. Sannikov Yeri, Ko'hi Qof, Ya'juz - Ma'juz yeri ana shunday nomlardir.

Dinga va din namoyondalari nomlariga, diniy bayramlarga bog'liq toponimlar ham ko'p uchraydi. O'zbek tilidagi, umuman turkiy tillardagi dinga bog'liq nomlarga ko'pincha *ota, avliyo, bobo, islam, momo, nur, ziyo, shayx* kabi qo'shimchalar qo'shiladi va bunday nomlar aksariyat hollarda muayyan shaxslar nomlari bilan bog'langan bo'ladi: Avliyoota, Zangibuva (Zangiota),

Cho'ponota, Nurota, Shavkatbobo, Oqsoqota, Norakota, Surenota, Yalong'ochbuva, Islomobod, Shayx Zayniddinbobo, Ho'jaalandorbuva, Bibi Mariyam va h.k.

G'arb mamlakatlarida diniy geografik nomlarga odatda *san*, *sankt*, *svyatoy* kabi so'zlar qo'shib yoziladi: San - Marino, San - Tome, San - Fransisko, San - Salvador, Santyago, Sankt - Peterburg, Svyatoy Lavrentiy, Svyatoy Nos va b.

11. G'aroyib nomlar. Ba'zi bir geografik nomlar g'alati ma'noli, kulgili, ayrimlari qo'rqinchli bo'ladi. Toshkent shahrida Xotinko'prik, Pushtihammom, Chuvalachi, Yalang'och, Qoryog'di, Padarkush, Injiqobod, Jinko'cha, Kallaxona, Kampirdevor, Qonqus, Moxovzor kabi g'aroyib nomli ko'cha, mahalla, mavzelar mavjud. Dunyo xaritasida ham g'aroyib nomlarni ko'p uchratamiz. G'alati nomlardan Krivoy Rog (egri shoh), Kapri (echki) oroli, Kanar (it) orollari, Labbay tog'i, Cho'ntakqishloq, Zolotoy Rog (Oltin shoh), qo'rqinchli, vahimali nomlardan Dashti Lut (O'lim dashti), Ajal vodiysi, Dashti Margoh (O'lim dashti), Borsakelmas, O'lik dengiz, Jonchiqar kabi nomlarni misol qilib ko'rsatish mumkin. Angliyadagi ayrim joy nomlari o'zbek tiliga tarjima qilinsa, "Rahming kelsin", "So'qir kuyovlar", "Qurbaqalar", "Zo'r Muhabbat", "Kalamush qal'a", "Ko'rinnmay qoldi" degan ma'nolarni beradi. Bunday nomlarni O'zbekistonda ham ko'plab uchratish mumkin: Ko'kdo'ppi (Farg'ona viloyatida), Og'zikeng, Jo'jao'g'ri, Kampirchiqdi, Qorko'mdi, G'alcha va boshqalar shular jumlasidandir. G'aroyib nomlar qayerda bo'lmasin o'z tarixiga va qandaydir o'ziga hos xususiyatiga ega bo'ladi.

12. Zamonaviy nomlar. Geografik nomlar boshqa hamma narsalar kabi vaqt o'tishi, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy, tabiiy o'zgarishlar ro'y berishi bilan o'zgaradi, eski nomlar yangilanadi, zamonasiga munosib yangi nomlar paydo bo'ladi. Obruchev, Gorchakovo Chernyyayevka, Skobelev, Kaufman stansiyalari va boshqalar o'zgartirilganligini hamma biladi.

O'rta Osiyon Rossiya bosib olgandan keyin O'rta Osiyo xaritasida rus bosqinch generallari nomlari, o'lka tabiat, tabiiy boyliklarini o'rgangan rus tadqiqotchilar nomlari bilan bog'liq geografik nomlar paydo bo'ldi. Fedchenko, Korjenevskiy muzliklari, Mushketov, Semenov, Ivanov muzliklari, Pyotr I tog' tizmasi kabi nomlar shular jumlasidandir.

Sovet tuzumi davrida kommunist dohiylar, sarkardalar, rahbarlar umuman sovetlar tuzumi vakillari nomlari juda ko'payib ketdi. Lenin, Stalin, Marks, Engels, Molotov, Voroshilov, Chapayev va h.k nomlari yuzlab joylarga qo'yildi. Bundan tashqari ismi -jismiga mos kelmaydigan kommunizm, sosializm, Yangihayot, Olg'a, Oktabr, Ilg'or, Qizil bayroq, Qizil qo'shin va h.k nomlar ham juda ko'paydi.

Shu bilan birga bu davrda xalqimizning jahon fani va adabiyotiga ulkan hissa qo'shgan namoyondalari Alisher Navoiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino kabi kishilarning nomlari abadiylashtirildi: Navoiy, Beruniy nomlari shaharlarga qo'yildi. Lekin bular dengizdan tomchi edi. Mamlakatimiz O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgandan keyin zamon o'zgardi – istiqlol davri boshlandi. Zamonga xos yangi joy nomlari paydo bo'ldi, noo'ren o'zgartirilgan joy nomlari tiklandi va tiklanayapti. Mustaqillik maydoni, Amir Temur hiyoboni, Bobur bog'i, Alisher Navoiy saylghi, Buyuk Ipak yo'li metro bektasi va boshqalar shular jumlasidandir.

Har bir fanni, shu jumladan **toponimikani ham puxta o'rganish uchun uning atama va tushunchalarini** bilish zarur. Toponimikaning o'ziga xos **atama** va **tushunchalari** mavjud. Bularning eng muhimlari quyidagilar:

Abbreviatsiya - geografik nomlarning qisqartirilgan shakli: XXR, AQSH, MAR, BAM, Donbass, Kuzbass, RF va boshqalar.

Antonim nomlar - bir - biriga teskari ma'noli geografik nomlar: Oqdaryo - Qoradaryo, Kungay Olatog'i - Terskay Olatog'i, Yuqori Chirchiq - Quyi Chirchiq, Oqtog' - Qoratog' va boshqalar.

Antropomin nomlar - kishilarning ismi, familiyasi, taxallusi, laqamidan olingan nomlar: Navoiy shahri, Beruniy tumani, Iskandarko'l, Vashington shahri, Suxe - Bator, Pushkino shahri, Amir Temur ko'chasi.

Areallli nomlar - bir xil qo'shimcha yoki topotermiinlar ishtirokida yasalgan geografik nomlar joylashgan hududdagi toponimlar: kent, tepe, qo'rg'on va boshqa terminlar ishtirokida yasalgan nomlar tarqalgan hudud. Masalan: Toshkent viloyatida kent termini yordamida yasalgan nomlar ko'p: Alimkent, G'azalkent, Toshkent, Parkent, Zarkent va boshqalar.

Birlamchi va ikkilamchi nomlar - Birlamchi nomlar asl nomlar. Ikkilamchi nomlar nom ko'chishidan hosil bo'ladi. Masalan: Chirchiq daryosi, Chirchiq shahri. Nom daryo nomidan shaharga ko'chgan.

Detoponimizatsiya - geografik nomlarning terminlarga, oddiy turdosh otlarga aylanishi: Geyzer bulog'i nomidan *geyzer* termini, Vulkan oroli nomidan *vulqon* termini, Karst rayoni nomidan *karst* termini hosil bo'lgan va h.k.

Dromonim - yo'llar bilan bog'liq nomlar: Yangiyo'l, Buyuk Ipak yo'li, Toshkent - Termiz yo'li.

Ekzonim - yozilishi va talaffuzi odat (traditsion) bo'lib qolgan geografik nomlar.

Etnonim nomlar - xalqlar, qabilalar, urug'lar nomidan kelib chiqqan geografik nomlar: Malik, Bo'ka, Turkqishloq, Sergeli, O'zbekiston.

Gibrild nomlar - turli qismlari turli tildagi so'zlardan iborat bo'lgan murakkab geografik nomlar: Ko'hitangtog', Gugurttog, Taxtapul.

Gidronim - okean, dengiz, ko'l, daryo, soy, buloq, quduqlarning nomi: Sirdaryo, Uchquduq, Qorako'l, G'ovasoy, Volga, Chirchiq va boshqalar. Gidronimlarning ayrim turlari ham mavjud: *potamonim* - daryolar, soylar, irmoqlar, kanallarning nomlari; *limnonim* - ko'llar, buloqlar, hovuzlar va quduqlarning nomlari; *pelagonim* - okeanlar, dengizlar va qo'lтиq (ko'rfa) lar nomlari.

Indikator (toponimikada) - toponimlarni hosil qiluvchi mahalliy geografik terminlar: qum, tepa, qo'rg'on, daryo, suv , kent va boshqalar.

Makrotoponimlar - ko'pchilikka ma'lum bo'lgan, tez - tez tilga olinadigan yirik nomlar: Yevropa, Osiyo, Tyanshan, Tinch okean, Sibir va boshqalar.

Memorial nomlar - buyuk kishilar nomi, yirik voqealar bilan bog'liq bo'lgan nomlar: Navoiy, Beruniy, Vashington, Pushkin, Magellan, G'alaba cho'qqisi va boshqalar.

Metafora atamalar(terminlar): bo'g'iz, bo'yin, og'iz, etak, lab, tirsak, quloq va boshqalar. Ayrim adabiyotlarda *anatomik terminlar* deyiladi.

Metafora nomlar - ko'chma ma'noda ishlataladigan ta'rixiy, o'xshatma nomlar: Odamtosh, Qo'yotosh, Qirqqiz, Temir darvoza, Jinko'cha.

Metateza bilan shakllangan toponimlar- (grekcha "metatesis" - joy almashtirish) so'zdagi tovushlarning o'rinni almashinishi (Beshog'och - Bechog'osh, Sayram - Saryom).

Mikrotoponimlar - mayda geografik nomlar: mahalla, ko'cha, mavze, bekat, guzar nomlari.

Oronimlar - Yer yuzasi relyefi shakllari (tog', tizma, vodiy, tekslik, qirlar) nomlari: Himolay, Tyanshan, Pomir, Chotqol, Farg'ona vodiysi.

Oykonomilar - aholi yashaydigan joylar (shahar, qishloq, ovul) nomlari: Toshkent, Parkent, So'qoq, Go'zalkent va boshqalar.

Polisonimlar - (grekcha "polis" - shahar) - shaharlarning nomlari, shahar ichidagi obyektlarning nomlari **urbanimlar** deb ham ataladi.

Speleonim - g'orlar, ungurlarning nomlari: Qirqtog', Qo'ng'ir, Odamtosh, Mamont g'orlari va boshqalar.

Toponim - xususiy geografik nomlar, lotincha "topos" - joy, "onoma" - ism, nom so'zlaridan olingan.

Toponimiya - ma'lum hududdagi joy nomlari yig'indisi. Masalan, Toshkent viloyatidagi barcha joy nomlari Toshkent viloyati toponimiyasi deyiladi.

Toponom - xususiy geografik nomlardan paydo bo'lgan yangi so'zlar, turdosh otlar: doka, tyul, boston, bolonya, saplin, krepdeshin va boshqalar.

Topoformant - geografik nomlar hosil bo'lishida ishtirok etadigan, lekin o'zi muayyan ma'noni anglatmaydigan qo'shimcha va suffikslar. Masalan, Chilonzor, Misrgarlik, Xizmatchi, Ohangaron, Biyxem, Satino va boshqalardagi - zor, - gar, - chi, - garon, - xem, - o.

Topotermin - joy nomlarini hosil qiluvchi terminlar (atamalar). Masalan, daryo, soy, tepe, qo'rg'on, kent, obod, burg, grad, siti va boshqalar: Kattaqo'rg'on, Oqsoy, G'azalkent, Yangiobod.

Transkripsiya - geografik nomlarning to'g'ri yozilishini ta'minlovchi yozuv usuli.

11-Mavzu: Geografiya ta'lifi va toponimika

REJA:

1. Davlat ta'lif standarti talabi bo'yicha geografik ta'lif mazmuniga qo'yiladigan talablar

2. Toponim sifatidagi geografik ob'ektlarning nomi va joylanishi bilish – ta'lif mazmuning majburiy menimumi. Talabi

3. Geografiya darslarida toponimik ma'lumotlardan foydalanish.

4. Geografik atama va terminlarni bilishning ta'lidiagi ahamiyati

5. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarni tashkil etishda o'lka toponimlarini o'rghanish.

Tayanch tushuncha va iboralar.

Abbreviatsiya, Antonim nomlar, Antroponim nomlar, Arealli, Birlamchi va ikkilamchi nomlar.

Detoponimizatsiya -

Geografiya bilan toponimika hamda atamashunoslikning bog'liqligi. Geografiyada joy nomlari ma'nosini, terminlarni bilishning ahamiyati. Geografiya darslarida toponimik ma'lumotlardan foydalanish.

Geografiya ta'lif o'quvchilarda Yer haqidagi ilmiy dunyoqarashni shakllantiradi, sotsial – iqtisodiy bilimlarni tarkib topdiradi, dunyo davlatlari va turli regionlardagi jamiyat va tabiatning o'zaro bog'liqligi, geografik ob'ekt jarayon va hodisalar haqidagi bilim va tushunchalar bilan qurollantiradi. Dunyo tabiiy manzarasi bilan bog'liq umuminsoniy madaniyatning tarkibiy qismi bo'lgan geografik madaniyatni tarbiyalaydi.

Qayerda qanday geografik ob'ekt joylashgan, ular bir biriga nisbatan anday o'rinda ekanligini o'rghanish orqali - har bir obn'ektning o'z atoqli oti , ob'ektning hususiyatini ifodalovchi hodisa va jarayonlarning maxsus geografik terminlardan iborat ekanligi va uning mohiyatini o'quvchi bilib oladi. Qayerda qanday joylashuv ob'ektning nomi mazmuni va terminlar ta'rifini bilish geografik bilim va geografik dunyoqarash hisoblanadi. Shuning uchun ham "Maktab geografiyasini qayta qurishning ilmiy, uslubiy konsptsiyasi" ning ta'lif mazmuning majburiy menimumi bo'linadi.

- geografiyaning nazariy asoslari
- geografik tadqiqot me'todlari
- tabiiy va iqtisodiy ob'ektlar
- hodisa va jarayonlar
- olamni idrok etishning moddiy va ma'naviy madaniyatga ifodalanshi
- hudud geografik tavsifining tuzilishi kabi olti yo'nalish ko'rsatilgan bo'lib bulardan ; tabiiy va iqtisodiy ob'ektlarda toponimikani bilish , hodisa va jarayonlar bo'limida - geografik terminlarni o'rghanish talab etiladi.geografik ob'ektlar nomi va joylashivini xaritadan ko'rsata olish, muayyan jarayon va hodisaning mohiyatini ifodalovchi terminning mazmunini ta'riflay olish – bu toonimika va geografik terminshunoslik mazmunidagi talimiyl ishdir. Har qanday geografik nomni bilishda birinchi va asosiy vazifa ob'ektning shu xildagi ob'ektlardan alohida ajratilishi va nomlanishid namoyon bo'ladi. Obekt nomidan foydalanib og'zaki va yozma nutqda ushbu toponimning biror bir predmet yoki hodisa bilan bog'lash imkoniyati paydo bo'ladi. Nomlar ayni shu ob'ektning shu singari boshqa ob'ektlarga nibatan hududiy joylashishi boshqalari bilan hududiy bog'liqligi hamda geografik hodisa va jarayonlarni ob'ekt bilan bog'lasjga yordam beradi. Ta'lif mazmuning majburiy minemumida o'quvchilar egallashi shart bo'lgan ko'nikma va malakalar – aytta , (ko'rsata) olish , aniqlay (o'lchay) olish , tasvirlay olish tushuntira olish va bashorat qila olish kabi ko'rsatkichlar vositasida

ifodalangan bular asosan ob'ektni xaritadan ko'rsata olish va uning hususiyatini tariflay olish toponimika va geografik terminlarni bilish bilan bog'liq ekanligi ko'pchilikka ayon. Nomning hududiy o'rmini belgilash natijasida yangi nomlar yasaladi. Chunonchi , Sibir – G'arbiy Sibir pasttekisligi O'rta sibir yassi tog'ligi shimoliy orollari, namlik hududiy doirasini aniqlash geologik geografik ifodalar, ilmiy atamalr yasash uchun qulaylik yaratadi. Baykal burmalanishi – perm davri , Toshkent geologik asri, Qo'qon shamoli Tyanshan sirtlari, Sibir tranklari Sibir antiksekloni Yenesiy Kryaji, Aldan qalqoni. Toponimlar ob'ektning o'rni ob'ektning turi turli tabiiy hodisa va jarayonlarni aniqlash maydonida voqiy bo'lismi ifodalashi bilan geografik ta'limda katta ahamiyat kasb etadi.

Toponimlar geografik ob'ektning joylanishi bilan birga uning turini, ob'ektning qanday hildagi tabiiy voqiylikka mansubligini ham bildiradi. Chunki qadimgi odamlar tabiat bilan yuzma yuz kelganda tabiatni tashkil etgan tarkibiy qismlarga ajratish ehtiyojini sezganlar, odamlarni o'rab turgan tabiatni qismlarga ajratish, har bir qismning hususiyatini aniqlash lozim bo'lgan, lekin ularda so'z boyligi yetishmagan shuning uchun suv, daryo dengiz, ko'l, va boshqa shu kabi oddiy so'zlar bilan ifodalab qo'ya qolganlar. Shu boisdan ham hozirgi toponimlar ichida – suv (Oqsuv, Qorasuv) - shu (Xeyshue) va (Obva, Lobva Vodva, Fin, Ugart tillarda - va – suv) - don (ardon, sardon, nordon, razdon, ositikcha – don daryo) ko'plab uchraydi. Keyinchalik bu oddiy so'zlar bilan ifodalangan ob'ektlarni bir-biridan ajratish kerak bo'lgan, natijada bu so'zlar yoniga – oldiga – old qo'shimcha sifatida bu ob'ekt rangi, tezligini bildiruvchi sifatlar qo'shimchalar qo'shilgan, natijada Qizilsuv, Sarisuv, Sovuqsuv, Jilisuv, nomlari paydo bo'ladi. Shuni aytish kerakki geografik nomlarning paydo bo'lishi juda murakkab va uzoq davom etgan tarixiy jarayon. Shu tufayli ko'pgina gidronimlarni ularning paydo bo'lgan aniq tarixiy voqiyligi bilan gina to'g'ri tushuntirib berish mumkin. Darhaqiqat har bir geografik ob'ektning aniq o'ziga hosligini ifodalash uchun tashqi qiyofasi jihatdan inson tanasining azolari yoki tanish narsalarga shakllarnga o'xshashlikni bildiruvchi so'zlarni ayni shu ob'ektning shakliga muqova qilingan. Shu jihatdan olganda, daryolarimiz irmoqlari nomidagi "ko'l" so'zi harakterlidir. Geografik nomlar tarkibidagi og'iz (og'zi keng qishloq, yaylov, - Chiroqchi tumanida, Oq dahana – Qishloq _Qamashi tumanida) ko'z - (chashma – Hazorcharhma tojikistonda) nomlarni ko'rsatish mumkin. Inson tanasining azolariga o'xshatib ataladigan geografik nomlar rus va boshqa xalq tillarida ko'pchilik Ob' gubasi (Ob daryosining qo'ltig'i,) qo'ltiq ko'rfazi O'lik qo'ltiq , Oqbosh tog', Ural tog'i (Osiyo va Yevropani belbog' singari bog'lab turadigan tog'lar zanjiri) Beltog' – (Hisor tog'inining tarmog'i) Qoraqo'l - (Qirg'izistonidagi shahar – 1925-1992 yillarda Prijivalskiy deb atalgan) va boshqalar.

Oddiy sifatiy ma'nodagi so'zlarning geografik nomlarga aylanishi barcha xalqlarda uchraydi. Sahroi Kabir - arabchada Kata Sahro Gobi-mo'g'ilcha-suvsiz cho'l , Pereniy basklar tilida piren-tog', Denepr irmog'i "Desna"ning nomi-o'ng irmoqi Ivanova viloyatidagi Shuya shahri daryochasi. Nomi-chap irmoq so'zlari ekanligini geograf bilishi lozim. shu misollar geografiya fani uchun nomning kelib chiqishi bilan birlgilikda uning ma'nosini bilish ham katta ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Odatda nomlar ma'nosini tahlil etish semantika deb ataladi. Geografik xususan hozirgi siyosiy va kundalik matbuotda yurtimizning geografik o'rni nisbat berish Amudaryo bilan Sirdaryo oralig'i - ikki daryo orasidagi arabcha Movaraunnahr deb yuritiladi. Bu O'rta Asrda paydo bo'lgan nom arablar yurtiga nisbatan Amudaryoning orqasidagi yurt degan ma'noni anglatadi. Yevropacha kitoblarda transokseana - Oks orqasi- Amu orqasidagi yurt deb ham yuritiladi. aslidA Oks – O'qs – daryo, Amuning yunoncha nomi Movoraunnahrga qadar mahaliy xalqlar Vorajayhun yoki Vorozrut deb yuritganralri haqida ma'lumotlar yetarli.

Nomlarning lug'aviy ma'nosini bilish shu toponimning xususiyati va tarixi bilan bog'liq voqealiklarni bilish demakdir. Argentina davlatining poytaxti "Buenos- Ayres" - yaxshi havo manusida. 158 yilda ispanalr shaharga asos solib, xiristian dini avliyolari sharafiga - 29-may muqaddas uchlik kuni munosabati bilan "Ifattli Mariananing porti , uchlik avliyo shahri, yaxshi havoli shahar" deb atalganki, bu nomdan faqat "Yaxshi havo " - Buenos – Ayres qolgan Uruguay davlatining poytaxti-Montivedio shahrining nomlanishi quyidagicha: dastlabki paytlarda ispan kortograflari tog'larni raqamlar bilan belgilangan "Tog' – monte " ning joylanishiga qarab g'arbiy yoki sharqiy tog' deb xaritaga tushirilgan

.1720 -yilda partuganlar bu yerda qo'rg'on barpo etib -joylashgan o'miga ko'ra -garbdan oltinchi tog' -Monte- ve -rim raqami VI olti . Montevedio nomi bilan atalgan. Yokidunyodagi eng aholi ko'p Xitoy Xalq Respublikasining poutaxti nomi -Pekin Beyetsizin -Shimoliy poytaxt manusidagi bo'lsa ,Osi yodagi eng rivojlangan davlat Yaponi poytaxti -Tokio so'zi "Sharqiy poytaxt"demakdir .1457-yilda hozirgi imperatorsaroyi o'rni Ota Dokan degan kishi qasir qurib ,uni Edo deb ataganki ,bu so'z"daryo mansabi" demakdir . 1590-yilda imperator lashkarboshisi Edoni egallaydi. 1603- yilda esa Iyeyasu hokmiyatni qo'lga olishi bilan Edi Yaponiyaning amaldagi poytaxtiga aylandi .Shu davrdan boshlab shahar norasmiy oytaxt vazifasini o'taydi .1868-yilda imperator Mutsixito davlatning poytaxtini Kiotodan (G'arbiy poytaxt) Edoga ko'chirib ,uning nomini Sharqi poytaxt -Tokioga aylantirdi .

Avstraliya -Janubiy yer , Grenlandiya-Yashil yer , Islandiya-Muzloq yer, Missisipi-Katta suv ,Himolay-qorlar makoni, Qoraqurum -qorsiz o'rmonsiz tog' va hakozo nomlarning ma'nosini bilish geogra f uchun kasbiy burch . Ammo har bir darsda muallim ,domla hech bo'lmasa 25-50 geografik nomni ishlatadi ,bu tomonimlarni eng muhimlarini ,diqqatga sazovorlarini bilish dars samaradorligi uchun nihoyatda muhi m . Nomning manosi va geografik o'rni-bular geografiya darsiga qo'yiladigan odatiy talablar , oddiy talab esa geografiyaning geografiya ekanligini ,uning qiziqarli va ommabopligrini ta'minlaydi .Geografik nomlarning imlosi ,ya'ni transkriptsiyasi -to'g'ri yozilishi o'quvchi savodxonligi uchungina emas ,geografiya bilan til predmetlarining o'zaro a'loqasi uchun zarur .Ona tilimizdagi ko'pchilik nomlarni ,albatta , o'q uvchi yozadi ,ammo qo'shaloq so'z bo'lsa -Mingbuloq ,Qatortol bo'lsa ,birga yozilishi yoki ayrim yozilishi o'zlashtirish katta ahamiyatga ega . Bunda o'zbek tilining qoidalari talabidan kelib chiqib , alohida ma'no bersa - (Yangi zelandiyiya) ayri -ayri qo'shimcha ma'no bersa (Yangi arim)qo'shilib yozilishini bilish muhim masala hisoblandi . Shuni ham aytish kerakki , kalka -tarjima nomlarni bilish -geografikn ta'limning yetakchi masalasi . Shimoliy Muz okeani ,Olovli yer orollari ,Yashil burun orollari ,Birlashgan Arab Amirliklari kabi minglab nomlar tarjimada beriladi .Yaponiyaning -"Quyosh chiqar mamlakat ",Vensuella - Kichkina Vensuiya , Ulan -Ude -Ude daryosidagi qizi shahar ,Kolorada - bo'lgan daryo , Rio -negru -Qoradaryo va boshqa shunga o'xshash nomzod tarjima qijinmaydi .

Ayniv vaqtida bir ob'ekt nomi boshqasiga ko'chirilishi haqida ham bilish – ham ma'noni bilish ,ham imloni bilishga yordam beradi . O'zbekistondagi uchta viloyat nomi daryordan o'tgan (Qashqadaryo , Surxondaryo , Sirdaryo) to'qqistasining nomi shaharlar otidan o'tganligini ta'kidlash lozim . Jazoyer , Tunis ,Lyuksimbung ,Gvatimala kabi davlatlar nomi shahar ismi bilan atalsa ,Paragvay ,Kongo , Negir ,Sinegal ,daryolari nomi mamlakat nomiga aylangan . Xyddi shunday nomlar dengizning davlat ,oqim , okean qari nomiga o'tganligiga misolar ko'pchilik .

Geografik ta'lim va toponomikada eng nozik masalalardan biri , an'anaviy nomlar bo'lib , bunday nomlarni shu davlat xalqi tushunmaydi .Chunki -Albaniya o'z xalqida Germaniya -Doychland ,Finlandiya -Suomi , Parij -Pari ,Vena-Ven , Oltin shox buxtasi - Xalich va hokozo . Toponimlar va geografik atamalar haqidagi ta'limot -geografiya fanlarini bilish bilan qo'shib ,o'qituvchi na o'quvchini Yer sayyoramizning obektlari va tabiatini koz oldimizda gavdalantirishning zaruri talabi deb qaramoq lozim .

Geografiya talimi jarayonida geografiyani qiziqarli tomonini oshirish uchun ta'riflanayotgan atama termin va nomlarning ma'no mazmuni va kelib chiqishini bilishga intilish buni imkoniboricha o'qituvchi o'quvchiga yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi . Shu fikrlar nuqtai nazaridan o'z o'lkasining tarixi , tabiat ,boyliklarini o'rganadigan ekskursiyalar tashkil etish ,tugarak ishini joylashtirish kabi sinfdan va maktabdan tashqari muhim ahamiyatga egaki bu tadbirlar DTS da vao'quv dasturlarida ko'zda tutilgan .

Qasqadaryo , Qarshi , Shahrisabz va boshqa toponimlarni

chuqurroq o'rganish talab etiladi .Bu yerda biz "Qashqadqryo " nomining etimologiyasi ,Qashqadaryoning viloyat sifatidagi tabiiy va iqtisodiy izohini keltirish bilan chegaralanamiz .

Bu borada o'lkaning toponimlarining tabiat bilan jamiyat haqidagi bilim maqsadini va axborot berishga qaratilgan. Faslni amalga oshirishni ta'lim etadi deyish mumkin. Avvalo o'z o'lkasining qolaversa faqat darslarda emas har kuni ommaviy axborot vositalarida eshitiladigan

geografik nomlarning ma'nosini va atalish sababini bilish bugungi axobrotning tezkorligi davrning talabi hamdir. Ayni paytda o'zi yashab turgan o'lka o'zi mansub bo'lgan xalq o'tmishi va qadryatlarini hurmat qili sh, avlod ajdodlarning orzu-umidlari mujassam bo'lgan nomlar vatan tarixining bir bo'lagi bo'lidan xalqning topqirligi va donishmandligini ko'rsatadigan geografik nomalar vatanga iftixon tuyg'ularini tarbiyalaydi. Muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Jahon hamjamiyatida ma'lumki A.Q.Sh lari Rossiya fidratsiyasi Yaponiya Xitoy va boshqa eng katta davlatlar bugungi kunda O'zbekiston o'zlariga strategig hamkor deb biladilar. Ana shu kelajagi buyuk o'zbekistonning neft va gazning 90% ni berayotgan g'alla va paxta kabi asosiy qishloq xo'jalik mahsuloti etishtirishda viloyatlar orasida birinchi o'rinda turgan. Qashqadaryo viloyatining nomi Yunesko va O'zbekiston hukumatining qarori bilan 2700 yilligi nishonlanayotgan viloyat Qarshi shahrining atalish tarixini va ma'nosini bilmaslik Qashqadaryolikman degan fuqaro uchun ham qarz ham farzdir. Viloyat odamlariga bu nomlardan iftixon qilishga ko'p bora xaqlidirlarki faxrlanishga arzigelik tarixga ega bo'lgan bu yurtni o'zidan maydoni kichik aholisi kam iqtisodiyot salohiyati ustun bo'lмаган viloyatga besh yil davomida qo'shib yuborildi. Maydoni katta bo'lsada aholisi kamroq iqtisodiy potensiali ham u qadar yuqori bo'lмаган viloyatga birlashtirib yuborilishiga sal qoldi. Qashqadaryoni viloyat sifatida tugatish, jahon madaniyatiga yuzlab Nasafiyarni bergan Qarshi shahrini viloyat markazi bo'lish maqomidan mahrum qilishga harakatni har qanday Qashqadaryolik unutmasligi kerak. Maydoni jihatidan Qoraqalpog'iston Navoiy va Buxorodan keyin to'rtinchı 28 ming 400 km kv. aholisi soni bo'yicha Toshkent, Farg'onadan keyin uchunchi o'rinni egallagan.

Uzunligi 310 km havzasidagi suv yig'in maydoni 8780 km kv. Bo'lgan Qashqadaryo Hosor tog'larining qo'shni Tojikiston doirasidagi 3000 m balandlikdagi Tog'tosh davonidan kichik jilg'a sifatida boshlanadi. Qarshi dashtining Buxoro viloyati doirasidagi Qoravulbozor shahri yaqinida sug'orishdan ortgan qoldiq va oqova suvlar qum va sho'rhone larga singib oqim tugaydi. Qashqadaryonin gko'p yilik o'rtacha suv sarfi 5,6 m kub./ sek yani 1 sek da uning o'zanidan 5,6 kba metr suv oqib o'tadi. Bu miqdordagi suv faqat daryoning tog' havzasidagi biringa o'zining yani Varganza qishlog'i yaqinidagi o'lchangan suv sarfi bo'lib daryoning o'zidan ham sersuvroq Oqsuv Yakkabog'daryo Tanhoz daryo kabi chap irmoqlari o'ng irmoqlari umuman havzaning barcha maydonidan hosil bo'lувчи suv resursi 51,5 m kub/sek ni tashkil etadi. Bu hajmdagi suv asosan 8132 km kv. Ga teng havzaning tog'li doirasida hosil bo'ladi. O'rta Osiyo tabiiy sharoitida daryolar suvning yil bo'yicha taqsimlanishi eng muhim ahamiyatga ega bo'lib, ushbu ko'rsatkich daryolarning to'yinish yani oziqlanish manbalariga bog'liq bo'ladi. Qashqadaryo to'yinish bo'yicha mangu qor uyumlari kichik muzliklar mavsumiy qorlar erishida oziqlangani uchun qor va yomg'irdan to'yinadigan daryolar xiliga kiritiladi. Shu bois daryoning sersuv bo'lishi bahor oylariga to'g'ri keladi. Daryolarning sersuvlashish darajasi oqim modili ko'rsatkichi bilan ifodalanadi. Bir kv km maydonidan to'planadigan suv hajmi oqi modeli bo'lob , Qashqadaryo havzasida oqi moduli 12 raqamiga teng holbuki , qo'shni Zarafshon havzasida 20-25 l/sek tashkil etadi. Qashqadaryo asli amudaryoning o'ng irmog'i bo'lgan Zarafshonning chap irmog'idir. Garchi zarafshon Amudaryoga, Qashqadaryo Zarafshon endilikda yetib bormayotgan bo'lsada Qashqadaryo O'rta Osiyoning butun suv manbai Amudaryo havzasiga tegishlidir. Toponomikada ma'nosи va kelib chiqishi aniq bo'lgan oydin nomlar , muayyan tahvilni talab qiladigan noydin nomlarga ajratish tasnifi bor. Shu jihatidan Qashqadaryo toponimi noydin toponimlar jumlasiga kiradi. Darhaqiqat Qashqadaryo toponimining kelib chiqishi haqida tadqiqotchilarning fikrlari yakdil emas. Bu so'zning bir ma'nosи "Ser sharshara," "Tez oqar ", "Tog' daryosi", "Qiya qirg'oqli suv oqimi" bo'lishi mumkin. Janubiy O'zbekiston joy nomlarning taniqli tadqiqotchisi QDU prof. T.Nafasovning yozishicha, bu nom Qashqa+daryo gidronimi sifatida shakllangan. Qadimgi turkiy tildagi Qash – tepa, balandlik qabariq joy do'nglik ko'tarilma cho'qqi tog' tizmasi tik qirg'oq va shu kabi bir – biriga monan yaqin bo'lgan mazmunini bildiradi deb hisoblaydi. Chunki hozirgi zaon qirg'iz, o'zbek tatar, Beshqir, va hakas tillarning ayrim shevalarida qash zo'zi shunday ma'noga ega tarzda ishlatalidi. XII asr yozma yodgorliklarda ham, qash so'zi huddi shunday mazmunga qo'laniqgan. T.Nafasov V.V.Radlov lug'atiga asoslanib, qash o'simta, qavariq – joy. Qubba joy baland qirg'oq degan mazmunga ega. Qash so'ziga - qa – afeksi qo'shilgan , Ugom –uyum , Urkach - urgach o'qar usv sifatida tahlil etgan. Chindan ham asotoyidil izlanish ko'pchilik turkiy tilarda qashqa so'zi tog'lik toqqa xos

balandlikka tegishli mazmunda qo'llanilishiga adabiyotlarda ko'plab misollat topish mumkin. Toponimist A.Ishayev ham V.V.Radlovning lug'atiga asoslanib, Qashqadaryo Qashqa-buloq, qashqa suv gidronimlarini balandlikdan oqib tushadigan shiddatli tez oqar daryo bo'lганligi uchun shunday atalgan bo'lishi kerak deb hisoblaydi. T.Nafasov A.Ishayev va boshqa tadqiqotchilar singari mualliflarning mashhur rus sharqshunosi turkshunosi etnografi va areoligi VVRadlov ko'p jihatdan o'rinnlidir. 1837-1918 yillarda yashab ijod etgan Radlov O'rta va syharqiy Osiyoni o'rganish asoschilaridan biri 1898 yil Markaziy Osiyoga D.A.Klement boshchiligidagi ekspeditsiya uyushtirgan, yozuvchini o'qigan qadimgi ung'ur yozma yodgorliklarini o'rganish va elon qildirishga boshchilik qilgan olim turkiy tillarni – qiyosiy tarixiy o'rganish asoschilaridan biri , turkiy tilar kelib chiqishi va dealiktlarini chuqur tahlil etgan "shimoloy turkiy tillarning gramatikasi " "Mangoliyaning qadimgi turkiy yozuvlari" nomli yirik asarlarida turkiy tillar etnonezi tasnifi va tarixiy dealektologiyasini asoslab bergen. Qashqadaryo toponimining pay do bo'lishi daryo oqib o'tadigan havzaning tabiatini mujassam etgan degan T.Nafasov, A.Eshlev kabi olimlarning fikrlariga biz ham bir darajada qo'shilamiz. Shuning uchunki, Qashqadaryo asosan tog' daryosi, o'z suvini tog'lardan yig'adi tekisliklarda esa daryo suvi sug'orishga sarflanadi. Tog' daryolarining oqim surati tez , shiddat bilan oqishi va Varganza qishlog'idan yuqori qismi -130-135 –km uzunlikdagi Qashqadaryoning uzani tog'lar orasidan tor vodiylar hosil qilib ,o'tishi hisobga olinsa ,daryoning tez oqar tog' daryosi bo'lганligidan shunday nom olganligiga astoydil ishonging keladi .

O'zi unchalik katta bo'lmasada Markaziy Osiyoda yangi yerlar ko'p o'zlashtirilgan ,yoqilg'i xomashyo resurslarini qazib olishda dovrug' taratayotgan viloyatlarga nom bergen Qashqadaryogidroimining atalishida bazi olimlar ,aksari geografik –toponimistlar yana bir xususiyatga etiborni jalb etadilar .Qaqshamoq ko'rib , ko'rib qolmoq ,qaqshaydigan daryo daryo bo'lgani uchun shunday nom olgan degan yaxminni bildiradilar . Qashqa – quruqlashish so'zida q bilan sh o'zaro o'r'in almashishb ,qashqaga aylangan , so'ng qashqadaryo bo'lgan . Daryoning quyi qismiga nisbatan bu nom qo'llanilgan bo'lishi mumkin . O'rta osiyo joy nomlari va ilmiy geografik merosning bilimdoni bo'lga mashhur o'zbek geografi H.Hasanov ham ayni shu fikrni quvvatlashga moyillik bildirib ,”Daryo tabiatida qashqa ” lik bor deb yozadi . Bu o'rinda daryoning quyi oqimida uning o'rnida hpsil bo'ladigan ko'lmaqlarga ishora etadi , shekilli , uzoqdan qaraganda o'zakdag'i qurigando'ng' oqarib k ulchalar qorayib , Ola – chalpoq –qashqa manzara kasb etadi .Qashqa tabiatli o'zan korinishga ega bo'ladi .

Taponimlar paydo bo'lishida qiziq bir qonuniyat bor . Evropada shu jumladan Rossiya , O'kraina , Belarussiya va boshqa davlatlarda daryo o'z sohilda o'rnashgan shaharlarga nom bersa , O'rta va Markaziy Osiyoda buning teskarisi shahar yonidan oqib o'tuvchi gidronimlar shu aholi yashash maskani nomi bilan yuritiladi ; Amudaryo , Yakkabog'dar yo , G'uzordaryo , Kosonsoy , Kasbiysoy , Langardaryo singari bir darajada ma'lum va mashhur gidronimlar bularga yaqqol misol bo'la oladi . Shu qonuniyatni nazarda tutgan chamasi , mashhur sharqshunos akademik V.V Bartold Qashqadaryo gidronimining paydo bo'lishini Shahrisabzning qadimgi nomi Kesh bog'lab izohlagan . Keshkrud , Qashqrud –Keshsuvi , Keshdaryo yoki Kesh +i +Rud nomining fonetik o'zgargan varyanti deb hisoblaydi . Rud – forsiyda daryo , anhor , kanal ,suv , ariq ma'nosini bildiradi . Hirot yonidan oqib o'tuvchi – Hriru – Hirot daryosi –Hirot suvi – Tajand daryosi buning tiniq misoli . V.V Bartold qashqa komponentli nomlar bilan Qashqadar yoning Qashqa tog' so'zining munosabati yo'q deb tushuntirgan . XX- asrning taniqli geograf - toponemist olimi E.M Murzayev , V.V.bartold izohiga moyillik , Keshkrud – Keshrud –Sug'udcha nom turkiyga – o'zbekchaga Qashqadaryo keyinchalik Qashqadaryo deb tarjima qilingan bo'lishi mumkin deb yozadi . Darvoqe A.Navoiyning "Sab'iy sayyor" dostonida Shahrisabzning nomini .

Dedilar; Kishvari durur dilkash ,

Oti ham Shahrisabz erur , ham Kash , -deb

Yozganligining guvohi bo'ldiki V.V. Bartold , E.M.Murzayiv , T.Nafasov,P.Ravshanov va bohqa tadqiqotchilarining Qashqadaryo nomi aslan Kesh -Shahrisabz –daryosi mazmunida paydo bo'lgan degan fikirllariga ishonch bildirsa bo'ladi .

Atoqli o'zbek toponimisti , geografiya fanlari doktori S.Qorayev Qzshqadaryo gidronimini bir necha xil tiniq tez oqar suv sohilida o'simlik kam yang qirg'oqli suv , yolg'iz tepa ma'nolarini keltirib, qatoriga yana nomining kelib, chiqishini etnonim urug' qabila nomi bilan bog'laydi. Qashqa deb ataluvchi turkiy zabon urug'lar yashagan joylarda oqqani uchun Qashqa urug'iga mansub daryo, Qashqaliklar suvi sifatida nomlangan bo'lishi mumkin. Degan izohni yoqlaydi. Chunki Qashqa urug'i nomi qo'shilgan gidronim va oronimlar O'rta Osiyoning boshqa hududlarida siyrak bo'lsada uchraydi. Har qalay hozirgi Qashqadaryoning daryo va viloyat sifatidagi nomida aloqadorlik mashhurlik boshqalardan ajralib turishi aniq ko'zga tashlanish kabi asl turkiy o'zbekona ramziy ma'no mazmunlar ham birga o'xshab tuyiladi, bizga xullas Qashqadaryo mikrotponimida tarixiy voqiylik , turkiygoy xalqlarining el-elatlilik va til hususiyatlari ham , O'zbekiston hududidagi katta bir hududning o'ziga hos tabiiy geografik jihatlari ham tengma teng muhirlangan deb dadil aytish mumkin.

Toponimika va geografik terminshunoslik fanidan amaliy mashg'lotlar

№ 1 Amaliy mashg'ulot

Mavzu: O'z tumaninig toponimlari.

Ishdan maqsad:

- Toponimika fani, o'rganish ob'ekti, maqsad va vazifalari hamda geografiya fanlari tizimida tutgan o'rni to'g'risida olingan bilimlarni mustahkamlash va kengaytirish.
- Vatanparvarlik ruhini o'stirish.
- ekologik ta'lif tarbiya berish.

Kerakli jiozlar:

Daftar, ruchka, jahoning va O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografik atlasi.

Foydalaniladigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajariladigan topshiriqlar:

- Tumandagi joy nomlari to'g'risida daftarga yozing.
- Vujudga kelishiga ko'ra guruxlarga bo'lib tahlil qiling.
- Geografik kartada joy nomlari ahamiyatini izohlang.

Toponimika fanining obyekti, predmeti, maqsadi, vazifalari mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lism beruvchi	Ta'lism oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiyl maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarini shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiyl maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhrar ishini ta'minlovchi guruhrar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhrar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	<p>1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2.Guruhrar ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (1-ilova).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkorsro'rov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (2,3-ilovalar).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtiroklarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi. YAKKA tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruhsardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p>
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhrar ishini baholaydi, faol ishtirokchilarni alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p>	Eshitadi.

	3.3. Mustakil ishlashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).	Vazifani yozib oladilar.
--	---	--------------------------

1-ilova

GURUHLARNING BILIM VA KO'NIKMALARINI BAHOLASH MEZONLARI

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

ISH YUZASIDAN NAZORAT SAVOLLARI:

1. Toponimika nimani o'rganadi?

1. Kishilar nomlarni nima sababdan o'ylab chiqarganlar?
2. Toponimika geografiyada qanday o'rinn tutadi?
3. Joy nomlari va topominika hususida E. Murzaev nima degan?
4. Toponim nima?
5. Toponimikani nima sababdan yerning tili deyiladi?
6. Uning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
7. Geografik kartada joy nomlari ahamiyati kanday?
8. Hozirgi paytda jamiyatni joy nomlarisiz tasavvur etib bo'ladimi?
9. Toponimika qanday ma'noni anglatadi?

Nº 2– Amaliy mashg'ulot.

Mavzu: Yer yuzasidagi cho'llar nomlari.

Ishdan maqsad: a) Toponimlar paydo bo'lishining geografik jihatlari omillar to'g'risida olingan bilimlarni mustahkamlash va kengaytirish.
b) Vatanparvarlik ruhini o'stirish.
c) ekologik tarbiya berish.

Kerakli jiozlar: Daftar, ruchka, jahoning va O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografik atlasi, respublika, viloyat va tumanlarning topografik kartalari.

Foydalaniladigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

ISH YUZASIDAN BAJARILADIGAN TOPSHIRIQLAR:

1. Toponimlarning paydo bo'lishini va rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillarni yozma izohlash.
2. Obektlarga nom berishning geografik xususiyatlarini misol tariqasida tadbiq etib izohlang.
3. Joy nomlari paydo bo'lishida tabiiy, iqtisidiy, ijtimoiy omillarini ajrating, taxlil qiling.
4. Yer yuzasidagi cho'llar nomlari kelib chiqishini izoxlang.

Yer yuzasidagi cho'llar nomlari” mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiylar maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiylar maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruqlar ishini ta'minlovchi guruqlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruqlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish	1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish	Tinglaydilar.

bosqichi (5 daqiqa)	natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi. 1.2.Guruhanlari ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (<i>1-ilova</i>).	
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkorsor'ov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (<i>2,3-ilovalar</i>).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtiroklarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi. YAKKA tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruhan sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi. Tanlagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAKUNIY bosqich (15 daqiqa)	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhanlari ishini baholaydi, faol ishtirokchilarini alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishlashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (<i>4,5- ilovalar</i>).</p>	<p>Eshitadi.</p> <p>Vazifani yozib oladilar.</p>

Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

Nazariy tushuncha

Geografiya fani paydo bo'lgan kundan boshlab hozirgi kunga qadar kishilarning - qaerda? degan savoliga atroflicha javob berib kelmoqda. Bu vazifani to'liq bajarishda unga geografiya fanlari tizimiga kiruvchi Toponomika va Kartografiya fanlari yaqindan ko'makchidir. Toponimlarga geografiya fanining o'rGANISH ob'ekti sifatida qaralishining eng asosiy sababi nomlarning bugungi kundagi bosh vazifasi (funksiyasi) ya'ni har qanday geografik ob'ektning manzilini (adresini) ko'rsatib berishi bilan bog'liqidir. Materik va okeanlar dengiz va daryolar, ko'l, buloq yoki muzliklar, tog' yoki tekisliklar, mamlakat va shaharlar, qishloq, mahallalar va ko'chalar o'z nomiga ega. Er yuzasidagi millionlab geografik ob'ektlarning hududiy joylashgan o'rni, manzili shu nomlar orqali aniqlanadi, xaritaga tushiriladi, u erlarda yuz bergen va berayotgan voqealari hodisalar haqida ma'lumot beriladi.

Гурухларда ишилаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гурухлар ишида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурожаат қилинг.

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гурухлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Аниқ тушунмоғимиз лозим:

- бошқаларга ўргатиш орқали ўзимиз ўрганамиз;
- биз битта кемадамиз – ёки биргаликда сузуб чиқамиз, ёки биргаликда чўкиб

Guruhs faoliyatini baholash mezonlari

<i>Guruhs</i>	<i>Mahlumotning to'liqligi</i> <i>(1,0)</i>	<i>Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi (0,5)</i>	<i>Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi</i> <i>(0,5)</i>	<i>Umumiyl ball</i>
1-guruh				
2-guruh				
3-guruh				
4-guruh				
5-guruh				

Guruhs faoliyati natijalarining umumiy bahosi

<i>Guruhs</i>	<i>O'zaro baholash natijalari</i>					<i>Jami</i>
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	
1	*					
2		*				
3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

(F) – fikringizni bay'n eting.

(S) – fikringiz bay'niga biron sabab kўrsating.

(M) – kўrsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.

(U) – fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiya tinglovchilarni mustaқil fikrini ximoya қilishga, erkin fikrlash va ўз fikrini boshқalarga ўtkazishga, ochiq xolda baxslashishga, egallangan bilimlarni taxlil қilishga, ularning қай darajada egallaganini baxolashga ҳамда tinglovchilarni baxslashish madaniyatiga ўргатади

**JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY,
IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.**

F

-

FIKRINGIZNI BAYON ETING.

S

-

FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR **SABAB KO'RSATING**

M -KO"RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI MISOL KELTIRING

U

FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING

ISH YUZASIDAN NAZORAT SAVOLLARI:

1. Obektlarga nom berishning geografik xususiyatlari.
3. Joy nomlari paydo bo'lishida birinchi.
4. Nisbiy qonuniyati.
5. G'oyaviy-siyosiy nomlar.
6. Iboralarning konkretlashuvi va individuallashuvi qonuniyati.
7. Suv bilan bog'liq toponimlarni nomlash.
8. Mahalla va ko'chalarga nom berishda amal qilinadigan navbatdagi tamoyillar.

№ 3– Amaliy mashg'ulot.

Mavzu: Xar bir materikdagi poytaxt shaxarlar nomlari.

- Ishdan maqsad:** a) Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlar to'g'risida olingan bilimlarni mustahkamlash, chuqurlatirish.
b) Vatanparvarlikbilimlarni bitirish.
c) Ekologik bilimlarni o'stirish.

Kerakli jihozlar: O'zbekistonning va dunyoning iqtisodiy va geografik kartasi, daftar, ruchka, qalam, chirg'ich, transportir.

Foydalanimadigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Topshiriqlar:

1. Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarning shakllanishi to'g'rsida daftarda izoh yozish..
2. Mamlakat nomidan kelib chiqqan poytaxt nomlari ro'yxatini tuzing.
3. Xar bir materikdagi poytaxt nomlarini lug'aviy manusiga tarif bering.

Xar bir materikdagi poytaxt shaxarlar nomlari mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lim beruvchisi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarни shakllantiradi. Belgilangan ta'limiy maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi. Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi. 1.2.Guruhrular ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (1-ilova).	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor-so'rov usulini qo'llaydi: 2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi.	Savolga javob beradilar. Guruhlarga bo'linadi. YAkka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib,

	<p>(2,3-ilovalar).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtirokclarini rag'batlantiradi.</p>	<p>yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi. Tanlagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAkuniy bosqich <i>(15 daqqa)</i>	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhrular ishini baholaydi, faol ishtirokchilarni alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishlashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).</p>	Eshitadi. Vazifani yozib oladilar.

1-ilova

Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruhrular ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

Nazariy tushuncha

Oykonimlarining nomlanishida ma'lum hududda yashovchi xalqning iqtisodiy turmush tarzi-shug'ullanuvchi kasb-kori, xo'jalik faoliyati muhim omil bo'lib hisoblanadi. Bu omil Farg'onan viloyati joy nomlari tizimidagi oykonimlarda ham o'z ifodasini topgan Bu xil oykonimlar, ayniqsa, Qo'qon va Marg'ilon shaharlari mikrotoponomiyasida ko'p uchraydi. CHunonchi, o'tmishda Qo'qon shahrida hunarmandchilik keng miqyosda taraqqiy etgan, rivojlangan. 1897 yili olingan aholi ro'yxati hujjatlarida bayon qilinishicha, shaharning 52 foiz aholisi hunarmandlar hisoblangan. Ular misgarlik, zargarlik, temirchilik, degrezlik, ko'ncilik, to'qimachilik kabi kasb-hunarlar bilan shug'ullanib hayot kechirganlar. Bu jarayon oykonimlarda o'z aksini topgan. Ko'pgina mahalla, guzar, ko'chalar kasb-hunarni ifodalovchi so'zlar bilan Yuritilib ketgan., CHinnisoz, Egarchilik, Baxmalbof, Ko'rpbabof, Degrezlik kabi oykonimlar shular jumlasidandir.

2-ilova

Гурухларда ишилаш қоидаси

Шерингизни дикқат билан тингланг.

Гурухлар ишида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топширикларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурожаат қилинг.

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гурухлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Аниқ тушунмоғимиз лозим:

- бошқаларга ўргатиш орқали ўзимиз ўрганамиз;
- биз битта кемадамиз – ёки биргаликда сузуб чиқамиз, ёки биргаликда чўкиб кетамиз.

3-ilova

Guruhlar faoliyatini baholash mezonlari

	<i>Mahlumotning</i>	<i>Mahlumot</i>	<i>Taqdimotning</i>	<i>Umumiy ball</i>
--	---------------------	-----------------	---------------------	--------------------

<i>Guruhsar</i>	<i>to'liqligi (1,0)</i>	<i>mazmuminining aniq tushuntirilishi (0,5)</i>	<i>ko'rgazmali tarzda berilishi (0,5)</i>	
1-guruh				
2-guruh				
3-guruh				
4-guruh				
5-guruh				

Guruhsar faoliyati natijalarining umumiy bahosi

Guruhsar	O'zarob baholash natijalar					Jami
	1	2	3	4	5	
1	*					
2		*				
3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

(F) – fikringizni bay'n eting.

(S) – fikringiz bay'niga biron sabab kÿrsating.

(M) – kÿrsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.

(U) – fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiya tinglovchilarni mustaqil fikrini xim oya qilishga, erkin fikrlash va ýz fikrini boshkalarga ýtkazishga, ochik xolda baxslashishga, egallangan bilimlarni taxlil qilishga, ularning қay darajada egallaganini baxolashga xamda tinglovchilarni baxslashish madaniyatiga ýrgatadi

JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY, IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.

F

- **FIKRINGIZNI BAYON ETING.**

S

- **FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR **SABAB** KO'RSATING**

M

- **KO'RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI **MISOL** KELTIRING**

U

- **FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING**

Ish yuzasidan nazorat savollari:

1. Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarning shakllanishi.
2. Iqtisodiy turmushida savdo-sotiqning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
3. Iqtisodiy turmushida dehqonchilikning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
4. Mahalliy ishlab chiqarish korxonalari nomi bilan bo'liq oykonimlar

5. Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
6. Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
7. Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.
8. Urug', qabila, qavm, toifa nomlari (etnonimlar) bilan Yuritilgan gidrooykonimlar.
9. Suvning maza-ta'mi, rang xususiyatiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.

№ 4— Amaliy mashg'ulot.

Mavzu: Eng yirik tog' nomlari

- Ishdan maqsad:**
- a) Tog', tog' tizmalarini nomlari to'g'risida tushuncha olish va olingan bilimlarni mustahkamlash.
  - b) Vatanparvarlik ruhini o'stirish.
  - c) Ekologik tarbiya berish.

- Kerakli jihozlar:** Daftar, ruchka, qalamlar, Jahon va O'zbekiston geografik atlasi, yozuvsiz xaritasi, chizg'ich, transportir.

Foydalaniladigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajariladigan topshiriqlar:

- 1.Tog'lar va tog' tizmalari nomlari katalogini tuzing.
- 2.O'zbekistondagi tog'lar va tizmalar nomlariga misollar keltiring.
3. Olingan ma'lumotlar bo'yicha daftarga yozma izoh yozing.

Eng yirik tog' nomlari mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiy maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqqaq)	<p>1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2.Guruhlardan ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (<i>1-ilova</i>).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqqaq)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor-so'rov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (<i>2,3-ilovalar</i>).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi.</p> <p>Yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p>

	<p>ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtiroklarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Tanlagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAkuniy bosqich (15 daqiqa)	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhlar ishini baholaydi, faol ishtirokchilarni alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishslashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).</p>	<p>Eshitadi.</p> <p>Vazifani yozib oladilar.</p>

1) Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslاب berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

Nazariy tushuncha

Yer sharida bir-biridan sifat jihatidan farq qiluvchi ikkita yuza — materiklar va okeanlar mavjud. Bular o'zaro har tomonlama va murakkab ravishda bog'langan. Bu bog'lanishning eng muhim belgisi ular o'rtasidagi modda va energiya almashinuvidir. Dengiz tirik organizmlarga boy. Inson okean va dengizlardan juda ko'p, bitmas-tuganmas oziq-ovqat mahsulotlari olishi mumkin. Okean va dengizlar boshqa xil ko'plab tabiat resurslarining ham manbaidir: suvda eritma holda ko'pdan-ko'p tuzlar va boshqa birikmalar hamda elementlar, dengiz tagida foydali qazilmalar bor, dengiz to'lqinlari va qalqishi energiya manbaidir, okean va dengsizlar transportda juda katta ahamiyatga ega.Arktika chuqur o'r ganilgach, Shimoliy Muz okeanining mustaqil okean ekanligi haqidagi fikr qayta tiklandi.

2-ilova

Guruhlar faoliyatini baholash mezonlari

<i>Guruhlar</i>	<i>Mahlumotning to'liqligi (1,0)</i>	<i>Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi (0,5)</i>	<i>Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi (0,5)</i>	<i>Umumiy ball</i>
1-guruh				
2-guruh				
3-guruh				
4-guruh				
5-guruh				

3-ilova

Guruhlar faoliyati natijalarining umumiy bahosi

Guruh	O'zaro baholash natijalari					Jami
	1	2	3	4	5	
1	*					
2		*				

3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

- (F) – fikringizni bay'n eting.
- (S) – fikringiz bay'niga biron sabab kўrsating.
- (M) – kўrsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.
- (U) – fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiya tinglovchilarni mustaқil fikrini ximoya қilishga, erkin fikrlash va ўз fikrini boshқalarga ўtkazishga, ochiq xolda baxslashishga, egallangan bilimlarni taxlil қilishga, ularning қай darajada egallaganini baxolashga ҳамда tinglovchilarni baxslashish madaniyatiga ўргатadi

JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY, IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.

F	-	FIKRINGIZNI BAYON ETING.
S	-	FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR SABAB KO'RSATING
M	-	KO"RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI MISOL
U	-	FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING

№ 5– Amaliy mashg’ulot.

Mavzu: Dengizlar, qo’ltiqlar, bo’g’izlar nomlari.

- Ishdan maqsad:**
- Dengizlar, qo’ltiqlar, bo’g’izlar nomlari to’g’risida tushuncha olish va olingan bilimlarni mustahkamlash.
  - Vatanparvarlik ruhini o’stirish.
  - Ekologik tarbiya berish.

Kerakli jihozlar: Daftar, ruchka, qalamlar, Jahon va O’zbekiston geografik atlasi, yozuvsiz xaritasi, chizg’ich, transportir.

Foydalilaniladigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajariladigan topshiriqlar:

- Dengizlar, qo’ltiqlar, bo’g’izlar nomlari katalogini tuzing.
- O’zbekistondagi dengizlar, qo’ltiqlar, bo’g’izlar nomlariga misollar keltiring.
- Olingan ma’lumotlar bo’yicha daftarga yozma izoh yozing.

“Dengizlar, qo’ltiqlar, bo’g’izlar nomlari” mavzusi bo’yicha amaliy mashg’ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat	Faoliyatning mazmuni
-----------------	-----------------------------

boskichlari	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiy maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	<p>1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2.Guruhanlari ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (<i>1-ilova</i>).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor-so'rov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (<i>2,3-ilovalar</i>).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtirokolarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi.</p> <p>YAkka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p> <p>Tanlagen fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAKUNIY bosqich (15 daqiqa)	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhanlari ishini baholaydi, faol ishtirokchilarini alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishslashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (<i>4,5- ilovalar</i>).</p>	<p>Eshitadi.</p> <p>Vazifani yozib oladilar.</p>

5) Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	1- guruh	2- guruh	3- guruh
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioxha kildi (0,2)			
Jami: (2 ball)			

Nazariy tushuncha

Yer sharida bir-biridan sifat jihatidan farq qiluvchi ikkita yuza — materiklar va okeanlar mavjud. Bular o'zaro har tomonloma va murakkab ravishda bog'langan. Bu bog'lanishning eng muhim belgisi ular o'rtaсидagi modda va energiya almashinuvdir. Dengiz tirik organizmlarga boy. Inson okean va dengizlardan juda ko'p, bitmas-tuganmas oziq-ovqat mahsulotlari olishi mumkin. Okean va dengizlar boshqa xil ko'plab tabiat resurslarining ham manbaidir: suvda eritma holda ko'pdan-ko'p tuzlar va boshqa birikmalar hamda elementlar, dengiz tagida foydali qazilmalar bor, dengiz to'lqinlari va qalqishi energiya manbaidir, okean va dengsizlar transportda juda katta ahamiyatga ega. Arktika chuqur o'r ganilgach, Shimoliy Muz okeanining mustaqil okean ekanligi haqidagi fikr qayta tiklandi.

2-ilova

Guruhlar faoliyatini baholash mezonlari

Guruhlar	Mahlumotning to'liqligi (1,0)	Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi (0,5)	Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi (0,5)	Umumiyl ball
1-guruh				
2-guruh				
3-guruh				
4-guruh				
5-guruh				

3-ilova

Guruhlar faoliyati natijalarining umumiyl bahosi

Guruh	O'zaro baholash natijalar					Jami
	1	2	3	4	5	
1	*					
2		*				
3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

- (F) – fikringizni bay'n eting.**
- (S) – fikringiz bay'niga biron sabab kýrsating.**
- (M) – kýrsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.**
- (U) – fikringizni umumlashtiring.**

Ushbu texnologiya tinglovchilarni mustaqil fikrini ximoya қilishga, erkin fikrlash va ýz fikrini boshkalarga ýtkazishga, ochik xolda baxslashishga, egallangan bilimlarni taxlil қilishga, ularning қay darajada egallaganini baxolashga xamda tinglovchilarni baxslashish madaniyatiga ýrgatadi

**JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY,
IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.**

F

-

FIKRINGIZNI BAYON ETING.

S**- FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR SABAB KO'RSATING****M -****KO"RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI MISOL****U****- FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING**

1. Dunyo okeani tushunchasiga ta'rif bering.
2. Dunyo okeanining geografik qobiq uchun qanday ahamiyati bor?
3. Dunyo okeanining gidroximik xususiyatlari deganda nimani tushunasiz?
4. Dunyo okeanining hidrofizik xususiyatlari deganda nimani tushunasiz?
5. Dunyo okeanining asosiy oqimlari qaysilar va ularning qanday ahamiyati bor?
6. Dunyo okeanining flora va faunasi qanday tuzilgan?

№ 6– Amaliy mashg’ulot.

Mavzu: Orollar, yarimorollar nomlari.

Ishdan maqsad:

- a) O’zbekiston sanoat ishlab chiqarishi to’g’risida olingan bilimlarni mustahkamlash .
- b) Vatanparvarlik ruhini o’stirish.
- c) Ekologik tarbiya berish.

Kerakli jihozlar: lug’at, Daftар, ruchka, qalamlar, geografik atlas, yozuvsiz xaritasi, chizg’ich, transportir.

Foydalanimadigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajariladigan topshiriqlar:

1. Orollar, yarimorollar nomlari to’g’risida daftarga izoh yozing.
2. Orollar, yarimorollar nomlari geografik atlasidan foydalanib o’rganing, tahlil qiling .

“Orollar, yarimorollar nomlari” mavzusi bo'yicha amaliy mashg’ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta’lim beruvchi	Ta’lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta’limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta’limiy maqsadlarga mos o’quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi.</p> <p>Samarali ichki guruhlar ishini ta’minlovchi guruhlar uchun yozma yo’riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	<p>1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2.Guruhlar ishini baxolash mezonlarini e’lon qiladi (1-ilova).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor-so’rov usulini qo’llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo’ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini “FSMU” texnikasi asosida</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo’linadi.</p> <p>YAkka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama</p>

	<p>bajarishlarini tushuntiradi. (2,3-ilovalar).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtiroklarini rag'batlantiradi.</p>	<p>qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p> <p>Tanlagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAKUNIY bosqich <i>(15 daqqaq)</i>	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhlар ishini baholaydi, faol ishtirokchilarni alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishslashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).</p>	Eshitadi. Vazifani yozib oladilar.

3. Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslاب berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioxal kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

2-ilova

Гуруҳларда ишилаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳлар ишида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топширикларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурожаат қилинг.

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Аниқ тушунмоғимиз лозим:

- бошқаларга ўргатиш орқали ўзимиз ўрганамиз;
- биз битта кемадамиз – ёки биргаликда сузуб чиқамиз, ёки биргаликда чўкиб

3-ilova

Guruhlar faoliyatini baholash mezonlari

<i>Guruhlar</i>	<i>Mahlumotning to'liqligi</i> <i>(1,0)</i>	<i>Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi (0,5)</i>	<i>Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi (0,5)</i>	<i>Umumiy ball</i>
1-guruh				
2-guruh				

3-guruh				
4-guruh				
5-guruh				

Guruhlari faoliyati natijalarining umumiy bahosi

Guruhi	O'zaro baholash natijalari					Jami
	1	2	3	4	5	
1	*					
2		*				
3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

(F) – fikringizni bay'n eting.

(S) – fikringiz bay'niga biron sabab

JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY, IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.

F

FIKRINGIZNI BAYONIGA ETING

S

- FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR **SABAB** KO'RSATING

M

-KO"RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI **MISOL** KELТИРИНГ

U

- FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING

ISH YUZASIDAN NAZORAT SAVOLLARI.

1. Orollar yomini aying.
2. Orollar, yarimorollar nomlariga ta'rif keltiring.
3. Tinch, Hind va Atlantika okeanlaridagi orollarni nomlanishida qanday farqlar mavjud?

№ 7– Amaliy mashg'ulot.

Mavzu: **Yevrosiyodagi yirik ob'ektlarning nomlari.**

Ishdan maqsad: a) Toponimik atamalar to'g'risida olingan bilimlarni mustahkamlash va ularni kengaytirish.

b) Vatanparvarlik ruxini o'stirish.

s) ekologik bilimlarni kengaytirish.

Kerakli jihozlar: daftар, ruchka, O'zbekistonning iqtisidiy va ijtimoiy, siyosiy xaritasi.

Foydalanimadigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan topshiriqlar:

- 1.Tarixiy davr yoki jarayonni aks ettiruvchi nomlar.
1. Materikdagi yarim orollar nomi manosi.
2. Tog' nomlari qo'llanilishi.

Evrosiyodagi yirik ob'ektlarning nomlari mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiy maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	<p>1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2.Guruhanlari ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (<i>1-ilova</i>).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor-so'rov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (<i>2,3-ilovalar</i>).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtirokclarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi.</p> <p>YAkka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p> <p>Tanlagen fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAKUNIY bosqich (15 daqiqa)	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhanlari ishini baholaydi, faol ishtirokchilarni alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishslashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (<i>4,5- ilovalar</i>).</p>	<p>Eshitadi.</p> <p>Vazifani yozib oladilar.</p>

1-ilova

1. Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			

- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslاب berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

2-ilova

Гурухларда ишланиш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гурухлар ишида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурожаат қилинг.

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гурухлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Аниқ тушунмоғимиз лозим:

- бошқаларга ўргатиш орқали ўзимиз ўрганамиз;
- биз битта кемадамиз – ёки биргаликда сузуб чиқамиз, ёки биргаликда чўкиб

3-ilova

Guruhsiz faoliyatini baholash mezonlari

<i>Guruhsiz</i>	<i>Mahlumotning to'liqligi</i> <i>(1,0)</i>	<i>Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi (0,5)</i>	<i>Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi</i> <i>(0,5)</i>	<i>Umumiy ball</i>
1-guruh				
2-guruh				
3-guruh				
4-guruh				
5-guruh				

Guruhsiz faoliyati natijalarining umumiy bahosi

Guruhsiz	O'zaro baholash natijalari					Jami
	1	2	3	4	5	
1	*					
2		*				
3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

(F) – fikringizni bay'n eting.

(S) – fikringiz bay'niga biron sabab kўrsating.

(M) – kўrsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.

(U) – fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiya tinglovchilarni mustakil fikrini ximoya қилишга, erkin fikrlash va ўз fikrini boshkalarga ўtkazishga, ochik xolda baxslashishga, egallangan bilimlarni taxlil қилишга, ularning қай darajada egallaganini baxolashga xamda tinglovchilarni baxslashish madaniyatiga ўргатади

JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY, IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.

F

FIKRINGIZNI BAYON ETING.

S

- FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR SABAB KO'RSATING

M

-KO'RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI MISOL KELTIRING

U

FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING

Nazariy tushuncha

Ish yuzasidan nazorat savollari:

1. Kimyo sanoati tarmoqlariga nimalar kiradi?
2. Kimyo sanoati hususiyatlarini izohlang?
3. Tog'-kon kimyosi tarmog'ini izohlang?
4. Asosiy kimyo tarmog'ida nimalar ishlab chiqariladi?
5. Organik kimyo mahsulotlari qaysilar?
6. Kimyo sanoati korhonalar qaysi omillar asosida joylashtiriladi?
7. O'zbekiston kimyo sanoatini izohlang?

№ 8– Amaliy mashg'ulot.

Mavzu: Afrika toponimlari

Ishdan maqsad: a) Toponimlar paydo bo'lishining geografik jihatlari to'g'risida tushuncha olish, olingan bilimlarni mustahkamlash.

b) Vatanparvarlik ruhini o'stirish.

c) Ekologik bilimlarni kengaytirish.

Kerakli jihozlar: Daftar,ruchka,qora va rangli qalamlar, O'zbekistonning va dunyoning iqtisodiy va ijtimoiy geografik atlasi.

Foydalilaniladigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Topshiriqlar:

1. Afrika materigidagi gidrotoponimlar.
2. Materikka xos etnotoponimlar.
3. Materik oronimlari va oykonimlari.

Afrika toponimlari mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarini shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiy maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruuhlar ishini ta'minlovchi guruuhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruuhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	

1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi. 1.2.Guruuhlar ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (<i>1-ilova</i>).	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor-so'rov usulini qo'llaydi: 2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (<i>2,3-ilovalar</i>). Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi. Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi. 2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtirokclarini rag'batlantiradi.	Savolga javob beradilar. Guruhlarga bo'linadi. YAkka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi. Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi. Tanalagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.
3. YAKUNIY bosqich (15 daqiqa)	3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi. 3.2.Guruuhlar ishini baholaydi, faol ishtirokchilarini alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi. 3.3. Mustakil ishslashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (<i>4,5- ilovalar</i>).	Eshitadi. Vazifani yozib oladilar.

1) 1-ilova

2) *Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari*

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruuh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

1. Nazariy tushuncha

Joy nomlarini qadimda qanday hosil bo'lishi, ularni bizgacha etib kelishida, rivojlanishida hissa qo'shgan olimlar ishlarini o'rganish. Geografiya nomlarni qanday holatda, sharoitda, vaqtida hosil b'lishi, ularni tarixi haqida ma'lumotlarga ega bo'lish.

3-ilova

Guruhlar faoliyatini baholash mezonlari

<i>Guruhlar</i>	<i>Mahlumotning to'liqligi</i> (1,0)	<i>Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi</i> (0,5)	<i>Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi</i> (0,5)	<i>Umumiy ball</i>
1-guruh				
2-guruh				

3-guruh				
4-guruh				
5-guruh				

Guruhlari faoliyati natijalarining umumiy bahosi

Guruh	O'zaro baholash natijalari					Jami
	1	2	3	4	5	
1	*					
2		*				
3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

- (F) – fikringizni bay'n eting.
- (S) – fikringiz bay'niga biron sabab kýrsating.
- (M) – kýrsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.
- (U) – fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiya tinglovchilarni mustakil fikrini ximoya қilishga, erkin fikrlash va ýz fikrini boshqalarga ýtkazishga, ochiq xolda baxslashishga, egallangan bilimlarni taxlil қilishga, ularning қай darajada egallaganini baxolashga xamda tinglovchilarni baxslashish madaniyatiga ýrgatadi

JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY, IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.

F	-	FIKRINGIZNI BAYON ETING.
S	-	FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR SABAB KO'RSATING
M	-	KO"RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI MISOL KELTIRING
U	-	FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING

1. Toponimlarning paydo bo'lismisini tushuntiring.
2. Joy nomlari to'g'risidagi qarorlar.
3. Obektlarga nom berishning geografik xususiyatlari.
4. Joy nomlari paydo bo'lismida birinchi.
5. Nisbiy qonuniyati.
6. G'oyaviy-siyosiy nomlar.
7. Iboralarning konkretlashuvi va individuallashuvi qonuniyati.
8. Suv bilan bog'liq topónimlarni nomlash.
9. Mahalla va ko'chalarga nom berishda amal qilinadigan navbatdagi tamoyillar.
10. Mamlakatimizda ma'muriy-hududiy tuzilishini takomillashtirish oid ishlar.

№ 9– Amaliy mashg'ulot.

Mavzu: Amerika qitasidagi makro toponimlar

- Ishdan maqsad:** a) Oykonimlar va ularning eng muhim belgilari to'g'risida olingan bilimlarni mustahkamlash.
 b) Vatanparvarlik ruhini o'stirish.
 v) Ekologik bilimlarni kengaytirish.
- Kerakli jihozlar:** Daftar, ruchka, O'zb va dunyoning iqtisodiy va ijtimoiy geografik atlasi, yozuvsız xaritalari, qora va rangli qalamlar.

Foydalilaniladigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajariladigan topshiriqlar.

1. Toponimika fanining o'rghanish manbalarini, atamalarni tahlil etish.
2. Amerika qitasidagi gidronimlar.
3. Amerika qitasidagi oronimlar.
4. Amerika qitasidagi etnonim nomlar.

Amerika qitasidagi makro toponimlar mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lif beruvchi	Ta'lif oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiyl maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiyl maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqqaq)	<p>1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2.Guruuhlar ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (1-ilova).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqqaq)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor-so'rov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (2,3-ilovalar).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtirokclarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar. Guruhlarga bo'linadi.</p> <p>YAkka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p> <p>Tanlagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>

3. YAkuniy bosqich (15 daqqa)	<p>3.1. Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2. Guruhlar ishini baholaydi, faol ishtirokchilarni alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishslashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).</p>	Eshitadi. Vazifani yozib oladilar.
--	--	---

1) 1-ilova

2) *Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari*

3)

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruuh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioxva kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

Nazariy tushuncha

Suv ob'ektlari inson hayotida qadim zamonlardan buyon katta ijtimoiy, iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lganligi sababli oykonimlarning ayrimlari ariq, buloq, ko'l, hovuz nomlari bilan atalgan. Aniqrog'i gidroob'ektni ifodalovchi atoqli otlar aholi maskanlari nomi sifatida qo'llanila boshlangan. Qumariq, Toshariq, Jiydaariq, YAngiariq, Oqariq, Oydinbuloq, Sovurbuloq, Kandaquloq, SHaytonko'l, Oydinko'l, Oqko'l, Qorako'l, Damko'l, Achchiqko'l, Qorasuv, To'qqizbuloq, Damariq singari qishloq nomlari buning yorqin dalilidir.

Гурухларда ишида қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гурухлар ишида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурожаат қилинг.

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гурухлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Аниқ тушунмоғимиз лозим:

- бошқаларга ўргатиш орқали ўзимиз ўрганамиз;
- биз битта кемадамиз – ёки биргаликда сузуб чиқамиз, ёки биргаликда чўкиб

3-ilova

Guruhlar faoliyatini baholash mezonlari

<i>Guruhlar</i>	<i>Mahlumotning to'liqligi (1,0)</i>	<i>Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi (0,5)</i>	<i>Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi (0,5)</i>	<i>Umumiy ball</i>
1-guruh				
2-guruh				
3-guruh				
4-guruh				

5-guruh				
---------	--	--	--	--

Guruhsiz faoliyati natijalarining umumiy bahosi

Guruhsiz	O'zaro baholash natijalari					Jami
	1	2	3	4	5	
1	*					
2		*				
3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

- (F) – fikringizni bay'n eting.
- (S) – fikringiz bay'niga biron sabab kýrsating.
- (M) – kýrsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.
- (U) – fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiya tinglovchilarni mustakil fikrini ximoya qilishga, erkin fikrlash va ýz fikrini boshqalarga ýtkazishga, ochiq xolda baxslashishga, egallangan bilimlarni taxlil qilishga, ularning kay darajada egallaganini baxolashga xamda tinglovchilarni baxslashish madaniyatiga ýrgatadi

JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY, IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.

F - FIKRINGIZNI BAYON ETING.

S - FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR **SABAB** KO'RSATING

M - KO"RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI **MISOL** KELTIRING

U - FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING

1. Oykonimlar haqida nimalar bilasiz?
2. Oykonimlar va ularning eng muhim belgilari.
3. Qishloq so'zi bilan kelgan oykonimlar
4. Ovul so'zi ishtirop etgan oykonimlar
5. Tarkibida qo'rg'on so'zi bo'lgan oykonimlar
6. Qo'rg'oncha so'zi orqali yasalgan oykonimlar
7. Guzar so'zi ishtirop etgan oykonimlar
8. Mahalla so'zi vositasida yasalgan oykonimlar.
9. Tarkibida ko'cha so'zi qatnashgan oykonimlar.
10. Tabiiy-geografik va iqtisodiy-ijtimoiy oykonimlar.

Nº 10– Amaliy mashg'ulot.

Mavzu: Avstraliya va Okeaniya toponimlari.

Ishdan maqsad: a) Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarni xududiy tarqalishi to'g'risida olingan bilimlarni mustahkamlash.

b) Vatanparvarlik ruhini o'stirish

d) Ekologik bilimlarni kengaytirish

Kerakli jihozlar: Daftar, ruchka, O'zbekistonning va dunyoning iqtisodiy va ijtimoiy geografik atlasi, yozuvsiz xaritalari, qora va rangli qalamlar.

Foydalaniqidigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajariladigan topshiriqlar:

1. Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarning shakllanishi.
2. Iqtisodiy turmushida savdo-sotiqlarning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
3. Iqtisodiy turmushida dehqonchilikning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
4. Mahalliy ishlab chiqarish korxonalarini nomi bilan bo'liq oykonimlar.

Avstraliya va Okeaniya toponimlari mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lism beruvchi	Ta'lism oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiylar maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarini shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiylar maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarini ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	<p>1.1. Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2. Guruhlar ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (<i>1-ilova</i>).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1. Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor-so'rov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2. Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (<i>2,3-ilovalar</i>).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3. Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtirokclarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi.</p> <p>Yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p> <p>Tanlagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAKUNIY bosqich (15 daqiqa)	<p>3.1. Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2. Guruhlar ishini baholaydi, faol ishtirokchilarni alohida qayd qiladi va baholarni</p>	Eshitadi.

	e'lon qildi. 3.3. Mustakil ishlashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).	Vazifani yozib oladilar.
--	---	--------------------------

Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	1- guruh	2- guruh	3- guruh
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioxva kildi (0,2)			
Jami: (2 ball)			

Nazariy tushuncha

Oykonimlarining nomlanishida ma'lum hududda yashovchi xalqning iqtisodiy turmush tarzi-shug'ullanuvchi kasb-kori, xo'jalik faoliyati muhim omil bo'lib hisoblanadi. Bu omil Farg'ona viloyati joy nomlari tizimidagi oykonimlarda ham o'z ifodasini topgan. Bu xil oykonimlar, ayniqsa, Qo'qon va Marg'ilon shaharlari mikrotoponimiyasida ko'p uchraydi. CHunonchi, o'tmishda Qo'qon shahrida hunarmandchilik keng miqyosda taraqqiy etgan, rivojlangan. 1897 yili olingan aholi ro'yxati hujjatlarida bayon qilinishicha, shaharning 52 foiz aholisi hunarmandlar hisoblangan. Ular misgarlik, zargarlik, temirchilik, degevezlik, ko'nchilik, to'qimachilik kabi kasb-hunarlar bilan shug'ullanib hayot kechirganlar. Bu jarayon oykonimlarda o'z aksini topgan. Ko'pgina mahalla, guzar, ko'chalar kasb-hunarni ifodalovchi so'zlar bilan Yuritilib ketgan. Jiyakchilik, Zargarlik, Taroqchilik, Poyakilik, Sovutsozlik, Misgarlik, Po'stindo'z, CHinnisoz, Egarchilik, Baxmalbof, Ko'rpabof, Degrevezlik kabi oykonimlar shular jumlasidandir.

2-ilova

Гуруҳларда ишилаи қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳлар ишида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурожаат қилинг.

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Аниқ тушунмоғимиз лозим:

- бошқаларга ўргатиш орқали ўзимиз ўрганамиз;
- биз битта кемадамиз – ёки биргалиқда сузуб чиқамиз, ёки биргалиқда чўкиб

3-ilova

Guruhlar faoliyatini baholash mezonlari

Guruhlar	Mahlumotning to'liqligi (1,0)	Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi (0,5)	Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi (0,5)	Umumiy ball
1-guruh				
2-guruh				
3-guruh				

4-guruh				
5-guruh				

Guruhlar faoliyati natijalarining umumiy bahosi

Guruh	O'zaro baholash natijalari					Jami
	1	2	3	4	5	
1	*					
2		*				
3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

- (F) – fikringizni bay'n eting.
- (S) – fikringiz bay'niga biron sabab kýrsating.
- (M) – kýrsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.
- (U) – fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiya tinglovchilarni mustaқil fikrini ximoya қilishga, erkin fikrlash va ýz fikrini boshқalarga ýtkazishga, ochiq xolda baxslashishga, egallangan bilimlarni taxlil қilishga, ularning қай darajada egallaganini baxolashga ҳамда tinglovchilarni baxslashish madaniyatiga ýrgatadi

JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY, IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.

F	-	FIKRINGIZNI BAYON ETING.
S	-	FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR SABAB KO'RSATING
M	-	KO'RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI MISOL KELTIRING
U	-	FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING

Nazorat savollari:

- Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarning shakllanishi.
- Iqtisodiy turmushida savdo-sotiqning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
- Iqtisodiy turmushida dehqonchilikning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
- Mahalliy ishlab chiqarish korxonalari nomi bilan bo'liq oykonimlar
- Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
- Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
- Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.

№ 11– Amaliy mashg'ulot.
Mavzu: O'zbekiston viloyatlari topomimlari

Ishdan maqsad: a) Toponimika fani, o'rganish ob'ekti, maqsad va vazifalari hamda geografiya fanlari tizimida tutgan o'rni to'g'risida olingan bilimlarni mustahkamlash va kengaytirish.

- b) Vatanparvarlik ruhini o'stirish.
- c) ekologik ta'lif tarbiya berish.

Kerakli jiozlar: Daftar, ruchka, jahoning va O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografik atlasi.

Foydalanimadigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajariladigan topshiriqlar:

- 1) Farg'ona vodiysi, Voha toponimlari ro'yxatini tuzing.
- 2) Ro'yxat asosida joy nomlarini guruxlang.
- 3) Geografik kartada joy nomlari ahamiyatini izohlang.

Toponimika fanining obyekti, predmeti, maqsadi, vazifalari mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lif beruvchi	Ta'lif oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiyl maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarini shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiyl maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	<p>1.1. Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2. Guruhlar ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (1-ilova).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1. Talabalarni faollashtirish maksadida tezkorsro'rov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2. Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (2,3-ilovalar).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3. Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtirokclarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi. YAKKA tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p>
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	<p>3.1. Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2. Guruhlar ishini baholaydi, faol ishtirokchilarni alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishslashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).</p>	<p>Eshitadi.</p> <p>Vazifani yozib oladilar.</p>

1-ilova

GURUHLARNING BILIM VA KO'NIKMALARINI BAHOLASH MEZONLARI

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			

- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

ISH YUZASIDAN NAZORAT SAVOLLARI:

- Toponimika nimani o'rganadi?
- Kishilar nomlarni nima sababdan o'ylab chiqarganlar?
- Toponimika geografiyada qanday o'rinn tutadi?
- Joy nomlari va toponomika hususida E. Murzaev nima degan?
- Toponim nima?
- Toponimikani nima sababdan yerning tili deyiladi?
- Uning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
- Geografik kartada joy nomlari ahamiyati kanday?
- Hozirgi paytda jamiyatni joy nomlarisiz tasavvur etib bo'ladimi?
- Toponimika qanday ma'noni anglatadi?

№ 12 Amaliy mashg'ulot

Mavzu: O'zbekiston oronimlari va gidronimlari.

- Ishdan maqsad:**
- Toponimika fani, o'rganish ob'ekti, maqsad va vazifalari hamda geografiya fanlari tizimida tutgan o'rni to'g'risida olingan bilimlarni mustahkamlash va kengaytirish.
  - Vatanparvarlik ruhini o'stirish.
  - ekologik ta'lif tarbiya berish.

- Kerakli jiozlar:** Daftar, ruchka, jahoning va O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografik atlasi.

Foydalaniladigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajariladigan topshiriqlar:

- O'zbekiston tog' nomlari to'g'risida daftarga yozing.
- Hozirgi paytda jamiyatni joy nomlarini o'rganishning ahamiyatini tahlil qiling.
- O'zbekiston gidronimlari.

Toponimika fanining obyekti, predmeti, maqsadi, vazifalari mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lism beruvchi	Ta'lism oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiyl maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarini shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiyl maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	<p>1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2.Guruhrular ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (<i>1-ilova</i>).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkorsirov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (<i>2,3-ilovalar</i>).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtiroklarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi. YAKKA tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p>
3. Yakuniy	3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun	Eshitadi.

bosqich (15 daqiqa)	yasaydi. 3.2. Guruhlar ishini baholaydi, faol ishtirokchilarni alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi. 3.3. Mustakil ishlashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).	Vazifani yozib oladilar.
-------------------------------	---	--------------------------

1-ilova

GURUHLARNING BILIM VA KO'NIKMALARINI BAHOLASH MEZONLARI

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

ISH YUZASIDAN NAZORAT SAVOLLARI:

1. Toponimika nimani o'rganadi?
2. Kishilar nomlarni nima sababdan o'ylab chiqarganlar?
3. Toponimika geografiyada qanday o'rinn tutadi?
4. Joy nomlari va toponomika hususida E. Murzaev nima degan?
5. Toponim nima?
6. Toponimikani nima sababdan yerning tili deyiladi?
7. Uning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
8. Geografik kartada joy nomlari ahamiyati kanday?
9. Hozirgi paytda jamiyatni joy nomlarisiz tasavvur etib bo'ladimi?
10. Toponimika qanday ma'noni anglatadi?

13-Amaliy mashg'ulot

Mavzu: O'zbekiston oykonimlari. O'zbekiston etnonimlari.

Ishdan maqsad: a) Oykonimlarni guruxlashtirish to'g'risida olingan bilimlarni mustaxkamlash va kengaytirish.

- b) vatanparvarlik ruhini o'stirish.
- s) ekalogik tarbiya berish.

Foydalanimadigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan topshiriqlar:

6. Geografik nomlar yozilishining asosiy qoidalari.
7. Qo'shib yoziladigan va alohida yoziladigan nomlar
8. Nomlar yozilishida tinish belgilar - sonlar yozilishi. Yozilishda defesning o'mi
4. Geografik terminlarning nomlarida berilishi. Transkriptsiya kalka nomlar tarkibidagi terminlarning talaffuzi.
5. O'zbekiston etnonimlari.
6. O'zbekiston oronimlar.
7. O'zbekiston gidronimlar.

Geografik nomlarni yozilish qoidalari talaffuzi mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiylar maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarini shakllantiradi. Belgilangan ta'limiylar maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyoryaydi. Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. Kirish	1.1. Mavzuning nomi, maksadi, ukitish	Tinglaydilar.

bosqichi (5 daqiqa)	natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi. 1.2.Guruhlar ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (1-ilova).	
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkorso'rov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (2,3-ilovalar).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtirokclarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi.</p> <p>YAkka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p> <p>Tanlagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAKUNIY bosqich (15 daqiqa)	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhlar ishini baholaydi, faol ishtirokchilarini alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishlashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).</p>	<p>Eshitadi.</p> <p>Vazifani yozib oladilar.</p>

1. 1-ilova

2. Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

Nazariy tushuncha

Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, gidronimlar tarkibida qo'llangan oq so'zi doimo oqib turadigan, tog' muzliklaridan keladigan, qor suvlari bilan to'yinadigan, o'z tabiiy o'zanida oqadigan, yozda qurimaydigan, rangi oq tusda bo'lган, ichishga yaroqli suvga nisbatan ishlatiladi. Er osti va sizot suvlardan to'yinadigan, sekin oqqanligi uchun tiniq, qoramtilr tusda ko'rinaligan, tabiiy o'zanida oqmaydigan suvga nisbatan esa qora so'zi ishlatiladi.

Гурухларда ишилаш қоидаси

Шеригингизни дикқат билан тингланг.

Гурухлар ишида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топшириқларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурожаат қилинг.

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гурухлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Аниқ тушунмоғимиз лозим:

- бошқаларга ўргатиш орқали ўзимиз ўрганамиз;
- биз битта кемадамиз – ёки биргаликда сузуб чиқамиз, ёки биргаликда чўкиб

Guruhsar faoliyatini baholash mezonlari

<i>Guruhsar</i>	<i>Mahlumotning to'liqligi</i> <i>(1,0)</i>	<i>Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi (0,5)</i>	<i>Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi</i> <i>(0,5)</i>	<i>Umumiy ball</i>
1-guruhsar				
2-guruhsar				
3-guruhsar				
4-guruhsar				
5-guruhsar				

Guruhsar faoliyati natijalarining umumiy bahosi

<i>Guruhsar</i>	<i>O'zarob baholash natijalari</i>					<i>Jami</i>
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	
1	*					
2		*				
3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

- (F) – fikringizni bayon eting.**
- (S) – fikringiz bayoniga biron sabab kўrsating.**
- (M) – ko'rsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.**
- (U) – fikringizni umumlashtiring.**

JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY, IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.

F

-

FIKRINGIZNI BAYON ETING.

S

-

FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR SABAB KO'RSATING

M

-KO'RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI MISOL KELTING

ISH YUZASIDAN NAZORAT SAVOLLARI:

1. Oykonimlarni guruxlashtirish usullari.
2. Gidrooykonimlarning Yuzaga kelishi.
3. Ariq nomiga nisbatan berilgan oykonimlar.
4. Soy nomlariga nisbat berilgan oykonimlar.
5. Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
6. Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
7. Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.
8. Urug', qabila, qavm, toifa nomlari (etnonimlar) bilan Yuritilgan gidrooykonimlar.
9. Suvning maza-ta'mi, rang xususiyatiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.
10. Er qatlaming ustki tuzilishi, tuproq tarkibiga, joyning relbefiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.

№ 14– Amaliy mashg'ulot.

Mavzu: Toponimimik atamalar jadvali. Toponimlarning turlari jadvali.

Ishdan maqsad: a) Oykonimlarni guruxlashtirish to'g'risida olingan bilimlarni mustaxkamlash va kengaytirish.
 b) vatanparvarlik ruhini o'stirish.
 c) ekologik tarbiya berish.

Foydalanimadigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan topshiriqlar:

1. Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar tarkibi to'g'risida daftarga izoh yozing..
2. Urug', qabila, qavm, toifa nomlari (etnonimlar) bilan Yuritilgan gidrooykonimlarni yozma izohlang.
3. Suvning maza-ta'mi, rang xususiyatiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.
4. Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar tarkibi to'g'risida daftarga izoh yozing..
5. Urug', qabila, qavm, toifa nomlari (etnonimlar) bilan Yuritilgan gidrooykonimlarni yozma izohlang.
6. Suvning maza-ta'mi, rang xususiyatiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.

Toponimlarning turlari jadvali. oykonimlarni guruxlashtirish mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta'limiy maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruuhlar ishini ta'minlovchi guruuhlar uchun yozma yo'rinqomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruuhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	<p>1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2.Guruuhlar ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (<i>1-ilova</i>).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor so'rov usulini qo'llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi.</p> <p>YAkka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama</p>

	<p>(2,3-ilovalar).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtirokclarini rag'batlantiradi.</p>	<p>qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p> <p>Tanlagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAKUNIY bosqich (15 daqqaq)	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhlarni ishini baholaydi, faol ishtirokchilarini alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishlashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).</p>	<p>Eshitadi.</p> <p>Vazifani yozib oladilar.</p>

3. 1-ilova

4. Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko'satkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslاب berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

Nazariy tushuncha

Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, gidronimlar tarkibida qo'llangan oq so'zi doimo oqib turadigan, tog' muzliklaridan keladigan, qor suvlari bilan to'yinadigan, o'z tabiiy o'zanida oqadigan, yozda qurimaydigan, rangi oq tusda bo'lgan, ichishga yaroqli suvga nisbatan ishlatiladi. Er osti va sizot suvlaridan to'yinadigan, sekin oqqanligi uchun tiniq, qoramit tusda ko'rindigan, tabiiy o'zanida oqmaydigan suvga nisbatan esa qora so'zi ishlatiladi.

2-ilova

Гуруҳларда ишилаш қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гуруҳлар ишида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топширикларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурожаат қилинг.

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гуруҳлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Аниқ тушунмоғимиз лозим:

- бошқаларга ўргатиш орқали ўзимиз ўрганамиз;
- биз битта кемадамиз – ёки биргаликда сузуб чиқамиз, ёки биргаликда чўкиб

Guruhsar faoliyati natijalarining umumiy bahosi

Guruhsar	Mahlumotning to'liqligi (1,0)	Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi (0,5)	Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi (0,5)	Umumiy ball	
1-guruh					
2-guruh					
3-guruh					
4-guruh					
5-guruh					
Guruhsar	O'zarob baholash natijalari				Jami
	1	2	3	4	5
1	*				
2		*			
3			*		
4				*	
5					*

FSMU texnologiyasi

- (F) – fikringizni bayon eting.**
- (S) – fikringiz bayoniga biron sabab kýrsating.**
- (M) – ko'rsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.**
- (U) – fikringizni umumlashtiring.**

JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY, IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.

F	-	FIKRINGIZNI BAYON ETING.
S	-	FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR SABAB KO'RSATING
M	-	KO'RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI MISOL KELTIRING
U	-	FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING

ISH YUZASIDAN NAZORAT SAVOLLARI:

1. Oykonimlarni guruxlashtirish usullari.
2. Gidrooykonimlarning Yuzaga kelishi.
3. Ariq nomiga nisbatan berilgan oykonimlar.
4. Soy nomlariga nisbat berilgan oykonimlar.
5. Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
6. Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
7. Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.
8. Urug', qabila, qavm, toifa nomlari (etnonimlar) bilan Yuritilgan gidrooykonimlar.
9. Suvning maza-ta'mi, rang xususiyatiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.
10. Er qatlaming ustki tuzilishi, tuproq tarkibiga, joyning rellefiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.

№ 15– Amaliy mashg’ulot

Mavzu: Shahar terminlari bilan bog’liq bo’lgan joy nomlari jadvali.

- Ishdan maqsad:** a) Ayrim materikdagi davlatlar shahar nomlari to’g’risida tushuncha olish.
 b) Vatanparvarlik ruxini o’stirish.
 c) Ekologik bilimlarni kengaytirish.

Kerakli jihozlar: daftar, ruchka, qora va rangli qalamlar, johonning ijtimoiy, iqtisodiy geografik atlasi, yozuvsız xaritalari.

Foydalilaniladigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajriladigan topshiriqlar.

1. Davlat nomlarini guruhlashtiring.
2. Davlat nomlarini izohlang.
3. Davlat nomlari yozuvsız xaritada belgilang.

“Ayrim materikdagi davlatlar nomlari va h.k.” mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta’lim beruvchi	Ta’lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	<p>Mavzuni aniqlaydi, ta’limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi.</p> <p>Belgilangan ta’limiy maqsadlarga mos o’quv bilish muammoli vazifalarini ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta’minlovchi guruhlar uchun yozma yo’riqnomalarni tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	<p>1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2.Guruhanlari ishini baxolash mezonlarini e’lon qiladi (<i>I-ilova</i>).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor-so’rov usulini qo’llaydi:</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo’ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini “FSMU” texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (2,3-ilovalar).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to’g’ri fikrni tanlab, format qog’oziga ko’chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo’naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma’lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so’raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtiroklarini rag’batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo’linadi.</p> <p>YAkka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to’g’ri fikrni tanlab, format qog’oziga ko’chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.</p> <p>Tanlagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAkuniy bosqich (15 daqiqa)	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhanlari ishini baholaydi, faol ishtirokchilarni alohida qayd qiladi va baholarni e’lon qiladi.</p>	<p>Eshitadi.</p> <p>Vazifani yozib oladilar.</p>

	3.3. Mustakil ishslashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).	
--	--	--

4. 1-ilova

5. Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari	1- guruh	2- guruh	3- guruh
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
Jami: (2 ball)			

Nazariy tushuncha

Geografik terminlar turdosh otlar leksikasidan ajralib chiqqan paytdan boshlab o'zi ifodalagan geografik ob'ektning belgilardan uzoqlasha boradi. Toponimlar nutqda shu ob'ektning boshqalardan farqli nishonalarini ta'kidlashga emas, balki muayyan ob'ektni boshqalardan ajratib ko'rsatishga xizmat qiladi. Toponimga aylangan so'z yangi ma'no kasb etadi, endi bu so'z aniq, yagona, yangi bir tushunchaga aylanadi. Geografik nomlar ko'pincha geografik ob'ektni ifodalaydigan tushunchadan boshqa ma'no anglatmay qo'yadi.

№ 16– Amaliy mashg'ulot

Mavzu: Toponimlar etimologiyasi haqida mahlumotlar va maxsus adabiyotlardan foydalanib, yig'ilgan mahlumotlarni tahlili.

Ishdan maqsad: a) Toponimlar til lug'at tarkibining alohida qismi ekanligini, til qonuniyatlariga bo'ysungan holda paydo bo'lishi va rivojlanishini o'rganish. Toponimlarni tilshunoslik – lingvistika fanidagi ahamiyatini, u atoqli otlarni o'rganadigan onomastika fanining bir qismi ekanligini, bir vaqtning o'zida tilshunoslik fanlari qatoriga ham kirishini va toponimlar paydo bo'lishining umumiyligini lingvistik qonuniyatlarini o'rganish va mustahkamlash.

- b) Vatanparvarlik ruhini o'stirish
- d) Ekologik bilimlarni kengaytirish

Kerakli jihozlar: Daftар, ruchka, O'zbekistonning va dunyoning iqtisodiy va ijtimoiy geografik atlasi, yozuvlari, qora va rangli qalamlar.

Foydalilaniladigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajariladigan topshiriqlar:

- 1.Tilshunoslik – lingvistika fanining ahamiyati.
- 2.Toponimlar paydo bo'lishining umumiyligini lingvistik qonuniyatlarini.
- 3.Toponimlarni izohlash uchun foydalilaniladigan topoformantlar usuli.
- 4.Farg'ona viloyatida ham toponimlar tarkibida eng ko'p keladigan affikslar.

“Toponimlar etimologiyasi haqida mahlumotlar va maxsus adabiyotlardan foydalanib, yig'ilgan mahlumotlarni tahlili” mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lim beruvchi	Ta'lim oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiy maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarni shakllantiradi.	

	<p>Belgilangan ta'limiylar maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarini tayyorlaydi.</p> <p>Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.</p>	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	<p>1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi.</p> <p>1.2.Guruhanlari ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (<i>1-ilovala</i>).</p>	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	<p>2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkor-so'rov usulini qo'llaydi:</p> <p>1.Inqirozga qarshi choralar dasturida belgilangan ustuvor vazifalarni amalga oshirishda bank tizimining tutgan o'rni nimalardan iborat?</p> <p>2. Bankning muvaffaqiyatsiz faoliyati qanday oqibatlarga keladi? Javoblarni umumlashtiradi.</p> <p>2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (<i>2,3-ilovalar</i>).</p> <p>Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi.</p> <p>Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi.</p> <p>2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtirokalarini rag'batlantiradi.</p>	<p>Savolga javob beradilar.</p> <p>Guruhlarga bo'linadi. YAkka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi.</p> <p>Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi. Tanlagan fikrini asoslaydi. Boshka ishtirokchilar tomonidan berilgan savollarga javob beradi.</p>
3. YAKuniy bosqich (15 daqiqa)	<p>3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi.</p> <p>3.2.Guruhanlari ishini baholaydi, faol ishtirokchilarini alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi.</p> <p>3.3. Mustakil ishslashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (<i>4,5- ilovalar</i>).</p>	<p>Eshitadi.</p> <p>Vazifani yozib oladilar.</p>

1. Guruhlarning bilim va ko'nikmalarini baholash mezonlari

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslاب berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

Nazariy tushuncha

Toponimlar til lug'at tarkibining alohida qismi bo'lib, til qonuniyatlariga bo'yysungan

holda paydo bo'ladi va rivojlanadi. SHuning uchun toponimlarni tilshunoslik – lingvistika fani o'rganadi. Demak, toponimika atoqli otlarni o'rganadigan onomastika fanining bir qismi bo'lib, bir vaqtning o'zida tilshunoslik fanlari qatoriga ham kiradi. Toponimlar paydo bo'lishining umumiy lingvistik qonuniyatlarini S.Qoraev (2006) batafsil tushuntirib beradi. Toponimlar atoqli otlar bo'lib, ular til taraqqiyotining qiyosan keyingi bosqichlarida turdosh otlar (apellyativlar)dan kelib chiqqan.

2-ilova

Гуруҳларда ишида қоидаси

Шеригингизни диққат билан тингланг.

Гурухлар ишида ўзаро фаол иштирок этинг, берилган топширикларга масъулият билан ёндашинг.

Агар ёрдам керак бўлса, албатта мурожаат қилинг.

Агар сиздан ёрдам сўрашса, албатта ёрдам беринг.

Гурухлар фаолиятининг натижаларини баҳолашда ҳамма иштирок этиши шарт.

Аниқ тушунмоғимиз лозим:

- бошқаларга ўргатиш орқали ўзимиз ўрганамиз;
- биз битта кемадамиз – ёки биргаликда сузуб чиқамиз, ёки биргаликда чўкиб

3-ilova

Guruhlar faoliyatini baholash mezonlari

<i>Guruhlar</i>	<i>Mahlumotning to'liqligi (1,0)</i>	<i>Mahlumot mazmunining aniq tushuntirilishi (0,5)</i>	<i>Taqdimotning ko'rgazmali tarzda berilishi (0,5)</i>	<i>Umumiy ball</i>
1-guruh				
2-guruh				
3-guruh				
4-guruh				
5-guruh				

Guruhlar faoliyati natijalarining umumiy bahosi

Guruh	O'zarobaholash natijalari					Jami
	1	2	3	4	5	
1	*					
2		*				
3			*			
4				*		
5					*	

FSMU texnologiyasi

(F) – fikringizni bay'n eting.

(S) – fikringiz bay'niga biron sabab kўrsating.

(M) – kўrsatilgan sababni tushuntiruvchi misol keltiring.

(U) – fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiya tinglovchilarni mustaқil fikrini ximoya қилишга, erkin fikrlash va ўз fikrini boshқalarga ўtkazishga, ochik xolda baxslashishga, egallangan bilimlarni taxlit қилишга, ularning қай darajada egallaganini baxolashga ҳамда tinglovchilarni baxslashish madaniyatiga ўргатади

JOY NOMLARI PAYDO BO'LISHIDA TABIIY, IQTISIDIY, IJTIMOIY OMILLARINI AJRATING, TAXLIL QILING.

F

FIKRINGIZNI BAYON ETING.

S

- FIKRINGIZ BAYONIGA BIROR **SABAB KO'RSATING**

M

-KO'RSATILGAN SABABNI TUSHUNTIRUVCHI **MISOL KELTIRING**

U

FIKRINGIZNI UMUMLASHTIRING

Nazorat uchun savollar.

1. Tilshunoslik – lingvistika fanining ahamiyati.
2. Toponimlar paydo bo'lishining umumiy lingvistik qonuniyatları.
3. Toponimlarni izohlash uchun foydalaniladigan topoformantlar usuli.
4. Farg'ona viloyatida ham toponimlar tarkibida eng ko'p keladigan affikslar.
5. Geografik nomlar.
6. Geografik ob'ektlar.
7. Toponimikada –zor affaksi bilan ifodalangan toponimlar.
Toponimikada -kat, -kent affik

№ 17– Amaliy mashg'ulot.

Mavzu:Toponimikaga oid xuquqiy – meyoriy xujjatlar bilan ishslash

Ishdan maqsad:

- a) Toponimika fani, o'rghanish ob'ekti, maqsad va vazifalari hamda geografiya fanlari tizimida tutgan o'rni to'g'risida olingan bilimlarni mustahkamlash va kengaytirish.
- b) Vatanparvarlik ruhini o'stirish.
- c) ekologik ta'lif tarbiya berish.

Kerakli jiozlar:

Daftar, ruchka, jahoning va O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografik atlasi.

Foydalaniladigan adabiyotlar: A 1,2,3,4,5,6,7,8. Q 3,10,11.

Ish yuzasidan bajariladigan topshiriqlar:

1. Geografik ob'ektlarning nomlari to'g'risida
2. Geografik ob'ektlarning nomlari sohasidagi ishlarni tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida
3. Toshkent shahridagi ba'zi geografik ob'ektlar nomlarini tartibga keltirish to'g'risida

Toponimika fanining obyekti, predmeti, maqsadi, vazifalari mavzusi bo'yicha amaliy mashg'ulotning texnologik xaritasi

Faoliyat boskichlari	Faoliyatning mazmuni	
	Ta'lif beruvchi	Ta'lif oluvchilar
Tayyorlov bosqichi	Mavzuni aniqlaydi, ta'limiylar maqsadni belgilaydi va kutilayotgan natijalarini shakllantiradi. Belgilangan ta'limiylar maqsadlarga mos o'quv bilish muammoli vazifalarni ishlab chiqadi. Samarali ichki guruhlar ishini ta'minlovchi guruhlar uchun yozma yo'riqnomalarni tayyorlaydi.	

	Ekspert guruhlar ish natijalarini baholash mezonlarini ishlab chiqadi.	
1. Kirish bosqichi (5 daqiqa)	1.1.Mavzuning nomi, maksadi, ukitish natijalarini, mavzuning rejasini eslatadi. 1.2.Guruhanlari ishini baxolash mezonlarini e'lon qiladi (1-ilova).	Tinglaydilar.
2. Asosiy bosqich (50 daqiqa)	2.1.Talabalarni faollashtirish maksadida tezkorsoro'rov usulini qo'llaydi: 2.2.Talabalarni 5 ta kichik guruhlarga bo'ladi. Guruhlarga ekspert vazifalarini tarqatadi va ularning mohiyati bilan tanishtiradi. Ekspert topshiriqlarini "FSMU" texnikasi asosida bajarishlarini tushuntiradi. (2,3-ilovalar). Avval yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama kilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chirishni taklif qiladi. Talabalar faoliyatini nazorat qiladi, yo'naltiradi, maslahat beradi. Baholash mezonlarini eslatadi. Taqdimot boshlanishini ma'lum qiladi. 2.3.Bajargan ishlarini takdim kilishlarini so'raydi. Takdimot jarayonida talabalar fikrlarini tahlil qiladi, faol ishtiroklarini rag'batlantiradi.	Savolga javob beradilar. Guruhlarga bo'linadi. Yakka tartibda bajargan ishlarini guruhlarda muxokama qilib, yagona to'g'ri fikrni tanlab, format qog'oziga ko'chiradi. Guruh sardori tayyor ishni olib chikib doskaga iladi va takdim qiladi.
3. Yakuniy bosqich (15 daqiqa)	3.1.Mavzuni umumlashtiradi, xulosalar qiladi, yakun yasaydi. 3.2.Guruhanlari ishini baholaydi, faol ishtirokchilarini alohida qayd qiladi va baholarni e'lon qiladi. 3.3. Mustakil ishslashlari uchun nazorat va test savollariga tayyorgarlik ko'rib kelish vazifasini beradi (4,5- ilovalar).	Eshitadi. Vazifani yozib oladilar.

1-ilova

GURUHLARNING BILIM VA KO'NIKMALARINI BAHOLASH MEZONLARI

<i>Topshiriqlar, baholash ko'rsatkichlari va mezonlari</i>	<i>1- guruh</i>	<i>2- guruh</i>	<i>3- guruh</i>
Maksimal ball - 2			
- savol to'liq yoritib berildi (0,5 ball)			
- javoblar etarli darajada asoslab berildi (0,5 ball)			
- guruh ishtirokchilarining faolligi (0,5 ball)			
- berilgan savollarga javob berdi (0,3 ball)			
- reglamentga rioya kildi (0,2)			
<i>Jami: (2 ball)</i>			

ISH YUZASIDAN NAZORAT SAVOLLARI:

1. Toponimika nimani o'rganadi?
2. Kishilar nomlarni nima sababdan o'ylab chiqarganlar?
3. Toponimika geografiyada qanday o'rinn tutadi?
4. Joy nomlari va toponimika hususida E. Murzaev nima degan?
5. Toponim nima?
6. Toponimikani nima sababdan yerning tili deyiladi?
7. Uning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
8. Geografik kartada joy nomlari ahamiyati kanday?
9. Hozirgi paytda jamiyatni joy nomlarisiz tasavvur etib bo'ladimi?
10. Toponimika qanday ma'noni anglatadi?

Мустақил ишни ташкил этишнинг шакли ва мазмуни

“Топонимика ва географик терминология” фанида мустақил таълим аудиторияда ўқитувчи томонидан ўтилган ҳар бир мавзу (маъруза ва амалий машғулот мавзулари) талаба томонидан дарсдан ташқари вақтда тавсия этилган асосий ва қўшимча адабиётлардан ҳамда интернет маълумотларидан фойдаланган ҳолда муентазам равишда қайта ишланиб, тўлдирилиб, кенгайтирилиб бориш орқали амалга оширилади. Шунингдек, талабаларнинг мустақил ишлари амалий ишларга сингдирилган ҳолда жорий назорат шаклида баҳоланади.

Мустақил ишни тайёрлашда “Топонимика ва географик терминология” фанининг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда талабага қўйидаги шакллардан фойдаланиш тавсия этилади:

- Амалий машғулотларга тайёргарлик кўриш;
- дарслик ва ўқув қўлланмалар бўйича фан боблари ва мавзуларини ўрганиш;
- тарқатма материаллардан фойдаланган ҳолда фаннинг маърузалар қисмини ўзлаштириш;
- автоматлаштирилган ўргатувчи ва назорат қилувчи тизимлар билан ишлаш;
- маҳсус адабиётлардан фойдаланган ҳолда, фан бўлимлари ёки мавзулари устида ишлаш;
- янги техникаларни, аппаратураларни, жараёнлар ва технологияларни ўрганиш;
- фаннинг талаба томонидан ўқув-илмий-тадқиқот ишларини бажарилиши билан боғлиқ бўлган бўлимларини ва мавзуларини чуқур ўрганиш;
- масофавий (дистанцион) таълимдан фойдаланиш ва х.к.

Мустақил иш мавзулари

1. Топонимларнинг топоформантлар ёрдамида вужудга келиши.
2. Топонимларнинг топотерминлар ёрдамида вужудга келиши.
3. Ўзбекистондаги жойнинг табиий хусусиятлари ва ўрнига боғлиқ бўлган топонимлар.
4. Ўзбекистондаги кишиларнинг касб-хунари билан боғлиқ жой номлари.
5. Ўрта Осиёдаги жой номлари ареаллари.
6. Ўзбекистондаги диний ва муқаддас ҳисобланган топонимлар.
7. Ўз тумани, ўз шаҳари топонимлари.
8. Ўзбекистондаги этнонимлар.
9. Ўрта Осиёдаги пойтахтлар ва вилоятлар марказлари номлари.
10. Тошкент топонимлари.
11. Дунёнинг энг йирик чўллари.
12. Ҳар бир материк гидронимлари.

13. Америка пойтахт шаҳарлари.
14. Африканинг пойтахт шаҳарлари.
15. Африканинг тоғлари, дарёлари, кўллари.
16. Европанинг пойтахт, шаҳарлари.
17. Европанинг тоғлари, дарёлари, кўллари.
18. Осиёнинг пойтахт шаҳарлари, оронимлари, дарёлари, кўллари.
19. Австралиянинг энг йирик топонимлари.
20. Океаниянинг ороллари, денгизлари, шаҳарлари.
21. Дунёнинг айrim малакатларидаги топонимик комиссиялар иш фаолиятини ўрганиш.
22. Топонимика ва ландшафт.
23. Географик жой номларида ҳудуд ландшафтларининг акс этиши.
24. Ҳар бир вилоят топонимларини мустакил ўрганиш.
25. Ўзбекистон топонимларida ҳудуд ландшафтларининг акс этиши.

Glossariy

Har bir fanni, shu jumladan toponimikani ham puxta o'rganish uchun uning atama va tushunchalarini bilish zarur. Toponimikaning o'ziga xos atama va tushunchalari mavjud. Bularning eng muhimlari quyidagilar:

Abbreviatsiya - geografik nomlarning qisqartirilgan shakli: XXR, AQSH, MAR, BAM, Donbass, Kuzbass, RF va boshqalar.

Antonim nomlar - bir - biriga teskari ma'noli geografik nomlar: Oqdaryo - Qoradaryo, Kungay Olatog'i - Terskay Olatog'i, Yuqori Chirchiq - Quyi Chirchiq, Oqtog' - Qoratog' va boshqalar.

Antroponom nomlar - kishilarning ismi, familiyasi, taxallusi, laqamidan olingan nomlar: Navoiy shahri, Beruniy tumani, Iskandarko'l, Vashington shahri, Suxe - Bator, Pushkino shahri, Amir Temur ko'chasi.

Arealli nomlar - bir xil qo'shimcha yoki topoteminlar ishtirokida yasalgan geografik nomlar joylashgan hududdagi toponimlar: kent, tepa, qo'r'on va boshqa terminlar ishtirokida yasalgan nomlar tarqalgan hudud. Masalan: Toshkent viloyatida kent termini yordamida yasalgan nomlar ko'p: Alimkent, G'azalkent, Toshkent, Parkent, Zarkent va boshqalar.

Birlamchi va ikkilamchi nomlar - Birlamchi nomlar asl nomlar. Ikkilamchi nomlar nom ko'chishidan hosil bo'ladi. Masalan: Chirchiq daryosi, Chirchiq shahri. Nom daryo nomidan shaharga ko'chgan.

Detoponimizatsiya - geografik nomlarning terminlarga, oddiy turdosh otlarga aylanishi: Geyzer bulog'i nomidan *geyzer* termini, Vulkan oroli nomidan *vulqon* termini, Karst rayoni nomidan *karst* termini hosil bo'lgan va h.k.

Dromonim - yo'llar bilan bog'liq nomlar: Yangiyo'l, Buyuk Ipak yo'li, Toshkent - Termiz yo'li.

Ekzonim - yozilishi va talaffuzi odat (tradtisjon) bo'lib qolgan geografik nomlar.

Etnonim nomlar - xalqlar, qabilalar, urug'lar nomidan kelib chiqqan geografik nomlar: Malik, Bo'ka, Turkqishloq, Sergeli, O'zbekiston.

Gibrild nomlar - turli qismlari turli tildagi so'zlardan iborat bo'lgan murakkab geografik nomlar: Ko'hitangtog', Gugurttog, Taxtapul.

Gidronim - okean, dengiz, ko'l, daryo, soy, buloq, quduqlarning nomi: Sirdaryo, Uchquduq, Qorako'l, G'ovasoy, Volga, Chirchiq va boshqalar. Gidronimlarning ayrim turlari ham mavjud: *potamonim* - daryolar, soylar, irmoqlar, kanallarning nomlari; *limnonim* - ko'llar, buloqlar, hovuzlar va quduqlarning nomlari; *pelagonim* - okeanlar, dengizlar va qo'lтиq (ko'rfa) lar nomlari.

Indikator (toponimikada) - topominlarni hosil qiluvchi mahalliy geografik terminlar: qum, tepa, qo'rg'on, daryo, suv, kent va boshqalar.

Makrotoponimlar - ko'pchilikka ma'lum bo'lgan, tez - tez tilga olinadigan yirik nomlar: Yevropa, Osiyo, Tyanshan, Tinch okean, Sibir va boshqalar.

Memorial nomlar - buyuk kishilar nomi, yirik voqealar bilan bog'liq bo'lgan nomlar: Navoiy, Beruniy, Vashington, Pushkin, Magellan, G'alaba cho'qqisi va boshqalar.

Metafora atamalar(terminlar): bo'g'iz, bo'yin, og'iz, etak, lab, tirsak, quloq va boshqalar. Ayrim adabiyotlarda *anatomik terminlar* deyiladi.

Metafora nomlar - ko'chma ma'noda ishlataladigan ta'rixiy, o'xshatma nomlar: Odamtosh, Qo'ytosh, Qirqqiz, Temir darvoza, Jinko'cha.

Metateza bilan shakllangan topominlar- (grekcha "metatesis" - joy almashtirish) so'zdagi tovushlarning o'rinni almashinishi (Beshog'och - Bechog'osh, Sayram - Saryom).

Mikrotoponimlar - mayda geografik nomlar: mahalla, ko'cha, mavze, bekat, guzar nomlari.

Oronimlar - Yer yuzasi relyefi shakllari (tog', tizma, vodiy, tekslik, qirlar) nomlari: Himolay, Tyanshan, Pomir, Chotqol, Farg'ona vodiysi.

Oykonimlar - aholi yashaydigan joylar (shahar, qishloq, ovul) nomlari: Toshkent, Parkent, So'qoq, Go'zalkent va boshqalar.

Polisonimlar - (grekcha "polis" - shahar) - shaharlarning nomlari, shahar ichidagi obyektlarning nomlari **urbanimlar** deb ham ataladi.

Speleonom - g'orlar, ungurlarning nomlari: Qirqtog', Qo'ng'ir, Odamtosh, Mamont g'orlari va boshqalar.

Toponim - xususiy geografik nomlar, lotincha "topos" - joy, "onoma" - ism, nom so'zlaridan olingan.

Toponimiya - ma'lum hududdagi joy nomlari yig'indisi. Masalan, Toshkent viloyatidagi barcha joy nomlari Toshkent viloyati toponimiysi deyiladi.

Toponom - xususiy geografik nomlardan paydo bo'lgan yangi so'zlar, turdosh otlar: doka, tyul, boston, bolonya, saplin, krepdeshin va boshqalar.

Topoformant - geografik nomlar hosil bo'lishida ishtirok etadigan, lekin o'zi muayyan ma'noni anglatmaydigan qo'shimcha va suffikslar. Masalan, Chilonzor, Misrgarlik, Xizmatchi, Ohangaron, Biyxem, Satino va boshqalardagi - zor, - gar, - chi, - garon, - xem, - o.

Topotermi - joy nomlarini hosil qiluvchi terminlar (atamalar). Masalan, daryo, soy, tepe, qo'rg'on, kent, obod, burg, grad, siti va boshqalar: Kattaqo'rg'on, Oqsoy, G'azalkent, Yangiobod.

Transkripsiya - geografik nomlarning to'g'ri yozilishini ta'minlovchi yozuv usuli.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

Ro'yhatga olindi
№ _____
2019 yil _____

TOPONIMIKA

FANINING MUVAQQAT O'QUV DASTURI

Bilim sohasi: 100000 - Gumanitar soha

Ta'lism sohasi: 140000 - Tabiiy fanlar

Ta'lism yo`nalishi: 5140600-geografiya (kundizgi) yo`nalishi uchun

Namangan 2019

Fanning muvaqqat o'quv dasturi NamDU o'quv-uslubiy kengashining 2019 yil
abzeyer -son majlis bayoni bilan ma'qullangan.

Tuzuvchi:

o'qituvchi J. Makulov

Taqrizchilar:

E.Soliev NamDU Geografiya kafedrasi dotsenti, geografiya fanlari nomzodi.

A. Baratov NamDU geografiya kafedrasi katta o'qituvchisi, geografiya fanlari nomzodi.

Fanning muvaqqat o'quv dasturi "Geografiya" kafedrasining 2019 yil " " dagi "1" - son yig'ilishida muxokamadan o'tgan va fakultet kengashida muxokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri:

X.Mirzaaxmedov

Fanning muvaqqat o'quv dasturi "Tabiiy fanlar" fakulteti kengashida muxokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (2019 yil _____ dagi 1-sonli bayonnomasi).

Fakultet kengashi raisi: Nazarov A.

Kelishildi:

O'quv uslubiy boshqarma boshlig'i v.v.b: Z. Mo'minov

Kirish

Geografiya ta’limi joy nomlari bilan juda bog’langan. Geografiyada biror ma’lumot yo’qki, u joy nomi bilan bog’lanmagan bo’lsin. Joy nomlarini, ularning ma’nosи, kelib chiqishini bilmasdan turib, shu joy geografiyasini to’liq o’rganib bo’lmaydi. Toponimika va terminologiya kishilarning ilmiy, ma’naviy saviyasini, madaniyatini rivojlantiradi.

Har bir geografiya o’qituvchisi darsni yuqori saviyada olib borishi uchun joy nomlari haqidagi ma’lumotlardan foydalanishi zarur. Har bir fanni uning terminlari haqida bilimga ega bo’lmasdan turib, yaxshi egallash mumkin emas. Mazkur kurs geografiya mutaxassislariga ilmiy terminlar va joy nomlari (toponimlar) haqida bilim beradi.

O’quv fanining maqsadi va vazifalari

Fanni o’qitishdan maqsad - talabalar mazkur kursni o’rganish natijasida toponimik atamalarni, toponimikaning rivojlanish tarixini, xususan O’rta Osiyoda toponimikaning taraqqiyot tarixini, toponimika va terminologiyaning rivojlanishiga ulkan hissa qo’shgan olimlar ishlarini bilib olishadi. Toponimlarning hosil bo’lishi, o’zgarishi, turlari haqida, geografik terminlarning mazmuni, ularga qo’yiladigan talablar, manbalari, o’zgarishi haqida bilim olishadi.

Fanning vazifasi talabalarga - toponimlarning ma’nosи, hosil bo’lish va turlariga qarab tasnif qilishni, hosil bo’lishini tahlil etishni, dunyodagi eng yirik toponimlar, mamlakatimizdagi makro va mezotoponimlar ma’nosini, shuningdek termin, tushuncha va iboralarni hech qiyalmay ajratib bera olish kabilarni o’rgatishdan iborat.

Fan bo’yicha talabalarning bilimiga, malaka va ko’nikmasiga qo’yiladigan talablar

“Toponimika va geografik terminshunoslik” fanini o’zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida talabalar:

- toponimlarning hosil bo’lishi, o’zgarishi, turlari haqida, geografik terminlarning mazmuni, ularga qo’yiladigan talablar, manbalari, o’zgarishi haqida ***tasavvurga ega bo’lishi kerak;***

- geografiyadan dars berish jarayonida tomonimik ma’lumotlarni qo’llanishni, ularni turli manbalarga asoslanib izohlashni ***bilishi va ulardan foydalana olishi kerak;***

- joy nomlarining ma’nosini, hosil bo’lishi yo’llarini tahlil qilish, geografik nomlarning tarqalish qonuniyatlarni aniqlash ***ko’nikmalariga ega bo’lishi kerak.***

Fanning o’quv rejadagi boshqa fanlar bilan o’zaro bog’liqligi va uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi

“Toponimika va geografik terminshunoslik” fani asosiy umumkasbiy fani hisoblanib, 3-semestrda o’qitiladi. Dasturni amalga oshirish uchun o’quv rejasidan o’rin olgan gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy (O’zbekiston tarixi), matematik va tabiiy-ilmiy (ekologiya) umumkasbiy (Umumiyl Yer bilimi, geologiya va geomorfologiya asoslari, umumiyl gidrologiya) fanlaridan yetarli bilim va ko’nikmalarga ega bo’lishlik talab etiladi.

Fanning ishlab chiqarishdagi o'rni

Bo'lajak geografiya yo'nalishi bakalavrлari o'zlarining ishlab chiqarish faoliyatida, jumladan mакtab va litseylarda o'quvchilarga dars berish jarayonida, turli ilmiy tadqiqot ishlarida, joy nomlarining hosil bo'lishi, ma'nosи va mazmunini aniqlash va shu kabilardan samarali foydalanishda ushbu fan bo'yicha olgan nazariy va amaliy bilimlariga tayanadilar. SHu jihatdan "Toponimika va geografik terminshunoslik" o'quv fani yuqori malakali geograflar tayyorlash tizimining ajralmas bo'g'ini hisoblanadi.

Fanni o'qitishda zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalar

Talabalarning "Toponimika va geografik terminshunoslik" o'quv fanini o'zlashtirishlari uchun o'qitishning ilg'or va zamonaviy usullaridan foydalanish, bu jarayonda yangi informatsion – pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish muhim ahamiyatga egadir. Fanni o'zlashtirishda darslik, o'quv va uslubiy qo'llanmalar, ma'ruza matnlari, tarqatma materiallar, turli mavzudagi xaritalar elektron materiallar va ko'rgazmali qurollardan foydalaniadi. Ma'ruza va amaliy mashg'ulot darslarida mavzuga mos ravishdagi ilg'or pedagogik texnologiyalar qo'llaniladi.

Fanning nazariy mashg'ulotlari mazmuni

"Toponimika" fani, predmeti, tadqiqot ob'ekti.

"Toponimika va geografik terminshunoslik" fani, tadqiqot ob'ekti va predmeti. Fanning maqsadi va vazifalari, qisqacha rivojlanish tarixi. O'quv fanining boshqa fanlar bilan bog'liqligi.

Toponimika va geografik terminshunoslik .

Toponimika va geografik terminshunoslikning bog'liqligi. Geografiyanı o'rganishdagi ahamiyati, tadqiqot uslublari. Maxsus toponomik atamalar.

Ilmiy va xalq toponomikasi. Makro, mezo va mikrotoponimlar. Ularning o'ziga xos xususiyatlari. Xalq toponomikasining keng qo'llanilishi.

Toponimikaning rivojlanish tarixi.

Toponimikaning rivojlanish tarixidan, antik dunyo geograflari asarlarida joy nomlari. Ilk o'rta asrdagi olimlar asarlarida toponomik ma'lumotlar. Toponimikaning hozirgi holati. Mahmud Koshg'ariy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Zahiriddin Muhammad Bobur, E.M. Murzaev, H.H. Hasanov, S.Qoraev va boshqalarning toponomik ishlari. Yirik sharqshunoslar asarlarida joy nomlari.

O'zbekistonda toponimikaning hozirgi ahvoli, toponomik tadqiqotlar. Toponimlarni geografik jihatdan tadqiq etilishi.

Toponimikaga oid huquqiy-me'yoriy xujjatlar.

"Geografik ob'ektlarning nomlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarorlari.

Geografik nomlarning turlari

Toponimik sinf (klass)lar, ularning tavsifi. Geografik nomlarni turlarga ajratish mezonlari.

Geografik nomlarning paydo bo'lishi, tasodif nomlar, o'xshatib qo'yilgan nomlar, ko'chma nomlar, murakkab nomlar, atoqli otdan hosil bo'lgan atamalar (detoponimizatsiya), ko'chma ma'noli (metafora) atamalar. Bularning turlari.

Geografik nomlarning paydo bo'lishi va xususiyatiga ko'ra turlari: ufq tomonlarini bildiruvchi, joy xususiyatlarini, o'rnini bildiruvchi nomlar, joyning rellefiga bog'liq nomlar, fitonimlar va zoonimlar, gidronimlar, antroponimlar, kasb-hunar bilan bog'liq bo'lgan nomlar, diniy, afsonaviy, ajoyib-g'aroyib, chuchmal nomlar. Oydin va nooydin nomlar.

Toponimika va landshaft

Geografik joy nomlarida muayyan hudud tabiatining aks etishi. Toponimika va landshaft. Toponimlar – o'tmisht tabiiy sharoitini aniqlovchi manba sifatida.

Geografik nomlarning yozilish qoidalari talaffuzi.

Geografik nomlar transkriptsiyasi. Geografik nomlarning to'g'ri yozilishi. Xaritalarda joy nomlarini yozish qoidalari. Ana'ana nomlar.

Tarjima qilinadigan va tarjima qilinmaydigan nomlar, chala tarjima qilinadigan nomlar. Ularning yozilish qoidalari. Joy nomlarini qo'shib yozish, ajratib yozish, chiziqcha orqali yozish qoidalari.

O'zbekiston va Toshkent toponimlari ma'nosi

Makro, mezo va mikro toponimlardan misollar. O'zbekiston viloyatlari toponimlari. Qoraqalpog'iston Respublikasidagi geografik nomlar. Viloyatlardagi geografik joy nomlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning turlari. Toshkent shahri toponimlari.

Toponimik tadqiqotlar

Tadqiqot metodlari, aholi orasida ma'lumotlar to'plash. Toponimik va terminologik kartochkalar. Toponimik ekspeditsiyalar uyushtirish. Toponimlarning xalqona va ilmiy talqinlari.

Geografik terminlar

Ularga qo'yiladigan talablar. Terminlarning manbalari. Milliy, mahalliy, baynalmilal atamalar, tarjima atamalar, metafora atamalar.

Geografik terminlarning turlari. Toponimik terminlar va ularning turlari: joyning geografik o'rnini bildiruvchi, geomorfologik, hidrologik, iqlim bilan bog'liq, landshaft bilan bog'liq, floristik va faunistik, oykonimik, etnonimik va boshqa topoteminlar.

Geografiya ta'limi va toponimika

Geografiya bilan toponimika hamda atamashunoslikning bog'liqligi. Geografiyada joy nomlari ma'nosini, terminlarni bilishning ahamiyati. Geografiya darslarida toponimik ma'lumotlardan foydalanish.

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha

ko'rsatma va tavsiyalar

Amaliy mashg'ulotlar talabalar olgan nazariy bilimlarini amalda mustahkamlashga katta yordam beradi. Har bir amaliy mashg'ulot, dastlab ishning maqsadini va mavzuga oid nazariy bilimlarni qisqacha yoritishdan boshlanadi. So'ng ishni bajarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar va qo'yilgan maqsadni amalga oshirish uchun talab qilingan vazifalar bajariladi.

- 1.O'z tumanining toponimlari
- 2.Yer yuzasidagi cho'llar nomlari
- 3.Har bir materikdagi poytaxt shaharlar nomlari

- 4.Eng yirik tog'lar nomlari
- 5.Dengizlar, qo'lтиqlar, bo'g'izlar nomlari
- 6.Oollar, yarimorollar nomlari
- 7.Yevrosiyodagi yirik ob'ektlarning nomlari
- 8.Afrika toponimlari.
- 9.Amerika qit'asidagi makrotoponimlar
- 10.Avstraliya va Okeaniya toponimlari
- 11.O'zbekiston viloyatlari toponimlari
- 12.Ozbekiston oronimlari va gidronimlari
- 13.Ozbekiston oykonimlari, Ozbekiston etnonimlari.
- 14.Topjnimik atamalar jadvali, Toponimlarning turlari jadvali.
- 15.Shahar terminlari bilan bog'liq bolgan joy nomlari jadvali
- 16.Toponimlar etimologiyasi haqida ma'lumotlar va maxsus adabiyotlardan foydalanib, yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish
- 17.Toponimikaga oid huquqiy-me'yoriy xujatlar bilan tanishish.

Izoh: Fan uchun ishchi dastur tuzish jarayonida mazkur mavzu ro'yhatidan amaliy mashg'ulotlar uchun ajratilgan soat xajmiga mos holda mavzular tanlab olinadi.

Amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish bo'yicha kafedra professor-o'qituvchilari tomonidan ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi. Unda talabalar asosiy ma'ruza mavzulari bo'yicha olgan bilim va ko'nikmalarni amaliy masalalar yechish orqali yanada boyitadilar. SHuningdek, darslik va o'quv qo'llanmalar asosida talabalar bilimlarini mustahkamlashga erishish, tarqatma materiallardan foydalanish, ilmiy maqolalar va tezislarni chop etish orqali talabalar bilimini oshirish, masalalar yechish, mavzular bo'yicha ko'rgazmali qurollar tayyorlash va boshqalar tavsiya etiladi.

Mustaqil ishni tashkil etishning shakli va mazmuni

“Toponimika va geografik terminshunoslik” fanida mustaqil ta'lim auditoriyada o'qituvchi tomonidan o'tilgan har bir mavzu (ma'ruza va amaliy mashg'ulot mavzulari) talaba tomonidan darsdan tashqari vaqtida tavsiya etilgan asosiy va qo'shimcha adabiyotlardan hamda internet ma'lumotlaridan foydalangan holda muntazam ravishda qayta ishlanib, to'ldirilib, kengaytirilib borish orqali amalga oshiriladi. SHuningdek, talabalarning mustaqil ishlari amaliy ishlarga singdirilgan holda joriy nazorat shaklida baholanadi.

Mustaqil ishni tayyorlashda “Toponimika va geografik terminshunoslik” fanining xususiyatlarini hisobga olgan holda talabaga quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- Amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish;
- Darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish;
- Tarqatma materiallardan foydalangan holda fanning ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- Avtomatlashtirilgan o'rgatuvchi va nazorat qiluvchi tizimlar bilan ishslash;
- Maxsus adabiyotlardan foydalangan holda, fan bo'limlari yoki mavzulari ustida ishslash;
- Fanning talaba tomonidan o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarilishi bilan bog'liq bo'lgan bo'limlarini va mavzularini chuqr o'rganish;

- Masofaviy (distantion) ta’limdan foydalanish va h.k.

Mustaqil ish uchun quyidagi mavzularni chuqur o’rganish tavsiya etiladi:

26. Toponimlarning topoformantlar yordamida vujudga kelishi.
27. Toponimlarning topoteminlar yordamida vujudga kelishi.
28. O’zbekistondagi joyning tabiiy xususiyatlari va o’rniga bog’liq bo’lgan toponimlar.
29. O’zbekistondagi kishilarning kasb-hunari bilan bog’liq joy nomlari.
30. O’rta Osiyodagi joy nomlari areallari.
31. O’zbekistondagi diniy va muqaddas hisoblangan toponimlar.
32. O’z tumani, o’z shahri toponimlari.
33. O’zbekistondagi etnonimlar.
34. O’rta Osiyodagi poytaxtlar va viloyatlar markazlari nomlari.
35. Toshkent toponimlari.
36. Dunyoning eng yirik cho’llari.
37. Har bir materik gidronimlari.
38. Amerika poytaxt shaharlari.
39. Afrikaning poytaxt shaharlari.
40. Afrikaning tog’lari, daryolari, ko’llari.
41. Evropaning poytaxt, shaharlari.
42. Evropaning tog’lari, daryolari, ko’llari.
43. Osiyoning poytaxt shaharlari, oronimlari, daryolari, ko’llari.
44. Avstraliyaning eng yirik toponimlari.
45. Okeaniyaning orollari, dengizlari, shaharlari.
46. Dunyoning ayrim malakatlaridagi toponimik komissiyalar ish faoliyatini o’rganish.
47. Toponimika va landshaft.
48. Geografik joy nomlarida hudud landshaftlarining aks etishi.
49. Har bir viloyat toponimlarini mustaqil o’rganish.
50. O’zbekiston toponimlarida hudud landshaftlarining aks etishi.

Izoh: Fan ishchi dasturini shakllantirish jarayonida mazkur mashg’ulot uchun ishchi o’quv rejasida ko’rsatilgan soatlar xajmiga mos mavzular ro’yhati shakllantiriladi.

Informatsion-uslubiy ta`minot

Mazkur fanni o’qitish jarayonida ta’limning zamonaviy usullari, yangi pedagogik va axborot – kommunikatsiya texnologiyalari qo’llanilishi nazarda tutilgan. Dasturdagi barcha ma’ruza mavzularini o’tishda ta’limning zamonaviy usullaridan keng foydalanish, o’quv jarayonini yangi pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish samarali natija beradi. Bu borada zamonaviy pedagogik texnologiyaning “Bumerang”, “Elpig’ich”, “Aqliy xujum”, “Masofaviy ta’lim”, “Zanjir”, “Klaster” hamda “Muammoli ta’lim” texnologiyasining “Munozarali dars” kabi usullarini qo’llash o’rinlidir. Kurs bo’yicha informatsion ta’minot dasturda ko’rsatilgan darsliklar, o’quv qo’llanmalari, elektron manbalar, dissertatsiyalar, monografiyalar, horijiy adabiyotlar va Internet ma’lumotlarini tashkil etadi.

FOYDALANILADIGAN DARSLIKLER VA O'QUV

QO'LLANMALAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar:

1. G'ułomov P.N., Mirakmalov M.T. Toponimika va geografik terminshunoslik. O'quv qo'llanma. -T.: Universitet, 2005.

Qo'shimcha adabiyotlar:

2. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил якунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишлиланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи // Халқ сўзи газетаси 2017 йил 16 январ,

4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргалиқда барпо этамиз.-Т.:Ўзбекистон, 2017.

5. Qorayev S. Toponimika. -T.: O'zbekiston faylasuflari Milliy jamiyati nashriyoti, 2006.- 320

6. Hakimov Q. Toponimika. Darslik. -T.: "Mumtoz so'z", 2016. 386-b.

7. Караев С. Топонимия Узбекистана с топонимическим словарём. –Т.: 2015

8. Mirakmalov M.T. Xalq tabiiy geografik terminlari. –T.: Fan va texnologiya, 2009. 176 b.

9. Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 12 октябрда тасдиқланган “Географик обьектларнинг номлари тўғрисида”ги Қонуни (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 й., 41-сон, 448-модда).

10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 16 октябрдаги “Географик обьектларнинг номлари тўғрисида”ги ЎзР Қонунига мувофиқ географик обьектларнинг номлари соҳасидаги ишларни тартибга солиш чора-тадбирлари ҳақида”ги 295-сон қарори (ЎзР қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 41-42-сон, 483-модда).

11. Агаева Р.А. Страны и народы. –М.: Армада-пресс, 2002.

12. Маҳмуд Кошғарий. Девону лугатит турк. Т.І-III. -Т.: Фан, 1960-1963.

13. Қараев С. Тошкент топонимлари. -Т.: Фан, 1991.

14. Mirakmalov M.T. Geografiyada toponimika.-T.: 2008. - 80 b.

15. Ahmadaliev Yu.I. Farg'ona viloyati toponimlari.-Farg'ona, 2009.

Elektron manbalar

1. www.Ziyonet.uz
2. www.Geografiya.uz
3. www.wikipedia.ru

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
GEOGRAFIYA KAFEDRASI

**Toponimika
fanining**

ISHCHI O'QUV DASTURI
2019/2020 o'quv yili kunduzgi ta'lif shakli, 2 -kurslar uchun

Bilim sohasi: 100000- Gumanitar soha
Ta'lif sohasi: 140000- Tabiiy fanlar
Bakalavriyat yo'nalishi: 5140600- Geografiya (kunduzgi)

NAMANGAN – 2019

O'quv uslubiy majmua O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lif vazirligining 20 18 yil "6" 08 dagi "30"-sonli buyrug'ining ГА 03-Т/14860 ro'yxtat raqami asosida "5140600-Geografiya" ta'lif yo'naliishi o'quv reja va o'quv dasturiga muvofiq ishlab chiqildi

Tuzuvchi:

B. Abdurahmonov

Taqrizebilar: K.Boymirzayev, geografiya fanlari nomzodi, dotsent.

O.Mirzamaxmudov, geografiya fanlari nomzodi, dotsent.

Tabiiy fanlar fakulteti dekanı

A. Baratov

Geografiya kafedrasi mudiri

K. Boymirzaev

O'quv uslubiy majmua Namangan davlat universiteti Kengashining 2021 yil 30- avgustdagи "I" - son yig'ilishida muxokama etilgan va nash qilish uchun tavsiya etilgan.

I. O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy

ta'limgangi o'rni

Geografiya ta'limi joy nomlari bilan juda bog'langan. Geografiyada biror ma'lumot yo'qki, u joy nomi bilan bog'lanmagan bo'lsin. Joy nomlarini, ularning ma'nosi, kelib chiqishini bilmasdan turib, shu joy geografiyasini to'liq o'rganib bo'lmaydi. Toponimika va terminologiya kishilarning ilmiy, ma'naviy saviyasini, madaniyatini rivojlantiradi.

Har bir geografiya o'qituvchisi darsni yuqori saviyada olib borishi uchun joy nomlari xaqidagi ma'lumotlardan foydalanishi zarur. Har bir fanni uning terminlari haqida bilimga ega bo'lmasdan turib, yaxshi egallash emas. Mazkur kurs geograf mutaxassislariga geografik joy nomlari (toponimlar) va ilmiy terminlar haqida bilim beradi.

II. O'quv fanining maqsadi va vazifasi

Fanni o'qitishdan maqsad –talabalar mazkur kursni o'rganish natijasida toponimik atamalarni, toponimikanining rivojlanish tarixini, xususan O'rta Osiyo toponimikaning taraqqiyot tarixi, toponimika va terminalogiyaning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan olimlar ishlarini bilib olishadi. Toponimlarning hosil bo'lishi, o'zgarishi, turlari xaqida, geografik terminlarning mazmuni, ularga qo'yiladigan talablar, manbalari, o'zgarishi xaqida bilim olishadi.

Fanning vazifasi-talabalarga toponimlarning ma'nosi, hosil bo'lish va turlariga qarab tasnif qilishni, hosil bo'lishini tahlil etishni, dunyodagi eng yirik toponimlar, mamlakatimizdag'i makro va mezotoponimlar ma'nosini, shuningdek termin, tushuncha va iboralarni xech qiyalmay ajratib bera olish kabilarni o'rgatishdan iborat.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga quyidagi talablar qo'yiladi.

Talaba:

-toponimlarning hosil bo'lishi, o'zgarishi, turlari xaqida, geografik terminlarning mazmuni, ularga qo'yiladigan talablar, manbalari, o'zgarishi haqida tasavvurga ega bo'lishi;

-geografiyadan dars berish jarayonida toponimik ma'lumotlarni qo'llashni, ularni turli manbalarga asoslanib izoxlashni bilishi va ulardantfoydalana olishi;

-joy nomlarining tarqalish qonuniyatlarni aniqlash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Umumiylar va o'quv ishlari turlari bo'yicha xajmi

Fanga umumiylar 140 soat ajratilgan bo'lib, shundan auditoriya mashg'ulotlari 68 soat bo'lib, haftasiga 4 soatdan o'tiladi.

Semestr(lar) bo'yicha mashg'ulot turlariga ajratilgan soatning taqsimoti

Semestr	Yuklama	Auditoriya mashg'ulotlari turi bo'yicha o'quv yuklamasi taqsimoti (soat)			Mustaqil ta'lim
		Jami	Ma'ruza	Amaliy mashg'ulot	
4	140	68	34	34	72
Jami	140	68	34	34	72

Ma'ruza mashg'ulotlari mazmuni va unga ajratilgan soatlar

Nº	Mavzular	Qisqacha tarkibi	Soati
1	"Toponimika" fani, predmeti, tadqiqot ob'ekti.	"Toponimika va geografik terminshunoslik" fani, tadqiqot ob'ekti va predmeti. Fanning maqsadi va vazifalari, qisqacha rivojlanish tarixi. O'quv fanining boshqa fanlar bilan bog'liqligi.	2
2	Toponimika va geografik terminshunoslik.	Toponimika va geografik terminshunoslikning bog'liqligi. Geografiyanı o'rganishdagi ahamiyati, tadqiqot uslublari. Maxsus toponimik atamalar. Ilmiy va xalq toponimikasi. Makro, mezo va mikrotoponimlar. Ularning o'ziga xos xususiyatlari. Xalq toponimikasining keng qo'llanilishi.	4

3	Toponimikaning rivojlanish tarixi.	<p>Toponimikaning rivojlanish tarixidan, antik dunyo geograflari asarlarida joy nomlari. Ilk o'rta asrdagi olimlar asarlarida toponomik ma'lumotlar. Toponimikaning hozirgi holati. Mahmud Koshg'ariy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Zahiriddin Muhammad Bobur, E.M. Murzaev, H.H. Hasanov, S.Qoraev va boshqalarning toponomik ishlari. Yirik sharqshunoslar asarlarida joy nomlari.</p> <p>O'zbekistonda toponimikaning hozirgi ahvoli, toponomik tadqiqotlar. Toponimlarni geografik jihatdan tadqiq etilishi.</p>	4
4	Toponimikaga oid huquqiy-me'yoriy xujjalalar.	"Geografik ob'ektlarning nomlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarorlari.	4
5	Geografik nomlarning turlari	Geografik nomlar transkriptsiyasi. Geografik nomlarning to'g'ri yozilishi. Xaritalarda joy nomlarini yozish qoidalari. Ana'ana nomlar. Tarjima qilinadigan va tarjima qilinmaydigan nomlar, chala tarjima qilinadigan nomlar. Ularning yozilish qoidalari. Joy nomlarini qo'shib yozish, ajratib yozish, chiziqcha orqali yozish qoidalari.	2
6	Toponimika va landshaft	<p>Toponimik sinf (klass)lar, ularning tavsifi. Geografik nomlarning turlarga ajratish mezonlari.</p> <p>Geografik nomlarning paydo bo'lishi, tasodif nomlar, o'xshatib qo'yilgan nomlar, ko'chma nomlar, murakkab nomlar, atoqli otdan hosil bo'lgan atamalar (detoponimizatsiya), ko'chma ma'noli (metafora) atamalar. Bularning turlari.</p> <p>Geografik nomlarning paydo bo'lishi va xususiyatiga ko'ra turlari: ufq tomonlarini bildiruvchi, joy xususiyatlarini, o'rnini bildiruvchi nomlar, joyning rellefiga bog'liq nomlar, fitonimlar va zoonimlar, gidronimlar, antroponimlar, kasbhunar bilan bog'liq bo'lgan nomlar, diniy, afsonaviy, ajoyibg'aroyib, chuchmal nomlar. Oydin va nooydin nomlar.</p>	2
7	Geografik nomlarning yozilishi va talaffuzi	Geografik joy nomlarida muayyan hudud tabiatining aks etishi. Toponimika va landshaft. Toponimlar – o'tmish tabiiy sharoitini aniqlovchi manba sifatida.	4
8	O'zbekiston va Toshkent toponimlari ma'nosi	<p>Ularga qo'yiladigan talablar. Terminlarning manbalari. Milliy, mahalliy, baynalmilal atamalar, tarjima atamalar, metafora atamalar.</p> <p>Geografik terminlarning turlari. Toponimik terminlar va ularning turlari: joyning geografik o'rnini bildiruvchi, geomorfologik, hidrologik, iqlim bilan bog'liq, landshaft bilan bog'liq, floristik va faunistik, oykonimik, etnonimik va boshqa topoterminalar.</p>	4
9	Toponimik tadqiqotlar	Makro, mezo va mikro toponimlardan misollar. O'zbekiston viloyatlari toponimlari. Qoraqalpog'iston Respublikasidagi geografik nomlar. Viloyatlardagi geografik joy nomlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning turlari. Toshkent shahri toponimlari.	4
10	Geografik terminlar	Tadqiqot metodlari, aholi orasida ma'lumotlar to'plash. Toponimik va terminologik kartochkalar. Toponimik ekspeditsiyalar uyuştirish. Toponimlarning xalqona va ilmiy talqinlari.	2
11	Geografiya ta'limi va toponimika	Geografiya bilan toponimika hamda atamashunoslikning bog'liqligi. Geografiyada joy nomlari ma'nosini, terminlarni bilishning ahamiyati. Geografiya darslarida toponimik	2

	ma'lumotlardan foydalanish.	
Jami		34

Amaliy mashg'ulotlar taqsimoti

Nº	Mavzular	Soati
1.	O'z tumanining toponimlari	2
2.	Yer yuzasidagi cho'llar nomlari	2
3.	Har bir materikdagi poytaxt shaharlar nomlari	2
4.	Eng yirik tog'lar nomlari	2
5.	Dengizlar, qo'lqiqlar, bo'g'izlar nomlari	2
6.	Orollar, yarimorollar nomlari	2
7.	Yevrosiyodagi yirik ob'ektlarning nomlari	2
8.	Afrika toponimlari.	2
9.	Amerika qit'asidagi makrotoponimlar	2
10.	Avstraliya va Okeaniya toponimlari	2
11.	O'zbekiston viloyatlari toponimlari	2
12.	Ozbekiston oronimlari va gidronimlari	2
13.	Ozbekiston oykonimlari, Ozbekiston etnonimlari.	2
14.	Topjnimik atamalar jadvali, Toponimlarning turlari jadvali.	2
15.	Shahar terminlari bilan bog'liq bolgan joy nomlari jadvali	2
16.	Toponimlar etimologiyasi haqida ma'lumotlar va maxsus adabiyotlardan foydalanib, yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish	2
17.	Toponimikaga oid huquqiy-me'yoriy xujjatlar bilan tanishish.	2
Jami		34

Mustaqilish mavzulari

Nº	Mavzu nomi	TMI shakli	Soat
1.	Toponimlarning topoformantlar yordamida vujudga kelishi.	Ma'ruza mashg'ulotlarini takrorlash, konspekt qilish, adabiyotlar bilan tanishish	4
2.	Toponimlarning topoteminlar yordamida vujudga kelishi.	Amaliy mashg'ulotlarini takrorlash, konspekt qilish, adabiyotlar bilan tanishish	4
3.	O'zbekistondagi joyning tabiiy xususiyatlari va o'rniga bog'liq bo'lgan toponimlar.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalar tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	2
4.	O'zbekistondagi kishilarning kasb-hunari bilan bog'liq joy nomlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalar tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	4
5.	O'rta Osiyodagi joy nomlari areallari.	Statik malumotlar, adabiyotlar va qo'shimcha malumotlar tahlil qilish va ular asosida konspekt yozish	2
6.	O'zbekistondagi diniy va muqaddas hisoblangan toponimlar.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalar tahlil qilish, ular asosida katalog tayyorlash.	2
7.	O'z tumani, o'z shahari toponimlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va O'zbekistaon xaritalarini tahlil qilish, ular asosida jadval tayyorlash.	2
8.	O'zbekistondagi etnonimlar.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va O'zbekistaon xaritalarini tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	4

9.	O'rta Osiyodagi poytaxtlar va viloyatlar markazlari nomlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va O'rta Osiyo xaritalarini tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	2
10.	Toshkent toponomislari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Toshkent xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt yozish.	4
11.	Dunyoning eng yirik cho'llari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalar tahlil qilish, ular asosida jadval tayyorlash.	4
12.	Har bir materik gidronimlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va materik xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt yozish.	2
13.	Amerika poytaxt shaharlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Amerika xaritalarini tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	4
14.	Afrikaning poytaxt shaharlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Afrika xaritalarini tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	4
15.	Afrikaning tog'lari, daryolari, ko'llari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va materik xaritalarini tahlil qilish, ular asosida jadval tayyorlash.	2
16.	Evropaning poytaxt, shaharlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Evropa xaritalarini tahlil qilish, ular asosida jadval tayyorlash.	2
17.	Evropaning tog'lari, daryolari, ko'llari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Evropa xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt tayyorlash.	2
18.	Osiyoning poytaxt shaharlari, oronimlari, daryolari, ko'llari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Osiyo xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt tayyorlash.	4
19.	Avstraliyaning eng yirik topominlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Avstraliya xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt tayyorlash.	4
20.	Okeaniyaning orollari, dengizlari, shaharlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt tayyorlash.	2
21.	Dunyoning ayrim malakatlaridagi topominik komissiyalar ish faoliyatini o'rganish.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalarni tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	2
22.	Toponimika va landshaft.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalarni tahlil qilish, ular asosida konspekt yozish.	2
23.	Geografik joy nomlarida hudud landshaftlarining aks etishi.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalardan joy nomlarini tahlil qilish, ular asosida konspekt yozish.	2
24.	Har bir viloyat topominlarini mustaqil o'rganish.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalarni tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	2
25.	O'zbekiston topominlarida hudud landshaftlarining aks etishi.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalarni tahlil qilish, ular asosida konspekt yozish.	4
Jami			72

Reyting nazoratlari uchun umumiy savollar

- 1.Gibrild nomlar nima?
- 2.Detoponimizatsiya nima?
- 3.Quyidagilardan makrotoponimlarni misollar keltiring.
- 4.Quyidagilardan mikrotoponimlarni misollar keltiring.
- 5.Quyidagilardan memorial nomlarni toping.
- 6.Metafora geografik nomlarni toping.
- 7.Speleonomimlar nima?
- 8..Dromonimlar nima?
- 9.Oronimlar nima?
- 10.Quyidagilardan toponomlarga misollar keltiring.
- 11.Toponimiya nima?
- 12.Toponom nima?
- 13.Topoformantlar nima?
- 14.Polisonimlar nima?
- 15.Metateza nima?
- 16.Indikatorlar nima?
- 17.Farg'ona shahrining eski nominiga misollar keltiring.
- 18.Joyning geografik o'rniga bog'liq nomlarni toping.
- 19.Quyidagilardan gidronimlarni belgilang.
- 20.O'simliklarga bog'liq nomlarni toping.
- 21.“Oq kiyik” ma’nosini bildiruvchi toponimni toping.
- 22.Foydali qazilmalarga bog'liq nomlarni aniqlang.
- 23.Quyidagilardan etnonimlarni aniqlang.
- 24.Quyidagilardan “Katta suv” ma’nosini beruvchi joy nomini toping.
- 25.Dunyo xaritasidagi eng xato nom qaysi?
- 26.Qanday nomlar to'liq tarjima qilinadi?
- 27.Qaysi dengizlar mamlakatlar nomi bilan atalgan?
- 28.Quyidagilardan “yangi shahar” ma’nosini anglatadigan nomlarni toping
- 29.Quyidagilardan qaysi geografik nom rangni bildirmaydi?
- 30.Gorizont tomonlarini ko'rsatuvchi toponimlarni aniqlang.
- 31.Kishilarning ism- familiyalariga bog'liq nomlarni toping.
- 32.Quyidagilar qaysi geografik ob'ektlarning nomlari: Vashington, Kingston, Yangon
- 33.Toshkentdagi o'simliklar nomi bilan bog'liq toponimlarni belgilang.
- 34.Astana shahrining ilgarigi nomini aniqlang.
- 35.Kommunizm cho'qqisining xozirgi nomini aniqlang.
- 36.Quyidagilardan diniy nomlarni aniqlang.
- 37.Qaysi mamlakat ko'l nomi bilan ataladi?

- 38.Qaysi mamlakatlar daryo nomi bilan ataladi?**
- 39.Nomlarning ko'chishidan hosil bo'lgan toponimlarni toping.**
- 40.O'zbekiston toponimikasiga katta xissa qo'shgan olimlarni aniqlang.**
- 41.Arashon, Obigarm, Tblisi kabi toponimlar geografik nomlarning qanday guruhiba mansub?**
- 42.“Qora dengiz” toponimi qanday ma’noni bildiradi?**
- 43.Etnonimlardan hosil bo'lgan geografik ob'ektlar nomlarini belgilang .**
- 44.Barents, Bass, Flinders, Gudzon qanday nomlar?**
- 45.Nukus, Qo'ng'irot, CHimboy, Do'rmon qanday nomlar?**
- 46.O'zi yo'g'-u nomi bor bo'lgan toponimlarni aniqlang.**
- 47.Azor orollari nomining ma'nosini bilasizmi?**
- 48.Kanar orollari nomining ma'nosini bilasizmi?**
- 49.Kapri orollari nomining ma'nosini bilasizmi?**
- 50.Tavr tog'i nomining ma'nosini bilasizmi?**
- 51.Pur, grad, vil, kent kabi topoformantlar qanday ma’noni anglatadi?**
- 52.Geografik nomlarning to'g'ri yozilish usuli nima deb ataladi?**
- 53.“Geografik nomlar imlosi” nomli asar muallifi kim?**
- 54.Florida, Drakon, Qarag'anda nomlari qanday guruhdagi toponimlarga kiradi?**
- 55.Foydali qazilmalarga bog'liq nomlarni toping.**
- 56.Jambul shahrining hozirgi nomi qanday?**
- 57.Quyidagilardan qaysi biri to'g'ri yozilgan?**
- 58.Geografik nomlardan hosil bo'lgan gazlamalarning nomini toping.**
- 59.Oykonimlar tarkibida ko'proq ishlatiladigan terminlarni toping.**
- 60.Katta, kichik, o'rta, yuqori, quyi, yangi, ko'xna, eski, oq, qizil, shirin, sho'r, chuchuk kabi terminlar qanday turdag'i toponimlarda ko'p uchraydi?**
- 61.Aholining kasb-hunar bilan bog'liq nomlarni toping.**
- 62.Bxarat qaysi davlatning mahalliy nomi?**
- 63.Finlyandiyaning mahalliy nomini bilasizmi?**
- 64.“SHarqiy o'lka” ma'nosini bildiruvchi mamlakat nomini toping.**
- 65.Koreyaning mahalliy nomini toping.**
- 66.Toponimika fani nimalarni o'rgatadi?**
- 67.Toponimika deganda nimani tushunasiz?**
- 68.Toponimika uchta fan bilan bog'langan, ularning tadqiqot metodlaridan foydalanadi. Bular qaysi fanlar?**
- 69.Geografik atamalarni aniqlang.**
- 70.Antonom geografik nomlarni aniqlang.**
- 71.Metafora geografik nomlarni aniqlang.**
- 72.Memorial geografik nomlarni aniqlang.**
- 73.Etnonim geografik nomlarni aniqlang.**
- 74.O'rta Osiyoda toponimika taraqqiyotiga eng ko'p hissa qo'shgan olimni aniqlang.**

75.H.H.Hasanovning quyidagi qaysi asari geografik nomlarni o'rganishga ko'proq bag'ishlangan?

76.Oddiy turdosh otlardan hosil bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.

77.Qiyoslab qo'yilgan nomlarni aniqlang.

78.Geografik nomlardan hosil bo'lgan geografik atamalarni aniqlang.

79.Nomlarning ko'chishidan hosil bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.

80.Samarqand, Jizzax, Qarshi shaharlari.

81.Kolumbiya, Bosniya, SHveytsariya Umumalshtirishdan hosil bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.

82.Tarjima qilingan geografik nomlarni aniqlang.

83.Oydin geografik nomlarni anqilang.

84.Nooydin geografik nomlarni aniqlang.

85.Joyning geografik o'rniliga bog'liq bo'lgan nomlarni aniqlang.

86.Joyning xususiyatiga bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.

87.Joyning yer yuzasi tuzilishiga bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.

88.Suv bilan bog'liq bo'lgan (gidronim) geografik nomlarni aniqlang.

89.O'simliklar bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.

90.Hayvonlar bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.

91.Foydali qazilma konlari bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.

92.Aholining kasb-hunaridan kelib chiqqan nomlarni aniqlang.

93.Xalq, urug', qabila nomlari bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.

94.Shaxslarning ism-familiyasi, tahalluslari bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.

95.Afsonaviy geografik nomlarni aniqlang.

96.Diniy geografik nomlarni aniqlang.

97.Quyidagi geografik nomlardan to'g'ri yozilganlarini aniqlang.

98.Toshkentdagи quyidagi nomlardan tarixiy nomlarni aniqlang.

99.Chorsu nomining to'g'ri ma'nosini aniqlang.

100.Toshkentning eng to'g'ri ta'rifini aniqlang.

"Toponimika" fanidan talabalar bilimini nazorat qilish va baholash mezoni.

Fan bo'yicha talabalar bilimini baholash O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi PQ-3775-sod "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroriga hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2018 yil 9 avgustdag'i 19-2018-sodli "Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi buyrug'iga asosan Namangan davlat universitetida ishlab chiqilgan "**Namangan davlat universitetida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi bo'yicha Yo'riqnomasi**" ga asosida tashkil etiladi.

1. Fanga ajratilgan mashg'ulot soatlarinig taqsimlanishi.

4-smestr uchun

T/r	Jami soat	Ma'ruza	Amaliy mashg'ulot	Mustaqil ta'lim
1	140	34	34	72

2. Talabaning fan bo'yicha o'zlashtirishini baholash quyidagi turlar orqali amalga oshiriladi.

- raliq nazorat (ON)
- Yakuniy nazorat (YaN)

1-Oraliq nazorat – semester davomida o'quv dasturining tegishli (fanning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan) bo'llimi tugallangandan keyin talabaning bilim va amaliy ko'nikma darajasi baholanadi va o'quv faniga ajratilgan umumiyoq soatlari hajmidan kelib chiqqan holda shakli (yozma, og'zaki, test va h.k.) belgilanadi.

Semestr	1-Oraliq nazorat		
	Ma'ruza va ma'ruza uchun mustaqil ish soatlari (jami)	Ma'ruza soatlari	Ma'ruza bo'yicha mustaqil ish soatlari
2	Soat 106	Soat 34	Soat 72

"Toponimika" fanidan bir juftlik amaliy mashg'ulotda 6 tadan 8 tagacha talaba baholanadi. Semestr davomida o'tkaziladigan 17 ta mashg'ulotda har bir talaba kamida 5 marta baholanadi va barcha baholar yig'indisi baholar soniga bo'lib umumiyoq bahoni o'rtachasi chiqariladi hamda oraliq baholashda hisobga olinadi.

Yakuniy nazorat:

- Yozma ish shaklida bo'lsa:
  - Tayanch iboralar yoki savolni to'g'ri yoritish – 3;
  - Mustaqil yondashish, amaliy misollar keltirish – 1;

- Grafik ishlanmalardan foydalanish – **I**;
Jami -5 baho

Test shaklida bo'lsa:

- 26 tadan 30 tagacha – **5**;
- 22 tadan 25 tagacha – **4**;
- 17 tadan 21 tagacha – **3**.

Og'zaki shaklda bo'lsa:

- Savollarga to'laqonli javob berishi uchun – **3**;
- Ijodiy fikrlashi, amaliy misollar keltirishi uchun – **I**;

Qo'shimcha savollarga javob berishi uchun – **I**.

Jami -5 baho

3. Talabalar bilimi quyidagi mezonlarga asoslaniladi.

- talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda - 5 (a'lo) baho;
- talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda- 4 (yaxshi) baho;
- talaba olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda - 3 (qoniqarli) baho;
- talaba fan dasturini o'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda -2 (qoniqarsiz) baho bilan baholanadi.

FOYDALANILADIGAN DARSLIKLER VA O'QUV QO'LLANMALAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar:

16.G'ulomov P.N., Mirakmalov M.T. Toponimika va geografik terminshunoslik. O'quv qo'llanma. -T.: Universitet, 2005.

Qo'shimcha adabiyotlar:

17. Ўзбекистон Республикасини уанада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
18. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил яқунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишлиланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи // Халқ сўзи газетаси 2017 йил 16 уанвар,
19. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргалиқда барпо этамиз.-Т.:Ўзбекистон, 2017.
20. Qorayev S. Toponimika. -T.: O'zbekiston faylasuflari Milliy jamiyati nashriyoti, 2006.- 320
21. Hakimov Q. Toponimika. Darslik. -T.: "Mumtoz so'z", 2016. 386-b.
22. Караев С. Топонимия Узбекистана с топонимическим словарём. –Т.: 2015
23. Mirakmalov M.T. Xalq tabiiy geografik terminlari. –Т.: Fan va texnologiya, 2009. 176 b.
24. Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 12 октябрда тасдиқланган “Географик объектларнинг номлари тўғрисида”ги Қонуни (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 й., 41-сон, 448-модда).
25. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 16 октябрдаги “Географик объектларнинг номлари тўғрисида”ги ЎзР Қонунига мувофиқ географик объектларнинг номлари соҳасидаги ишларни тартибга солиш чора-тадбирлари ҳақида”ги 295-сон қарори (ЎзР қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 41-42-сон, 483-модда).
26. Агаева Р.А. Страны и народы. –М.: Армада-пресс, 2002.
27. Маҳмуд Кошғарий. Девону лугатит турк. Т.І-ІІ. -Т.: Фан, 1960-1963.
28. Қораев С. Toshkent топонимлари. -Т.: Фан, 1991.
29. Mirakmalov M.T. Geografiyada toponomika.-Т.: 2008. - 80 b.
30. Ahmadaliev Yu.I. Farg'ona viloyati toponimlari.-Farg'ona, 2009.

Elektron manbalar

1. www.Ziyonet.uz
2. www.Geografiya.uz
3. www.wikipedia.ru

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
GEOGRAFIYA KAFEDRASI

**Toponimika
fanining**

ISHCHI O'QUV DASTURI

2019/2020 o'quv yili kunduzgi ta'lif shakli, 2 -kurslar uchun

Bilim sohasi: 100000- Gumanitar soha
Ta'lif sohasi: 140000- Tabiiy fanlar
Bakalavriyat yo'nalishi: 5140600- Geografiya (kunduzgi)

O'quv uslubiy majmua O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lif vazirligining 20 18 yil "6" 09 dagi "301"-sonli buyrug'ining 60-5140600 ro'yxat raqami asosida "5140600-Geografiya" ta'lif yo'nalishi o'quv reja va o'quv dasturiga muvofiq ishlab chiqildi

Tuzuvchi:

B. Abdurahmonov

Taqrizebilar: K.Boymirzayev, geografiya fanlari nomzodi, dotsent.

O.Mirzamaxmudov, geografiya fanlari nomzodi, dotsent.

A. Baratov

K. Boymirzaev

O'quv uslubiy majmua Namangan davlat universiteti Kengashining 2021 yil 30- avgustdagji "I" - son yig'ilishida muxokama etilgan va nash qilish uchun tavsiya etilgan.

I. O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy
ta'limdagi o'rni

Geografiya ta'limi joy nomlari bilan juda bog'langan. Geografiyada biror ma'lumot yo'qki, u joy nomi bilan bog'lanmagan bo'lsin. Joy nomlarini, ularning ma'nosi, kelib chiqishini bilmasdan turib, shu joy geografiyasini to'liq o'rganib bo'lmaydi. Toponimika va terminologiya kishilarning ilmiy, ma'naviy saviyasini, madaniyatini rivojlantiradi.

Har bir geografiya o'qituvchisi darsni yuqori saviyada olib borishi uchun joy nomlari xaqidagi ma'lumotlardan foydalanishi zarur. Har bir fanni uning terminlari haqida bilimga ega bo'lmasdan turib, yaxshi egallash emas. Mazkur kurs geograf mutaxassislariga geografik joy nomlari (toponimlar) va ilmiy terminlar haqida bilim beradi.

II. O'quv fanining maqsadi va vazifasi

Fanni o'qitishdan maqsad –talabalar mazkur kursni o'rganish natijasida toponimik atamalarni, toponimikanining rivojlanish tarixini, xususan O'rta Osiyo toponimikaning taraqqiyot tarixi, toponimika va terminalogiyaning rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan olimlar ishlarini bilib olishadi. Toponimlarning hosil bo'lishi, o'zgarishi, turlari xaqida, geografik terminlarning mazmuni, ularga qo'yiladigan talablar, manbalari, o'zgarishi xaqida bilim olishadi.

Fanning vazifasi-talabalarga toponimlarning ma'nosi, hosil bo'lish va turlariga qarab tasnif qilishni, hosil bo'lishini tahlil etishni, dunyodagi eng yirik toponimlar, mamlakatimizdagi makro va mezotoponimlar ma'nosini, shuningdek termin, tushuncha va iboralarni xech qiyalmay ajratib bera olish kabilarni o'rgatishdan iborat.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga quyidagi talablar qo'yiladi.

Talaba:

-toponimlarning hosil bo'lishi, o'zgarishi, turlari xaqida, geografik terminlarning mazmuni, ularga qo'yiladigan talablar, manbalari, o'zgarishi haqida tasavvurga ega bo'lishi;

-geografiyadan dars berish jarayonida toponimik ma'lumotlarni qo'llashni, ularni turli manbalarga asoslanib izoxlashni bilishi va ulardantfoydalana olishi;

-joy nomlarining tarqalish qonuniyatlarni aniqlash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Umumiy va o'quv ishlari turlari bo'yicha xajmi

Fanga umumiy 140 soat ajratilgan bo'lib, shundan auditoriya mashg'ulotlari 68 soat bo'lib, haftasiga 4 soatdan o'tiladi.

Semestr(lar) bo'yicha mashg'ulot turlariga ajratilgan soatning taqsimoti

Semestr	Yuklama	Auditoriya mashg'ulotlari turi bo'yicha o'quv yuklamasi taqsimoti (soat)			Mustaqil ta'lim
		Jami	Ma'ruza	Amaliy mashg'ulot	
4	140	68	34	34	72
Jami	140	68	34	34	72

Ma'ruza mashg'ulotlari mazmuni va unga ajratilgan soatlar

Nº	Mavzular	Qisqacha tarkibi	Soati
1	"Toponimika" fani, predmeti, tadqiqot ob'ekti.	"Toponimika va geografik terminshunoslik" fani, tadqiqot ob'ekti va predmeti. Fanning maqsadi va vazifalari, qisqacha rivojlanish tarixi. O'quv fanining boshqa fanlar bilan bog'liqligi.	2
2	Toponimika va geografik terminshunoslik.	Toponimika va geografik terminshunoslikning bog'liqligi. Geografiyanı o'rganishdagi ahamiyati, tadqiqot uslublari. Maxsus toponimik atamalar. Ilmiy va xalq toponimikasi. Makro, mezo va mikrotoponimlar. Ularning o'ziga xos xususiyatlari. Xalq toponimikasining keng qo'llanilishi.	4
3	Toponimikaning rivojlanish tarixi.	Toponimikaning rivojlanish tarixidan, antik dunyo geograflari asarlarida joy nomlari. Ilk o'rta asrdagi olimlar	4

		<p>asarlarida toponimik ma'lumotlar. Toponimikaning hozirgi holati. Mahmud Koshg'ariy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Zahiriddin Muhammad Bobur, E.M. Murzaev, H.H. Hasanov, S.Qoraev va boshqalarning toponimik ishlari. Yirik sharqshunoslar asarlarida joy nomlari.</p> <p>O'zbekistonda toponimikaning hozirgi ahvoli, toponimik tadqiqotlar. Toponimlarni geografik jihatdan tadqiq etilishi.</p>	
4	Toponimikaga oid huquqiy-me'yoriy xujjatlar.	"Geografik ob'ektlarning nomlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarorlari.	4
5	Geografik nomlarning turlari	Geografik nomlar transkriptsiysi. Geografik nomlarning to'g'ri yozilishi. Xaritalarda joy nomlarini yozish qoidalari. Ana'ana nomlar. Tarjima qilinadigan va tarjima qilinmaydigan nomlar, chala tarjima qilinadigan nomlar. Ularning yozilish qoidalari. Joy nomlarini qo'shib yozish, ajratib yozish, chiziqcha orqali yozish qoidalari.	2
6	Toponimika va landshaft	<p>Toponimik sinf (klass)lar, ularning tavsifi. Geografik nomlarning turlarga ajratish mezonlari.</p> <p>Geografik nomlarning paydo bo'lishi, tasodif nomlar, o'xshatib qo'yilgan nomlar, ko'chma nomlar, murakkab nomlar, atoqli otdan hosil bo'lgan atamalar (detoponimizatsiya), ko'chma ma'noli (metafora) atamalar. Bularning turlari.</p> <p>Geografik nomlarning paydo bo'lishi va xususiyatiga ko'ra turlari: ufq tomonlarini bildiruvchi, joy xususiyatlarini, o'rnni bildiruvchi nomlar, joyning rellefiga bog'liq nomlar, fitonimlar va zoonimlar, gidronimlar, antroponimlar, kasbhunar bilan bog'liq bo'lgan nomlar, diniy, afsonaviy, ajoyibg'aroyib, chuchmal nomlar. Oydin va nooydin nomlar.</p>	2
7	Geografik nomlarning yozilishi va talaffuzi	Geografik joy nomlarida muayyan hudud tabiatining aks etishi. Toponimika va landshaft. Toponimlar – o'tmish tabiiy sharoitini aniqlovchi manba sifatida.	4
8	O'zbekiston va Toshkent toponimlari ma'nosi	<p>Ularga qo'yiladigan talablar. Terminlarning manbalari. Milliy, mahalliy, baynalmilal atamalar, tarjima atamalar, metafora atamalar.</p> <p>Geografik terminlarning turlari. Toponimik terminlar va ularning turlari: joyning geografik o'rnni bildiruvchi, geomorfologik, hidrologik, iqlim bilan bog'liq, landshaft bilan bog'liq, floristik va faunistik, oykonimik, etnonimik va boshqa topoterminlar.</p>	4
9	Toponimik tadqiqotlar	Makro, mezo va mikro toponimlardan misollar. O'zbekiston viloyatlari toponimlari. Qoraqpog'iston Respublikasidagi geografik nomlar. Viloyatlardagi geografik joy nomlarining o'ziga xos xususiyatlari, ularning turlari. Toshkent shahri toponimlari.	4
10	Geografik terminlar	Tadqiqot metodlari, aholi orasida ma'lumotlar to'plash. Toponimik va terminologik kartochkalar. Toponimik ekspeditsiyalar uyuştirish. Toponimlarning xalqona va ilmiy talqinlari.	2
11	Geografiya ta'limi va toponimika	Geografiya bilan toponimika hamda atamashunoslikning bog'liqligi. Geografiyada joy nomlari ma'nosini, terminlarni bilishning ahamiyati. Geografiya darslarida toponimik ma'lumotlardan foydalanish.	2
Jami			34

Amaliy mashg'ulotlar taqsimoti

Nº	Mavzular	Soati
18.	O'z tumanining toponimlari	2
19.	Yer yuzasidagi cho'llar nomlari	2
20.	Har bir materikdagi poytaxt shaharlar nomlari	2
21.	Eng yirik tog'lar nomlari	2
22.	Dengizlar, qo'lтиqlar, bo'g'izlar nomlari	2
23.	Orollar, yarimorollar nomlari	2
24.	Yevrosiyodagi yirik ob'ektlarning nomlari	2
25.	Afrika toponimlari.	2
26.	Amerika qit'asidagi makrotoponimlar	2
27.	Avstraliya va Okeaniya toponimlari	2
28.	O'zbekiston viloyatlari toponimlari	2
29.	Ozbekiston oronimlari va gidronimlari	2
30.	Ozbekiston oykonimlari, Ozbekiston etnonimlari.	2
31.	Topjnimik atamalar jadvali, Toponimlarning turlari jadvali.	2
32.	Shahar terminlari bilan bog'liq bolgan joy nomlari jadvali	2
33.	Toponimlar etimologiyasi haqida ma'lumotlar va maxsus adabiyotlardan foydalanib, yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish	2
34.	Toponimikaga oid huquqiy-me'yoriy xujjalalar bilan tanishish.	2
Jami		34

Mustaqilish mavzulari

Nº	Mavzu nomi	TMI shakli	Soat
7.	Toponimlarning topoformantlar yordamida vujudga kelishi.	Ma'ruza mashg'ulotlarini takrorlash, konsept qilish, adabiyotlar bilan tanishish	4
8.	Toponimlarning topoterminlar yordamida vujudga kelishi.	Amaliy mashg'ulotlarini takrorlash, konsept qilish, adabiyotlar bilan tanishish	4
9.	O'zbekistondagi joyning tabiiy xususiyatlari va o'rniga bog'liq bo'lgan toponimlar.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalar tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	2
10.	O'zbekistondagi kishilarning kasb-hunari bilan bog'liq joy nomlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalar tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	4
11.	O'rta Osiyodagi joy nomlari areallari.	Statik malumotlar, adabiyotlar va qo'shimcha malumotlar tahlil qilish va ular asosida konsept yozish	2
12.	O'zbekistondagi diniy va muqaddas hisoblangan toponimlar.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalar tahlil qilish, ular asosida katalog tayyorlash.	2
7.	O'z tumani, o'z shahari toponimlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va O'zbekistaon xaritalarini tahlil qilish, ular asosida jadval tayyorlash.	2
8.	O'zbekistondagi etnonimlar.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va O'zbekistaon xaritalarini tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	4
9.	O'rta Osiyodagi poytaxtlar va viloyatlar markazlari nomlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va O'rta Osiyo xaritalarini tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	2

10.	Toshkent toponimlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Toshkent xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt yozish.	4
11.	Dunyoning eng yirik cho'llari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalar tahlil qilish, ular asosida jadval tayyorlash.	4
12.	Har bir materik gidronimlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va materik xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt yozish.	2
13.	Amerika poytaxt shaharlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Amerika xaritalarini tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	4
14.	Afrikaning poytaxt shaharlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Afrika xaritalarini tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	4
15.	Afrikaning tog'lari, daryolari, ko'llari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va materik xaritalarini tahlil qilish, ular asosida jadval tayyorlash.	2
16.	Evropaning poytaxt, shaharlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Evropa xaritalarini tahlil qilish, ular asosida jadval tayyorlash.	2
17.	Evropaning tog'lari, daryolari, ko'llari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Evropa xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt tayyorlash.	2
18.	Osiyoning poytaxt shaharlari, oronimlari, daryolari, ko'llari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Osiyo xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt tayyorlash.	4
19.	Avstraliyaning eng yirik toponimlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va Avstraliya xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt tayyorlash.	4
20.	Okeaniyaning orollari, dengizlari, shaharlari.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalarini tahlil qilish, ular asosida konspekt tayyorlash.	2
21.	Dunyoning ayrim malakatlaridagi toponimik komissiyalar ish faoliyatini o'rganish.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalarni tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	2
22.	Toponimika va landshaft.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalarni tahlil qilish, ular asosida konspekt yozish.	2
23.	Geografik joy nomlarida hudud landshaftlarining aks etishi.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalardan joy nomlarini tahlil qilish, ular asosida konspekt yozish.	2
24.	Har bir viloyat toponimlarini mustaqil o'rganish.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalarni tahlil qilish, ular asosida slayd tayyorlash.	2
25.	O'zbekiston toponimlarida hudud landshaftlarining aks etishi.	Adabiyotlar, qo'shimcha ma'lumotlar va xaritalarni tahlil qilish, ular asosida konspekt yozish.	4
Jami			72

Reyting nazoratlari uchun umumiyl savollar

- 1.Gibrild nomlar nima?
- 2.Detoponimizatsiya nima?
- 3.Quyidagilardan makrotoponimlarni misollar keltiring.
- 4.Quyidagilardan mikrotoponimlarni misollar keltiring.
- 5.Quyidagilardan memorial nomlarni toping.
- 6.Metafora geografik nomlarni toping.
- 7.Speleonomimlar nima?
- 8..Dromonimlar nima?
- 9.Oronimlar nima?
- 10.Quyidagilardan toponomlarga misollar keltiring.
- 11.Toponimiya nima?
- 12.Toponom nima?
- 13.Topoformantlar nima?
- 14.Polisonimlar nima?
- 15.Metateza nima?
- 16.Indikatorlar nima?
- 17.Farg’ona shahrining eski nominiga misollar keltiring.
- 18.Joyning geografik o’rniga bog’liq nomlarni toping.
- 19.Quyidagilardan gidronimlarni belgilang.
- 20.O’simliklarga bog’liq nomlarni toping.
- 21.“Oq kiyik” ma’nosini bildiruvchi toponimni toping.
- 22.Foydali qazilmalarga bog’liq nomlarni aniqlang.
- 23.Quyidagilardan etnonimlarni aniqlang.
- 24.Quyidagilardan “Katta suv” ma’nosini beruvchi joy nomini toping.
- 25.Dunyo xaritasidagi eng xato nom qaysi?
- 26.Qanday nomlar to’liq tarjima qilinadi?
- 27.Qaysi dengizlar mamlakatlar nomi bilan atalgan?
- 28.Quyidagilardan “yangi shahar” ma’nosini anglatadigan nomlarni toping
- 29.Quyidagilardan qaysi geografik nom rangni bildirmaydi?
- 30.Gorizont tomonlarini ko’rsatuvchi toponimlarni aniqlang.
- 31.Kishilarning ism- familiyalariga bog’liq nomlarni toping.
- 32.Quyidagilar qaysi geografik ob’ektlarning nomlari: Vashington, Kingston, Yangon
- 33.Toshkentdagи o’simliklar nomi bilan bog’liq toponimlarni belgilang.
- 34.Astana shahrining ilgarigi nomini aniqlang.
- 35.Kommunizm cho’qqisining xozirgi nomini aniqlang.
- 36.Quyidagilardan diniy nomlarni aniqlang.
- 37.Qaysi mamlakat ko’l nomi bilan ataladi?
- 38.Qaysi mamlakatlar daryo nomi bilan ataladi?
- 39.Nomlarning ko’chishidan hosil bo’lgan toponimlarni toping.

- 40.O'zbekiston toponimikasiga katta xissa qo'shgan olimlarni aniqlang.**
- 41.Arashon, Obigarm, Tblisi kabi toponimlar geografik nomlarning qanday guruhiga mansub?**
- 42.“Qora dengiz” toponimi qanday ma'noni bildiradi?**
- 43.Etnonimlardan hosil bo'lgan geografik ob'ektlar nomlarini belgilang .**
- 44.Barents, Bass, Flinders, Gudzon qanday nomlar?**
- 45.Nukus, Qo'ng'irot, Chimboy, Do'rmon qanday nomlar?**
- 46.O'zi yo'g'-u nomi bor bo'lgan toponimlarni aniqlang.**
- 47.Azor orollari nomining ma'nosini bilasizmi?**
- 48.Kanar orollari nomining ma'nosini bilasizmi?**
- 49.Kapri orollari nomining ma'nosini bilasizmi?**
- 50.Tavr tog'i nomining ma'nosini bilasizmi?**
- 51.Pur, grad, vil, kent kabi topoformantlar qanday ma'noni anglatadi?**
- 52.Geografik nomlarning to'g'ri yozilish usuli nima deb ataladi?**
- 53.“Geografik nomlar imlosi” nomli asar muallifi kim?**
- 54.Florida, Drakon, Qarag'anda nomlari qanday guruhdagi toponimlarga kiradi?**
- 55.Foydali qazilmalarga bog'liq nomlarni toping.**
- 56.Jambul shahrining hozirgi nomi qanday?**
- 57.Quyidagilardan qaysi biri to'g'ri yozilgan?**
- 58.Geografik nomlardan hosil bo'lgan gazlamalarning nomini toping.**
- 59.Oykonimlar tarkibida ko'proq ishlatiladigan terminlarni toping.**
- 60.Katta, kichik, o'rta, yuqori, quyi, yangi, ko'xna, eski, oq, qizil, shirin, sho'r, chuchuk kabi terminlar qanday turdag'i toponimlarda ko'p uchraydi?**
- 61.Aholining kasb-hunar bilan bog'liq nomlarni toping.**
- 62.Bxarat qaysi davlatning mahalliy nomi?**
- 63.Finlyandiyaning mahalliy nomini bilasizmi?**
- 64.“Sharqiy o'lka” ma'nosini bildiruvchi mamlakat nomini toping.**
- 65.Koreyaning mahalliy nomini toping.**
- 66.Toponimika fani nimalarni o'rgatadi?**
- 67.Toponimika deganda nimani tushunasiz?**
- 68.Toponimika uchta fan bilan bog'langan, ularning tadqiqot metodlaridan foydalanadi. Bular qaysi fanlar?**
- 69.Geografik atamalarni aniqlang.**
- 70.Antonom geografik nomlarni aniqlang.**
- 71.Metafora geografik nomlarni aniqlang.**
- 72.Memorial geografik nomlarni aniqlang.**
- 73.Etnonim geografik nomlarni aniqlang.**
- 74.O'rta Osiyoda toponimika taraqqiyotiga eng ko'p hissa qo'shgan olimni aniqlang.**
- 75.H.H.Hasanovning quyidagi qaysi asari geografik nomlarni o'rganishga ko'proq bag'ishlangan?**

- 76.Oddiy turdosh otlardan hosil bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.
- 77.Qiyoslab qo'yilgan nomlarni aniqlang.
- 78.Geografik nomlardan hosil bo'lgan geografik atamalarni aniqlang.
- 79.Nomlarning ko'chishidan hosil bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.
- 80.Samarqand, Jizzax, Qarshi shaharlari.
- 81.Kolumbiya, Bosniya, SHveytsariya Umumalshtirishdan hosil bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.
- 82.Tarjima qilingan geografik nomlarni aniqlang.
- 83.Oydin geografik nomlarni anqilang.
- 84.Nooydin geografik nomlarni aniqlang.
- 85.Joyning geografik o'rniqa bog'liq bo'lgan nomlarni aniqlang.
- 86.Joyning xususiyatiga bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.
- 87.Joyning yer yuzasi tuzilishiga bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.
- 88.Suv bilan bog'liq bo'lgan (gidronim) geografik nomlarni aniqlang.
- 89.O'simliklar bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.
- 90.Hayvonlar bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.
- 91.Foydali qazilma konlari bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.
- 92.Aholining kasb-hunaridan kelib chiqqan nomlarni aniqlang.
- 93.Xalq, urug', qabila nomlari bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.
- 94.Shaxslarning ism-familiyasi, tahalluslari bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.
- 95.Afsonaviy geografik nomlarni aniqlang.
- 96.Diniy geografik nomlarni aniqlang.
- 97.Quyidagi geografik nomlardan to'g'ri yozilganlarini aniqlang.
- 98.Toshkentdag'i quyidagi nomlardan tarixiy nomlarni aniqlang.
- 99.Chorsu nomining to'g'ri ma'nosini aniqlang.
- 100.Toshkentning eng to'g'ri ta'rifini aniqlang.

"Toponimika" fanidan talabalar bilimini nazorat qilish va baholash mezoni.

Fan bo'yicha talabalar bilimini baholash O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 iyundagi PQ-3775-sod "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qaroriga hamda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirining 2018 yil 9 avgustdag'i 19-2018-sodli "Oliy ta'lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi buyrug'iga asosan Namangan davlat universitetida ishlab chiqilgan "**Namangan davlat universitetida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi bo'yicha Yo'riqnomasi**" ga asosida tashkil etiladi.

2. Fanga ajratilgan mashg'ulot soatlarinig taqsimlanishi.

4-smestr uchun

T/r	Jami soat	Ma'ruza	Amaliy mashg'ulot	Mustaqil ta'lim
1	140	34	34	72

2. Talabaning fan bo'yicha o'zlashtirishini baholash quyidagi turlar orqali amalga oshiriladi.

- raliq nazorat (ON)
- Yakuniy nazorat (YaN)

1-Oraliq nazorat – semester davomida o'quv dasturining tegishli (fanning bir necha mavzularini o'z ichiga olgan) bo'llimi tugallangandan keyin talabaning bilim va amaliy ko'nikma darajasi baholanadi va o'quv faniga ajratilgan umumiyoq soatlari hajmidan kelib chiqqan holda shakli (yozma, og'zaki, test va h.k.) belgilanadi.

Semestr	1-Oraliq nazorat		
	Ma'ruza va ma'ruza uchun mustaqil ish soatlari (jami)	Ma'ruza soatlari	Ma'ruza bo'yicha mustaqil ish soatlari
2	106	34	72

"Toponimika" fanidan bir juftlik amaliy mashg'ulotda 6 tadan 8 tagacha talaba baholanadi. Semestr davomida o'tkaziladigan 17 ta mashg'ulotda har bir talaba kamida 5 marta baholanadi va barcha baholar yig'indisi baholar soniga bo'lib umumiyoq bahoni o'rtachasi chiqariladi hamda oraliq baholashda hisobga olinadi.

Yakuniy nazorat:

- Yozma ish shaklida bo'lsa:
  - Tayanch iboralar yoki savolni to'g'ri yoritish – 3;
  - Mustaqil yondashish, amaliy misollar keltirish – 1;

- Grafik ishlanmalardan foydalanish – **I**;
Jami -5 baho

Test shaklida bo'lsa:

- 26 tadan 30 tagacha – **5**;
- 22 tadan 25 tagacha – **4**;
- 17 tadan 21 tagacha – **3**.

Og'zaki shaklda bo'lsa:

- Savollarga to'laqonli javob berishi uchun – **3**;
- Ijodiy fikrlashi, amaliy misollar keltirishi uchun – **I**;

Qo'shimcha savollarga javob berishi uchun – **I**.

Jami -5 baho

3. Talabalar bilimi quyidagi mezonlarga asoslaniladi.

- talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda - 5 (a'lo) baho;
- talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda- 4 (yaxshi) baho;
- talaba olgan bilimini amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda - 3 (qoniqarli) baho;
- talaba fan dasturini o'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda -2 (qoniqarsiz) baho bilan baholanadi.

FOYDALANILADIGAN DARSLIKLER VA O'QUV QO'LLANMALAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar:

31.G'ulomov P.N., Mirakmalov M.T. Toponimika va geografik terminshunoslik. O'quv qo'llanma. -T.: Universitet, 2005.

Qo'shimcha adabiyotlar:

32. Ўзбекистон Республикасини уанада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

33. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил яқунлари ва 2017 йил истиқболларига бағишлиланган мажлисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг нутқи // Халқ сўзи газетаси 2017 йил 16 уанвар,

34. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргалиқда барпо этамиз.-Т.:Ўзбекистон, 2017.

35. Qorayev S. Toponimika. -T.: O'zbekiston faylasuflari Milliy jamiyati nashriyoti, 2006.- 320

36. Hakimov Q. Toponimika. Darslik. -T.: "Mumtoz so'z", 2016. 386-b.

37. Караев С. Топонимия Узбекистана с топонимическим словарём. –Т.: 2015

38. Mirakmalov M.T. Xalq tabiiy geografik terminlari. –Т.: Fan va texnologiya, 2009. 176 b.

39. Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 12 октябрда тасдиқланган "Географик объектларнинг номлари тўғрисида"ги Қонуни (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2011 й., 41-сон, 448-модда).

40. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 16 октябрдаги "Географик объектларнинг номлари тўғрисида"ги ЎзР Қонунига мувофиқ географик объектларнинг номлари соҳасидаги ишларни тартибга солиш чора-тадбирлари ҳақида"ги 295-сон қарори (ЎзР қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й., 41-42-сон, 483-модда).

41. Агаева Р.А. Страны и народы. –М.: Армада-пресс, 2002.

42. Маҳмуд Кошғарий. Девону лугатит турк. Т.І-ІІ. -Т.: Фан, 1960-1963.

43. Қораев С. Toshkent топонимлари. -Т.: Фан, 1991.

44. Mirakmalov M.T. Geografiyada toponomika.-Т.: 2008. - 80 b.

45. Ahmadaliev Yu.I. Farg'ona viloyati toponimlari.-Farg'ona, 2009.

Elektron manbalar

1. www.Ziyonet.uz

2. www.Geografiya.uz

3. www.wikipedia.ru

Tarqatma materiallar

Toponimika nimani o'rganadi?
Kishilar nomlarni nima sababdan o'ylab chiqarganlar?
Toponimika geografiyada qanday o'rinn tutadi?

Joy nomlari va toponimika hususida E. Murzaev nima degan?
Toponim nima?
Toponimikani nima sababdan yerning tili deyiladi?

Uning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
Geografik kartada joy nomlari ahamiyati kanday?
Hozirgi paytda jamiyatni joy nomlarisiz tasavvur etib bo'ladimi?

Toponimika qanday ma'noni anglatadi?
Obektlarga nom berishning geografik xususiyatlari.
Joy nomlari paydo bo'lishida birinchi.

Nisbiy qonuniyati.
G'oyaviy-siyosiy nomlar.
Iboralarning konkretlashuvi va individuallashuvi qonuniyati.

Suv bilan bog'liq toponimlarni nomlash.
Mahalla va ko'chalarga nom berishda amal qilinadigan navbatdagi tamoyillar.
Oykonimlarni guruxlashtirish usullari.

Gidrooykonimlarning Yuzaga kelishi.
Ariq nomiga nisbatan berilgan oykonimlar.
Soy nomlariga nisbat berilgan oykonimlar.

Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.

Urug', qabila, qavm, toifa nomlari (etnonimlar) bilan Yuritilgan gidrooykonimlar.
Suvning maza-ta'mi, rang xususiyatiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.
Er qatlaming ustki tuzilishi, tuproq tarkibiga, joyning rellefiga ko'ra nomlangan
gidrooykonimlar.

Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarning shakllanishi.

Iqtisodiy turmushida savdo-sotiqning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.

Iqtisodiy turmushida dehqonchilikning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.

Mahalliy ishlab chiqarish korxonalari nomi bilan bo'liq oykonimlar

Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.

Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.

Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.

Urug', qabila, qavm, toifa nomlari (etnonimlar) bilan Yuritilgan gidrooykonimlar.

Suvning maza-ta'mi, rang xususiyatiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.

Er qatlaming ustki tuzilishi, tuproq tarkibiga, joyning rellefiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.

Dunyo okeani tushunchasiga ta'rif bering.

Dunyo okeanining geografik qobiq uchun qanday ahamiyati bor?

Dunyo okeanining gidroximik xususiyatlari deganda nimani tushunasiz?

Dunyo okeanining hidrofizik xususiyatlari deganda nimani tushunasiz?

Dunyo okeanining asosiy oqimlari qaysilar va ularning qanday ahamiyati bor?

Dunyo okeanining flora va faunasi qanday tuzilgan?

Tilshunoslik – lingvistika fanining ahamiyati.

Toponimlar paydo bo'lishining umumiy lingvistik qonuniyatları.

Toponimlarni izohlash uchun foydalaniladigan topoformantlar usuli.

Farg'ona viloyatida ham toponimlar tarkibida eng ko'p keladigan affikslar.

Geografik nomlar.

Geografik ob'ektlar.

Toponimikada -zor affixi bilan ifodalangan toponimlar.

Toponimikada -kat, -kent affixi qatnashgan toponimlar.

Kimyo sanoati hususiyatlarini izohlang?

Tog'-kon kimyosi tarmog'ini izohlang?

Asosiy kimyo tarmog'ida nimalar ishlab chiqariladi?

Organik kimyo mahsulotlari qaysilar?

Kimyo sanoati korhonalari qaysi omillar asosida joylashtiriladi?

O'zbekiston kimyo sanoatini izohlang?

Oykonimlar haqida nimalar bilasiz?

Oykonimlar va ularning eng muhim belgilari.

Qishloq so'zi bilan kelgan oykonimlar

Ovul so'zi ishtirok etgan oykonimlar
Tarkibida qo'rg'on so'zi bo'lgan oykonimlar
Qo'rg'oncha so'zi orqali yasalgan oykonimlar

Guzar so'zi ishtirok etgan oykonimlar
Mahalla so'zi vositasida yasalgan oykonimlar.
Tarkibida ko'cha so'zi qatnashgan oykonimlar.

Tabiiy-geografik va iqtisodiy-ijtimoiy oykonimlar.
Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarning shakllanishi.
Iqtisodiy turmushida savdo-sotiqning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.

Iqtisodiy turmushida dehqonchilikning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
Mahalliy ishlab chiqarish korxonalari nomi bilan bo'liq oykonimlar
Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.

Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.
Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarning shakllanishi.

Iqtisodiy turmushida savdo-sotiqning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
Iqtisodiy turmushida dehqonchilikning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
Mahalliy ishlab chiqarish korxonalari nomi bilan bo'liq oykonimlar

Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.

TEST SAVOLLARI

TOPONIMIKADAN TEST SAVOLLARI

Gibrild nomlar nima?	Turli qismlari turli tildagi so'zlardan iborat murakkab nomlar	Turli tillardan tarjima qilinadigan nomlar	Okeanlar, dengizlar va ko'llarning qisqartirilgan nomlari	Birlamchi va ikkilamchi nomlar
Detoponimizatsiya nima?	Ikkita atoqli otlardan tuzilgan nomlar	Geografik nomlarning oddiy terminlarga aylanishi	Geografik terminlardan hosil bo'lgan topominlar	Yo'llar bilan bog'liq bo'lgan nomlar
Quyidagilardan makrotoponimlarni ajrating	Navoiy ko'chasi, Bobur bog'i, Xadra maydoni	Yunusobod dahasi, CHilonzor mavzesi, Qo'shrabod mahallasi	Mingo'rik bekati, Tutzor ko'chasi, CHorsu maydoni	Tyanshan, Pomir, Yevrosiyo, Tinch okean
Quyidagilardan mikrotoponimlarni ajrating	Xadra maydoni, Beruniy ko'chasi, Do'mbirobod mahallasi	Amur, Yenisey, Moskva, Sirdaryo	Himolay, Al'p, Karpat, And	Angren, Olmaliq, CHirchiq, Parkent
Quyidagilardan memorial nomlarni toping	Odamtosh, CHilduxtaron, Oqtosh, Qorasuv	Navoiy, Beruniy, Vashington, Xoshimin	Geyzerlar vodiysi, Karst platosi, Vulkano oroli	Yuqori CHirchiq, Quyi CHirchiq, O'rta CHirchiq
Metafora geografik nomlarni toping	Qo'yotosh, Qirqqiz, Temir darvoza, Jinko'cha	Toshkent, Xiva, Buxoro, SHahrisabz	Mak-Kinli, Sidney, Suxebator, Laptevlar dengizi	Farg'ona vodiysi, Katta Ayiq ko'li, Sahroi Kabir
Speleonimlar nima?	Relief shakllarining nomlari	Aholi punktlarining nomlari	G'orlar, ungurlarning nomlari	Yo'llarning nomlari
Dromonimlar nima?	Aholi punktlarining nomlari	Relief shakllarining nomlari	G'orlar, ungurlarning nomlari	Yo'llarning nomlari
Oronimlar nima?	Relief shakllarining nomlari	Okeanlar, dengizlar va ko'llarning nomlari	Muzliklarning nomlari	Aholi punktlarining nomlari
Quyidagilardan toponomlarni toping	Amur, Yenisey, Missisipi, Sirdaryo	Geyzerlar vodiysi, Karst platosi, Vulkano oroli	Doka, krepdeshin, tyulb, karst, geyzer	CHirchiq daryosi-CHirchiq shahri,

				Sirdaryo daryosi-Sirdaryo viloyati
Toponimiya nima?	Muayyan hududga oid joy nomlari yig'indisi	Joy nomlarini o'rghanuvchi fan	Xususiy geografik nomlar	Geografik terminlardan hosil bo'lgan toponomlar
Toponom nima?	Joy nomlarini o'rghanuvchi fan	Geografik terminlardan hosil bo'lgan toponomlar	Muayyan hududga oid joy nomlari yig'indisi	Xususiy geografik nomlardan paydo bo'lgan yangi so'zlar
Topoformantlar nima?	Geogarfik nomlar hosil bo'lishida ishtirok etadigan qo'shimchalar	Geografik terminlardan hosil bo'lgan toponomlar	Geogarfik nomlar hosil qiluvchi terminlar	Muayyan hududga oid joy nomlari yig'indisi
Polisonimlar nima?	Oykonimlarning nomlari	Rel'ef shakllarining nomlari	SHahar va shahar ichidagi ob'ektlarning nomlari	Qishloqlar va ularning ichidagi mayda geografik ob'ektlarning nomlari
Metateza nima?	So'zdagi tovushlarning o'rin almashinishi	Katta geografik ob'ektlarning nomlari	Kichik ob'ektlarning nomlari	Nomi o'zgartirilgan toponomlar
Indikatorlar nima?	Toponimlarni hosil qiluvchi geografik terminlar	Toponimlarni o'zgartiruvchi terminlar	Geografik terminlardan hosil bo'lgan toponomlar	Geografik nomlardan paydo bo'lgan yangi so'zlar
Farg'ona shahrining eski nomini toping	Dukchi Eshon	Pargana	Skobelev	Pishpak
Jouning geografik o'rniga bog'liq nomlarni toping	SHpitsbergen	CHuqursoy	Xokkaydo	Tavr
Quyidagilardan gidronimlarni belgilang	Xokkaydo	Pargana	Pishpak	Arashon
O'simliklarga bog'liq nomlarni toping	Qarag'anda	Xuanxe	Qaynarbuloq	Hindikush
"Oq kiyik" ma'nosini	Bog'iston	So'qoq	G'azalkent	Hammasi

bildiruvchi toponimni toping				
Foydali qazilmalarga bog'liq nomlarni aniqlang	Toshkent	Nebitdog'	Eri	Baykal
Quyidagilardan etnonimlarni aniqlang	Appalachi	Eri	Guron	Hammasi
Quyidagilardan “Katta suv” ma’nosini beruvchi joy nomini toping	Missisipi	SHari	Niger	Ubangi
Dunyo xaritasidagi eng xato nom qaysi?	Evrosiyo	Amerika	Afrika	Antarktida
Qanday nomlar to’liq tarjima qilinadi?	Ob’ektning tabiiy xususiyatiga bog’liq holda paydo bo’lgan nomlar	O’zbek tiliga rus tili orqali kirib kelgan geografik nomlar	Afsonaviy va diniy nomlar	Siyosiy- ma’muriy geografik nomlar
Qaysi dengizlar mamlakatlar nomi bilan atalgan?	Karib, Grenlandiya	Sargosso, Yapon	Arabiston, Norvegiya	Bering, Tasmaniya
Quyidagilardan “yangi shahar” ma’nosini anglatadigan nomlarni toping	Novgorod, N’yu-York, Neapol’, N’yuushtadt	Yangiobod, Duysburg, Yekaterinburg, N’yu-Dehli	Tokio, Mexiko, Osaka, Pxen’yan	Yangon, Asunson, Kingston, Gamburg
Quyidagilardan qaysi geografik nom rangni bildirmaydi?	Oq dengiz	Sariq dengiz	Qizil dengiz	Qora dengiz
Gorizont tomonlarini ko’rsatuvchi toponimlarni aniqlang	Xokkaydo, O’rta dengiz, Marokash	Yangi Zelandiya, Yangi Kaledoniya, Yangi Orlean	SHimoliy- SHarqiyl Sibir’, O’rta Sibir’, Skandinaviya	G’arbiy Sibir’ tekisligi, Norvegiya, SHvetsiya, Avstraliya
Kishilarning ism- familiyalariga bog’liq nomlarni toping	Gambiya, Urugvay, Suxebator, Yaroslavl’	Frants-Iosif Yeri, Vrangel’, Baffin Yeri, Brazzavil’	Tasmaniya, Sidney, Vladivostok, Paragvay	Hammasi
Quyidagilar qaysi geografik ob’ektlarning nomlari: Washington, Kingston, Yangon	Dunyoning yirik shaharlari nomlari	Kishilarning ism- familiyalariga bilan bog’liq shahar nomlari	SHu nomdagi daryolar bo’yida joylashgan shaharlari nomlari	Poytaxt shaharlarning nomlari

Toshkentdagi o'simliklar nomi bilan bog'liq toponimlarni belgilang	CHilonzor, Sebzor, O'rikzor, Qoraqamish	Sag'bon, Arpapoya, Beshyog'och, Do'mbirobod	Qozirabot, Zaxariq, CHorsu, Hadra	Javoblarda bunday toponimlar yo'q
Astana shahrining ilgarigi nomini aniqlang	SHevchenko	TSelinograd	Gur'ev	Jezqazg'an
Kommunizm cho'qqisining xozirgi nomini aniqlang	G'alaba	Hazrati Sulton	Somoniy	CHogori
Quyidagilardan diniy nomlarni aniqlang	Urugvay, Paragvay	San-Salvador, San-Lavrentiy	Dominika, Puerto-Riko	Hammasi
Qaysi mamlakat ko'l nomi bilan ataladi?	CHad	Niger	Senegal	Bunday mamlakat yo'q
Qaysi mamlakatlar daryo nomi bilan ataladi?	Paragvay, Gambiya, Senegal, Niger	Urugvay, Argentina, Mavritaniya, Sudan	Avstraliya, Avstriya, SHvetsiya, SHveytsariya	Hammasi
Nomlarning ko'chishidan hosil bo'lgan toponimlarni toping	Karpat, Kavkaz, Atlas tog'lari	Avstraliya Al'pi, Monblan, Hindixitoy	CHirchiq, Ohangaron, Zarafshon shaharlari	Toshkent, Samarqand, Yangi Orlean
O'zbekiston toponimikasiga katta xissa qo'shgan olimlarni aniqlang	R.Rahimbekov, P.G'ulomov, N.Dolimov	H.Hasanov, S.Qoraev, T.Nafasov	S.Qoraev, E.Murzaev, Q.Xurramov	SH.Zokirov, Z.Dontsova, I.Hasanov
Arashon, Obigarm, Tblisi kabi toponimlar geografik nomlarning qanday guruhiga mansub?	G'aroyib nomlar	Diniy nomlar	Joyning geografik o'rniغا bog'liq nomlar	Suv bilan bog'liq nomlar
"Qora dengiz" toponimi qanday ma'noni bildiradi?	Suvi qora	SHimoliy dengiz	Ifloslangan dengiz	Ichki dengiz
Etnonimlardan hosil bo'lgan geografik ob'ektlar nomlarini belgilang	Malik cho'li, Qizil shahri, Appalachi tog'lari	Bo'ka shahri, Karib dengizi, Eri ko'li	Ayova shtati, Guron ko'li, Delaver	Hammasi to'g'ri
Barents, Bass, Flinders, Gudzon qanday nomlar?	Antroponimlar	Gidronimlar	Afsonaviy va diniy nomlar	Etnonimlar

Nukus, Qo'ng'irot, CHimboy, Do'rmon qanday nomlar?	Gidronimlar	Qoraqalpog'istonda gi nomlar	Etnonimlar	Antroponomilar
O'zi yo'g'-u nomi bor bo'lgan toponimlarni aniqlang	Sannikov Yeri, Ya'juj va Ma'juj yeri	Krivoy Rog, Zolotoy Rog, Kapri	Dashti Lut, Dashti Margoh, Ajal vodiysi	Hammasi to'g'ri
Azor orollari nomining ma'nosini bilasizmi?	Qirg'iy oroli	Echki oroli	Ayiq oroli	It orollari
Kanar orollari nomining ma'nosini bilasizmi?	Qirg'iy oroli	Echki oroli	Ayiq oroli	It orollari
Kapri orollari nomining ma'nosini bilasizmi?	Qirg'iy oroli	*Echki oroli	Ayiq oroli	It orollari
Tavr tog'i nomining ma'nosini bilasizmi?	Burgut tog'lari	Ayiq tog'lari	Buqa tog'lari	Arxar tog'lari
Pur, grad, vil, kent kabi topoformantlar qanday ma'noni anglatadi?	SHahar	Ob'ektning geografik o'rnini bildiradi	Suv, katta suv	Tog'
Geografik nomlarning to'g'ri yozilish usuli nima deb ataladi?	Toponom	Detoponimizatsiya	Transkriptsiya	Toponimiya
"Geografik nomlar imlosi" nomli asar muallifi kim?	S.Qoraev	E.M.Murzaev	H.Hasanov	T.Nafasov
Florida, Drakon, Qarag'anda nomlari qanday guruhdagi toponimlarga kiradi?	Gidronimlar	Fitonimlar	Oykonimlar	Oronimlar
Foydali qazilmalarga bog'liq nomlarni toping	And, Argentina, Marmara dengizi	Solikamsk, Gazli, Nebitdog'	Magnitogorsk, Apatit, Kumushkon	Hammasi to'g'ri
Jambul shahrining hozirgi nomi qanday?	Taraz	Atirau	Oqto'ba	Astana
Quyidagilardan	O'rtachirchiq,	O'rta-CHirchiq,	O'rta	O'rta

qaysi biri to'g'ri yozilgan?	Yuqorichirchiq, Quyichirchiq	Yuqori-CHirchiq, Quyi-CHirchiq	CHirchiq, Yuqori CHirchiq, Quyi CHirchiq	chirchiq, Yuqori chirchiq, Quyi chirchiq
Geografik nomlardan hosil bo'lган gazlamalarning nomini toping	Tyulъ, krepdeshin	Jersi, doka	Boston, paplin	Hammasi to'g'ri
Oykonimlar tarkibida ko'proq ishlatiladigan terminlarni toping	Guzar, kent, ovul, qishloq	Tog', tepa, jar, dovon	Suv, daryo, ko'l, quduq	Tol, tut, patta, arpa
Katta, kichik, o'rta, yuqori, quyi, yangi, ko'xna, eski, oq, qizil, shirin, sho'r, chuchuk kabi terminlar qanday turdagи toponimlarda ko'p uchraydi?	Joyning geografik o'mini bildiruvchi toponimlar tarkibida	Ob'ektning belgi- xususiyati, tomon, o'rнin-joy, hajm va boshqa xususiyatlar bilan bog'liq nomlar tarkibida	Aholining kasb-hunari bilan bog'liq nomlar tarkibida	Foydali qazilmalar, ularning geografik o'rni, turlari va xususiyatlarin i bildiruvchi toponimlar tarkibida
Aholining kasb-hunar bilan bog'liq nomlarni toping	Degrez, Ohangaron, Taqachi	CHorsu, Beshyog'och, Jangob	Ko'kterak, Yakkatut, Yettiterak	Amir Temur, Bobur, Mirzo Ulug'bek
Bxarat qaysi davlatning mahalliy nomi?	Pokiston	Eron	Hindiston	Mъyanma
Finlyandianing mahalliy nomini bilasizmi?	Suomi	Finikiya	Osterreyx	Skandinaviya
"SHarqiy o'lka" ma'nosini bildiruvchi mamlakat nomini toping	Yaponiya	Koreya	Avstriya	Avstraliya
Koreyaning mahalliy nomini toping	Quriya	CHoson	CHen Son	Koreya
Toponimika fani nimalarni o'rgatadi?	Joy nomlarini o'rganish	Toponim va atamalarni	Geografik nomlarning kelib chiqish, rivojlanishi, ularning shakli, mazmuni va yozilishini	SHahar va qishloqlar nomlarini o'rganadi
Toponimika deganda nimani	Joy nomlari haqidagi fanni	Biror hududdagi barcha geografik	Geografik atamalarni	Geografik nomlarni o'rganadigan

tushunasiz?		nomlarni		fan tarmog'ini
Toponimika uchta fan bilan bog'langan, ularning tadqiqot metodlaridan foydalanadi. Bular qaysi fanlar?	Adabiyot, arxeologiya, geografiya	Tilshunoslik, geografiya, tarix	Geografiya, aholishunoslik , o'lakashunoslik	Geografiya, ekologiya, geologiya
Geografik atamalarni aniqlang.	Geyzer, karst, delhta	Qorasuv, Oqsuv, SHo'rqum,	Qoratog', Oqtog', Issiqko'l	Qoraqum, Qizilqum, Qorasuv
Antonim geografik nomlarni aniqlang.	Qoratog', Oqtog', Kungay Olatovi, Terskay Olatovi	Kattaqo'rg'on, Yangiyo'rg'on, CHoshtepa, Ko'kterak	Ohangaron, CHirchiq, Olmaliq, Farg'ona	Yangi shahar, Eski shahar, Oloy bozori
Metafora geografik nomlarni aniqlang.	Borsakelmas, O'lik dengiz, Ajal vodiysi	Bog'iston, G'azalkent, Zarkent	Temirdarvaza, Qirqqiz, Qo'yotosh	CHorchinor, Beshqayrag'och, Qo'shtut
Memorial geografik nomlarni aniqlang.	Nikolaev shahri, Sankt-Peterburg, Moskva, Riga	Toshkent, Qozon, Olmaota, Bishkek	Navoiy, Vashington, Iskandar, Beruniy	SHoxdaryo, Oylangar, Qozon qishloq
Etnonim geografik nomlarni aniqlang.	Samarqand, Toshkent, Namangan, Farg'ona	Bo'ka, Malik, Andijon, Mang'it	Nurota, Forish, Termiz, Qarshi	Ko'kcha, Beshyog'och, Sag'bon
O'rta Osiyoda toponimika taraqqiyotiga eng ko'p hissa qo'shgan olimni aniqlang.	Abu Rayhon Beruniy	Zahriddin Muhammad Bobur	Mahmud Qoshg'ariy	Mirzo Ulug'bek
H.H.Hasanovning quyidagi qaysi asari geografik nomlarni o'rGANISHGA ko'proq bag'ishlangan?	Geografik terminlar lug'ati	Sayyoh olimlar	Er tili	Bobur
Oddiy turdosh otlardan hosil bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.	Amur, Nil, Ganga, Don, Missisipi	Neva, Sirdaryo, Moskva, Terak, Dunay	Amudaryo, Dnepr, Lena, Angara, Yenisey	Bo'ka, Piskent, Ohangaron, CHirchiq
Qiyoslab qo'yilgan nomlarni aniqlang.	CHoshtepa, Qo'rg'ontepa, Qiziltepa	Oqsoy, Quruqsoy, Kungay Olatovi	Namangan, Quvasoy, Kompirovot	Toshkent, Farg'ona, Andijon
Geografik	Jar, soy, daryo,	Dara, g'or, tog',	Vulqon,	CHirchiq,

nomlardan hosil bo'lgan geografik atamalarni aniqlang.	ko'l, dengiz	cho'qqi, yonbag'ir	geyzer, karst, delta, meandra	Sirdaryo, Ohangaron
Nomlarning ko'chishidan hosil bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.	Volga, Amudaryo, Sirdaryo, Norin, Obъ daryolari	CHirchiq, Zarafshon, Sirdaryo, Tomsk, Angarsk shaharlari	Minsk, Kiev, Bishkek, Olmaota, Andijon	Yozyovon, Qoraqalpoq, Qoraqum, Qizilqum cho'llari
Samarqand, Jizzax, Qarshi shaharlari.	Xalqlar nomiga-iya qo'shimchasi qo'shilishidan hosil bo'lgan davlatlarni aniqlang.	Skandinaviya, Braziliya, Avstraliya, Kolumbiya	Vengriya, Turkiya, CHexiya, Slovakiya	Yugoslaviya, Boliviya, Tasmaniya
Kolumbiya, Bosniya, SHveytsariya Umumalshtirishda n hosil bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.	Osiyo, Yevropa, Amerika, Afrika, Tyanъ-SHanъ	Ural, G'arbiy Sibirъ, Uzoq SHarq, Kavkaz, Turon	Oloy, Hisor, Pomir, Himolay, Kavkaz.	Boyqishloq, Balandqishloq, O'rtaqishloq
Tarjima qilingan geografik nomlarni aniqlang.	SHo'rqum, Issiqko'l, Qorako'l, Oydin ko'l, Qorasuv, Zarafshon	Qizilsuv, Surhob, Siyohrud, Qorasuv, Ilonno'tti, Morguzor	Toshkent, Sangzor, CHilonzor, Tuntortar, Jizzax, Bekobod	Yakkatut, Qo'shtut, Sadaqishloq, Ko'kterak
Oydin geografik nomlarni anqilang.	Volga, Ural, Farg'ona, Kolima, Xuanxe	Salexard, Belgorod, Tula, Smolensk, Oryol	Temirtov, Jazkazg'an, Oltintopgan, Mednogosrk, Antarktida	Samarqand, Buxoro, Termiz, Qarshi
Nooydin geografik nomlarni aniqlang.	Xabarovsk, Dejnev, Bering dengizi, SHo'rko'l, Qorasuv	Ural, Tbilisi, Kolima, Yerevan, Pechora	Taxtako'pir, Vashington, Magnitagorsk, Konibodom, O'rikzor	Samara, Gurlan, SHo'rko'l, SHo'rtepa
Joyning geografik o'rniga bog'liq bo'lgan nomlarni aniqlang.	Moskva, Xar'kov, Toshkent, Kiev, Bishkek	CHirchiq, Ohangaron, Bekobod, Bo'ka, Buxoro	Xokaydo, Nordkap burni, Severnaya Zemlya, Janubiy Amerika, SHimoliy dengiz	O'lik dengiz, Jarko'cha, CHuqursoy
Joyning xususiyatiga bog'liq bo'lgan	Yangiqo'rg'on, Oqqa'rg'on, Qo'rg'ontepa,	SHamoli orollr, SHamoliz orollar, Botqoqqum,	Oqosoqota, Surenota, Noraxota,	Jarqo'rg'on, Yangiobod, Ahmadovul,

geografik nomlarni aniqlang.	Farg'ona	SHo'rko'l, Qizil dengiz	CHo'ponota	Yakkatut
Joyning yer yuzasi tuzilishiga bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.	Beshiktog', SHpitsbergen, Tovoqsoy, Supatog'	Quruqsoy, G'ovasoy, Terskay Olatovi, Orqa Oloy	Turon, G'arbiy Sibir, Kaspiybo'yi pasttekisligi	Oqqo'rg'on, Yangiqo'rg'on, Kattaqo'rg'on
Suv bilan bog'liq bo'lgan (gidronim) geografik nomlarni aniqlang.	Volgograd, Irkutsk, Zarafshon, CHirchiq, Sirdaryo shaharlari	Issiqko'l, Qorako'l, Orol dengizi, Sirdaryo, Zarafshon daryosi	SHaytonmakan, Oltinbel, SHahriston davoni, Anzob davoni	CHirchiq, Bo'ka, CHuqursoy, SHohimardon
O'simliklar bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.	Bukovina, SHvartspvalbd, Qarag'anda, Taldiqo'rg'on, Konibodom	Qoplonqir, Galapagos, Kanar, Azor, Kapri orollari	Yangiyo'l, Paxta, CHinoz, Qo'ng'iroq, Xonqa	Beshyog'och, Qoraqamish, Qurbaqaobod
Hayvonlar bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.	Bog'iston, G'azalkent, Bo'rijar, So'qoq	Drakon tog'lari, Florida ya.o. SHvartsvalbd tog'lari, Sebzor	Tuyamuyin, CHilonzor, Qamashi, Ko'kyong'oq	Tuyatortar, Sag'bon, Labzak
Foydali qazilma konlari bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.	And tog'lari, Argentika, Solikomsk, Nebttog', Moylisuv	Ohangaron, Angren, Olmaliq, Polvontosh, Olamushuk	Qoramozor, Konibodom, Petropavlovsk, Novosibirsk, Balxash	Qo'ng'iroq, Yaypan, Polvontosh
Aholining kasb-hunaridan kelib chiqqan nomlarni aniqlang.	Oltintopgan, Qurama, Sirg'ali, Boyovut	Dehqonobod, Paxtakor, Ohangaron, Ximki	Pattakesar, Ko'kterak, Dahanakiyik, Maymunto'qay	Beshariq, SHoximardon, Oltiariq
Xalq, urug', qabila nomlari bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.	Appalachi tog'lari, Eri ko'li, Karib dengizi, Qizil shahari, Bo'ka tumani	Braziliya, Argentina, Kolumbiya, Boliviya, Peru	Eron, Iroq, Suriya, Livan, Jordaniya	Xonobod, SHrilanka, Indoneziya
SHaxslarning ism-familiyasi, tahalluslari bilan bog'liq bo'lgan geografik nomlarni aniqlang.	Toshkent, Dehqonobod, SHerobod, Yangibozor, Oxota dengizi	Tasmaniya oroli, Makkenzi daryosi, Kolumbiya shtati, Boliviya davlati, Dreyk bo'g'izi	Kanada, Kuba, Avstraliya, Yangi Zenlandiya, Zelandiya	Xozirobod, Xokimqishloq, Yallamachi, Qumqishloq
Afsonaviy geografik nomlarni aniqlang.	San-Marino, Sant'Yago, Sayatoy Nos, Avliyo Ota	Qo'hikof, SHoximardon, Sulaymon tog'lari, Sannikov yeri	Yalong'ochbuva, Zangiota, Pochchaota, SHavkatbobo g'ori	Oqsoqota, Surenota, Nurakota
Diniy geografik nomlarni aniqlang.	Odam Ato tog'i, Ya'juz-Ma'juz yeri,	San-Salvador, Sant'Yago, San-Fransisko,	SHoximardon, Orslonbob, Zulfiqor	Qo'hikof, Nurota, Xo'jabaqirga

	Dreyk bo'g'izi, Farhod tog'i	Zangiota, Nurota	darasi, Taxti Sulaymon	n
Quyidagi geografik nomlardan to'g'ri yozilganlarini aniqlang.	Yangi-yo'l, Yangi-er, Qo'rg'on-tepa, Ko'kterak, Yetti-terak	Kattaqo'rg'on, Eski Toshkent, Yuqorichirchiq, Ko'pa, Urganch	To'palangdary o, Sirdaryo, Qoplonqir, To'raqo'g'on, Yangiobod	Amu-daryo, Ohan-garon, Quyichirchiq
Toshkentdagи quyidagi nomlardan tarixiy nomlarni aniqlang.	Jarko'cha, Qatortol, CHilonzor, Bo'rijar, Ko'kterak	Bobur ko'chasi, Beruniy maydoni, G'.G'ulom bekati, Navoiy ko'chasi, Xamza teatri	Achchi, Yunusobod, Xotinko'prik	Xadra maydoni, Eskijuva bozori, CHorsu mehmonxona si, Beshyog'och, Samarqand darvozalari
CHorsu nomining to'g'ri ma'nosini aniqlang.	CHorsu-to'rt suv	CHorsu-to'g'ri to'rburchak, kvadrat	CHorsu- chorraha	CHorsu-to'rt tomon
Toshkentning eng to'g'ri ta'rifini aniqlang.	CHoch, shosh so'zlarining tosh so'ziga aylanishidan hosil bo'lган	Tosh qal'a, tosh shahar so'zlaridan kelib chiqqan	Toshga hech qanday aloqasi yo'q	Buzilmas, qattiq mustahkam, shahar.

Nazorat savollari

Nazorat savollari

1- variant

Toponimika nimani o‘rganadi?
Kishilar nomlarni nima sababdan o‘ylab chiqarganlar?
Toponimika geografiyada qanday o‘rin tutadi?

2- variant

Joy nomlari va toponimika hususida E. Murzaev nima degan?
Toponim nima?
Toponimikani nima sababdan yerning tili deyiladi?

3- variant

Uning maqsad va vazifalari nimadan iborat?
Geografik kartada joy nomlari ahamiyati kanday?
Hozirgi paytda jamiyatni joy nomlarisiz tasavvur etib bo’ladimi?

4- variant

Toponimika qanday ma’noni anglatadi?
Obektlarga nom berishning geografik xususiyatlari.
Joy nomlari paydo bo’lishida birinchi.

5- variant

Nisbiy qonuniyati.
G’oyaviy-siyosiy nomlar.
Iboralarning konkretlashuvi va individuallashuvi qonuniyati.

6- variant

Suv bilan bog’liq toponimlarni nomlash.
Mahalla va ko’chalarga nom berishda amal qilinadigan navbatdagi tamoyillar.
Oykonimlarni guruxlashtirish usullari.

7- variant

Gidrooykonimlarning Yuzaga kelishi.
Ariq nomiga nisbatan berilgan oykonimlar.
Soy nomlariga nisbat berilgan oykonimlar.

8- variant

Ko’l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.

9- variant

Urug', qabila, qavm, toifa nomlari (etnonimlar) bilan Yuritilgan gidrooykonimlar.

Suvning maza-ta'mi, rang xususiyatiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.

Er qatlaming ustki tuzilishi, tuproq tarkibiga, joyning rellefiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.

10- variant

Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarning shakllanishi.

Iqtisodiy turmushida savdo-sotiqning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.

Iqtisodiy turmushida dehqonchilikning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.

11- variant

Mahalliy ishlab chiqarish korxonalari nomi bilan bo'liq oykonimlar

Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.

Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.

12- variant

Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.

Urug', qabila, qavm, toifa nomlari (etnonimlar) bilan Yuritilgan gidrooykonimlar.

Suvning maza-ta'mi, rang xususiyatiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.

13- variant

Er qatlaming ustki tuzilishi, tuproq tarkibiga, joyning rellefiga ko'ra nomlangan gidrooykonimlar.

Dunyo okeani tushunchasiga ta'rif bering.

Dunyo okeanining geografik qobiq uchun qanday ahamiyati bor?

14- variant

Dunyo okeanining gidroximik xususiyatlari deganda nimani tushunasiz?

Dunyo okeanining hidrofizik xususiyatlari deganda nimani tushunasiz?

Dunyo okeanining asosiy oqimlari qaysilar va ularning qanday ahamiyati bor?

15- variant

Dunyo okeanining flora va faunasi qanday tuzilgan?

Tilshunoslik – lingvistika fanining ahamiyati.

Toponimlar paydo bo'lishining umumiy lingvistik qonuniyatları.

16- variant

Toponimlarni izohlash uchun foydalilanadigan topoformantlar usuli.

Farg'ona viloyatida ham toponimlar tarkibida eng ko'p keladigan affikslar.

Geografik nomlar.

17- variant

Geografik ob'ektlar.

Toponimikada –zor affiksi bilan ifodalangan toponimlar.

Toponimikada -kat, -kent affiksi qatnashgan toponimlar.

18- variant

Toponimikada -xona so'zining funksiyasi.

Farg'ona viloyatida – chi, -li, -lik, -liq affikslaridan tashkil topgan topoformantlar

Kimyo sanoati tarmoqlariga nimalar kiradi?

19- variant

Kimyo sanoati hususiyatlarini izohlang?

Tog'-kon kimyosi tarmog'ini izohlang?

Asosiy kimyo tarmog'ida nimalar ishlab chiqariladi?

20- variant

Organik kimyo mahsulotlari qaysilar?

Kimyo sanoati korhonalar qaysi omillar asosida joylashtiriladi?

O'zbekiston kimyo sanoatini izohlang?

21- variant

Oykonimlar haqida nimalar bilasiz?

Oykonimlar va ularning eng muhim belgilar.

Qishloq so'zi bilan kelgan oykonimlar

22- variant

Ovul so'zi ishtirok etgan oykonimlar

Tarkibida qo'rg'on so'zi bo'lган oykonimlar

Qo'rg'oncha so'zi orqali yasalgan oykonimlar

23- variant

Guzar so'zi ishtirok etgan oykonimlar

Mahalla so'zi vositasida yasalgan oykonimlar.

Tarkibida ko'cha so'zi qatnashgan oykonimlar.

24- variant

Tabiiy-geografik va iqtisodiy-ijtimoiy oykonimlar.

Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarning shakllanishi.

Iqtisodiy turmushida savdo-sotiqning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.

25- variant

Iqtisodiy turmushida dehqonchilikning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.

Mahalliy ishlab chiqarish korxonalari nomi bilan bo'liq oykonimlar

Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.

26- variant

Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.

Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.

Iqtisodiy turmushni aks ettiruvchi oykonimlarning shakllanishi.

27- variant

Iqtisodiy turmushida savdo-sotiqning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
Iqtisodiy turmushida dehqonchilikning ahamiyati va u bilan bog'liq oykonimlar.
Mahalliy ishlab chiqarish korxonalari nomi bilan bo'liq oykonimlar

28- variant

Ko'l nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
Buloq nomiga nisbat berilgan oykonimlar.
Quduq, hovuz, kechuv nomlari bilan atalgan oykonimlar.

29- variant

Tilshunoslik – lingvistika fanining ahamiyati.
oponimlar paydo bo'lishining umumiy lingvistik qonuniyatlari.
Toponimlarni izohlash uchun foydalilaniladigan topoformantlar usuli.

30- variant

Farg'ona viloyatida ham toponimlar tarkibida eng ko'p keladigan affikslar.
Geografik nomlar.
Geografik ob'ektlar.

31- variant

Toponimikada –zor affaksi bilan ifodalangan toponimlar.
Toponimikada -kat, -kent affaksi qatnashgan toponimlar.
Urug', qabila, qavm nomlari bilan tuzilgan oykonimlar.

32- variant

Geografik atamalar bilan tuzilgan oykonimlar.
O'simlik nomlari bilan tuzilgan oykonimlar.
Kishi ismlari bilan tuzilgan oykonimlar. Geografik nomlar.

33- variant

Farg'ona viloyatidagi oykonimlarida qo'shma oykonimlar tashkil etadi.
So'z birikmalarining qo'shma oykonimlarga aylanishini.
Sifatlovchili birikmalar, ya'ni sifatlovchi sifatlanmish aloqasidan tuzilgan qo'shma oykonimlar.

Baxolash mezonlari

Joriy baholash mezonlari

A’lo bahoga:

-bajargan ishining nazariy va amaliy ahamiyatini, maqsadi va vazifasini atroflicha tushungan bo’lsa;

-vazifani mustaqil ijodiy yondashib bajara olsa;

-chizgan xaritalarining mazmunini tushunsa, to’g’ri bayon qilib bersa;

-voqeа-hodisalar tafsilotlarini, chegaralarini buzmay to’g’ri tasvirlasa;

-geografik ob’ektlarning nomlarini kartografik qonunlarga amal qilib to’liq yozgan bo’lsa;

-xaritada tasvirlangan tafsilotlarni ilmiy va mantikiy ketma-ketlikda tulik tavsiflab bersa;

-profillar, grafiklar, jadvallar va boshqa chizmalarni to’g’ri chizgan va voqeа-hodisalarни o’zgarib borish, rivojlanish qonuniyatlarini ilmiy va mantiqiy to’g’ri talqin etsa;

-ishni belgilangan muddatda va puxta tayyorlab topshirsa.

Yaxshi bahoga:

-bajargan ishining nazariy va amaliy ahamiyatini, maqsadi va vazifasini tushungan bulsa;

- vazifani mustaqil bajara olsa;

-chizgan xaritalarining mazmunshsh tushunsa, to’g’ri bayon qilib bersa;

-voqeа-hodisalar tafsilotlarini, chegaralarini buzmay to’g’ri tasvirlasa;

-geografik ob’ektlarning nomlarini kartografik qonunlarga amal kilib, lekin to’liq yozmagan bo’lsa;

-xaritada tasvirlangan tafsilotlarni ilmiy va mantiqiy ketma-ketlikda tavsiflashda biroz xatoga yo’l ko’ysa;

-profillar, grafiklar, jadvallar va boshqa chizmalarni to’g’ri chizgan va voqeа-hodisalarни o’zgarib borish, rivojlanish qonuniyatlarini talqin etishda ayrim kamchiliklarga yo’l qo’ysa;

-ishni belgilangan muddatda topshirsa.

O’rta bahoga:

-bajargan ishining nazariy va amaliy ahamiyatini, maqsadi va vazifasi haqida umumiy tasavvurga ega bo’lsa;

- vazifani mustaqil bajara olmay, ayrim yordamga muhtoj bo’lsa;

- xaritalarni mazmunan to’g’ri chizgan va tushungan, ammo bayonida qiynalsa;

- voqeа-hodisalar tafsilotlarini, chegaralarini buzib tasvirlasa;

- geografik ob’ektlarning nomlarini to’liq yozmagan bo’lsa;

- xaritada tasvirlangan tafsilotlarni bayon kilishda ilmiy va mantiqiy chalkashliklarga yo’l qo’ysa;

- profillar, grafiklar, jadvallar va boshqa chizmalarni deyarli to’g’ri chizgan, ammo talqin etishda chalkashliklarga yo’l qo’ysa;

- ishda ayrim kamchiliklar bo’lsa va belgilangan muddatda topshirilmasa.

Qoniqarsiz bahoga:

-ishni bajarmagan yoki nazariy va amaliy ahamiyatini tushunmagan bo’lsa;

-vazifani mustaqil bajara olmasa;

-xaritalarning mazmunini xato tasvirlagan va tavsiflab berolmasa;

-geografik ob’ektlarning nomi to’lik emas va kartografik qonunlarga amal qilib yozilmagan bo’lsa;

-profillar, grafiklar, jadvallar va boshqa chizmalarni chizishda qo’pol xatolarga yo’l qo’yan va tavsiflab berolmasa yoki chizmagan bo’lsa.

-hisobotni chala va o’z vaqtida topshirmasa yoki umuman topshirmasa.

Oraliq va yakuniy baholash mezonlari

A’lo bahoga:

-savolga atroflicha aniq va to’g’ri javob yozilgan bo’lsa;

-o’quv dasturidan tashqari zamonaviy ma’lumotlardan xabardorligi bilinib tursa;

-qonuniyatlar, nazariya va gipotezalar, tushuncha va terminlar to’g’ri va aniq yozilgan bo’lsa;

- ilmiy xatoliklarga yo'l qo'yilmay javob mazmunining ilmiy va mantiqiyligi saqlangan holda puxta yozilgan bo'lsa;

- orfografik va grammatik xatoliklar uchramasa.

Yaxshi bahoga:

- savolga to'g'ri javob yozilgan bo'lsa;

- savolga yozilgan javob o'quv dasturitalablari bilan cheklangan, ammo juz'iy kamchiliklari bo'lsa;

- javoblarda ilmiylik buzilmagan, mantiqiylik saqlangan bo'lsa;

- qonuniyatlar, nazariya va gipotezalar, tushuncha va terminlar to'g'ri yozilgan bo'lsa;

- orfografik va grammatik xatoliklar uchrasha;

- ba'zi fikrlarda ayrim kamchiliklar uchrasha.

O'rta bahoga:

- savolga javobning uchdan ikki qismi to'g'ri yozilgan bo'lsa;

- javoblar to'liq emas, lekin ba'zi bir xatoliklarni inobatga olmaganda umuman to'g'ri;

- ilmiy va mantiqiy chalkashliklar uchrasha;

- qonuniyatlar, nazariya va gipotezalar, tushuncha va terminlarda ba'zi bir noaniqliklarga yo'l qo'yilgan bo'lsa;

- orfografik va grammatik xatoliklar bo'lsa.

Qoniqarsiz bahoga:

- savolga javobning uchdan bir qismi to'g'ri yoki umuman yozilmagan bo'lsa;

- javob noto'g'ri bo'lsa;

- javobda noaniqlik, mantiqiy va ilmiy xatoliklar bo'lsa;

- orfografik va grammatik xatoliklar ko'p bo'lsa.